

çocuklarımıza
Allah'ı
nasıl anlatalım

15. BASKI

Prof.Dr. Mehmet Emin Ay

ÇOCUKLARIMIZA ALLAH'I NASIL ANLATALIM

Prof. Dr. Mehmet Emin AY

ÇOCUKIARIMIZA ALLAH'I NASIL ANLATALIM

Prof. Dr. Mehmet Emin Ay

TÎMAŞ YAYINLARI | 181

Aile Eğitimi Dizisi | 4

YAYIN YÖNETMENİ

Emine Eroğlu

EDİTÖR

Nuray Türkyılmaz Catic

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

29. BASKI

Haziran 2012, İstanbul

ISBN

975-362-095-0

TÎMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,

Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00

P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Elma Basım

Halkalı Cad. No: 164 B-4 Blok

Sefaköy-Küçükçekmece / İSTANBUL

Tel: (0212) 697 30 30

Matbaa Sertifika No: 12058

YAYIN

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İçindekiler

ÖNSÖZ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM: ÇOCUK PSİKOLOJİSİ VE DİNİ GELİŞİM (2-10 YAŞ)

ÇOCUĞU TANIMANIN EĞİTİMDEKİ YERİ ve ÖNEMİ

ÇOCUĞUN GELİŞİM SAFHALARI

İlk Çocukluk Devresi (2-6 yaşlar)

2-4 Yaşlar

4-6 Yaşlar

İlk Çocukluk Devresinde Din Eğitimi

Son Çocukluk Devresi (6-11 yaşlar)

Son Çocukluk Devresinde Din Eğitimi

DUYGUSAL GELİŞİM

Sevgi

Bağlanma

Korku

ZİHİNSEL GELİŞİM

Zihin Nedir?

Zekâ Nedir?

Zekâ Gelişimi

ÇOCUK ZİHNİYETİNİN TEMEL UNSURLARI

Egosantrizm

Animizm

İKİNCİ BÖLÜM: ÇOCUKTA DİN DUYGUSU VE ALLAH TASAVVURU

ÇOCUKTA DİNÎ DUYGUNUN VARLIĞI

Memleketimizde Yapılan Araştırmalara Göre Çocukta Din Duygusu

Batılı Psikologlara Göre Çocukta Din Duygusu

Kur'ân ve Hadislere Göre Çocukta Din Duygusu

İslâm Bilginleri ve Filozoflarına Göre Çocukta Din Duygusu

ÇOCUKTA DİN VE ALLAH İNANCININ GELİŞMESİ

ÇOCUKTA DİNÎ İLGİ VE İNANMA İHTİYACI

Dinî İlgî ve İstek

İnanma İhtiyacı

ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU

Tasavvur Nedir?

Çocuklarda Müşahhas (somut) Tanrı Tasavvuru

Allah Nerededir?

Allah Kiminle Birlikte Kalıyor?

Allah Görülebilir mi?

Allah İnsanları Sever mi?

Çocuklar Allah'tan Korkar mı?

ÇOCUKTA SOYUT ALLAH TASAVVURU

Çocuğun, Allah'ı İnsanî Özelliklerden Ayırdığı İlk Dönem

Çocuğun Mücerred Düşünceye Geçmesine Yardımcı Olan Faktörler

Mücerred Allah Tasavvurunda Egosantrik Özellikler

Allah Tasavvurunda 7-9 Yaşların Önemi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLÂM'DA ÇOCUĞUN DEĞERİ VE AİLENİN ÖNEMİ

İSLÂM'IN ÇOCUKLARA VERDİĞİ DEĞER

Kur'ân Ayetlerinde Çocuğun Değeri

Hız. Peygamber'in Sünnetinde Çocuğun Değeri

DİN EĞİTİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ÇOCUKLARA ALLAH'A İMAN ÖĞRETİMİ

ALLAH'A İMAN ÖĞRETİMİNDE TEMEL DUYGULAR

Ümit ve Bağlanma Duygusu

Allah Sevgisi

Allah Korkusu

Allah'a İman Duygusunun Ruh Sağlığı Açısından Önemi

ALLAH'A İMAN ÖĞRETİMİNDE TEMEL PRENSİPLER

Allah Sevgisini Esas Alın

Müsamahalı ve Hoşgörölü Olun

Tedricîlik Esasına Özen Gösterin

Yer ve Zaman Faktörlerini Dikkate Alın

İdeal Şahsiyetleri Örnek Gösterin

Çocuğunuzun Gönlüne Hitap Edin

Çocuğunuzun Dikkatini Etrafındaki Eşya ve Olaylara Yöneltin

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

Prof. Dr. MEHMET EMİN AY

1963 yılında Van’da doğdu. Öğrencilik yıllarında babasından Kur’an-ı Kerim' in tilaveti ve kıraati ile ilgili dersler aldı. Van İmam-Hatip Lisesi’nden (1980), ve U.Ü. İlahiyat Fakültesinden (1984) birincilikle mezun oldu. Üniversite öğrenciliği yıllarında hafızlığını tamamladı. Bu yıllarda kıraat ve makamlar konusunda Halis Albayrak, Fatih Çolak ve Mustafa Öztürk gibi Kur'an üstatlarından istifade etti. 1984-1988 yılları arasında TRT’de (TV-1 ve ’TV-2) radyo ve televizyon konuşmaları ve Kur’an-ı Kerim tilaveti yayınlandı. 1992 yılında gittiği Özbekistan ve Kazakistan’da din eğitimi kurumlarında gözlemler ve incelemelerde bulundu ve “İstanbul’dan Buhara’ya” adlı bir belgesel filmin çekimini gerçekleştirdi. Yine aynı yıl “Bursa Evliyalari” adlı belgesel video filminde metin yazarlığı, müzik ve seslendirme görevlerini icra etti. Zaman zaman, yurtiçi ve yurtdışında, alanıyla ilgili konferanslar veriyor. Halen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Din Eğitimi alanında yayınlanmış altı eseri bulunan Mehmet Emin Ay, Arapça ve İngilizce biliyor.

Yazarın Timaş’ta Yayınlanan Kitapları

- Biricik Peygamberim
- Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?

"Yetiřmemde biiy k emekleri olan, kendisine maddi-manevi pek çok yönden borçlu bulunduğum, ilim, ahlak ve fazilet timsali muhterem babamın aziz ruhuna, rahmetler niyazıyla... "

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser.
agm.: adı geçen makale.
agt.: adı geçen tebliğ.
a.s.: aleyhisselam.
ay.: aynı yer.
b.: ibn.
bk.: bakınız.
bs.: baskı/basım.
bsk.: baskısı.
c.: cild.
ev.: Çeviren.
haz.: hazırlayan.
Hz.: Hazreti.
krş.: karşılaştırınız.
ktp.: kütüphanesi.
mad.: maddesi/maddeleri.
nşr.: neşreden.
r.a.: radıyallâhu anh/anhâ
s.: sayfa.
s.a.v.: sallallâhu aleyhi ve sellem.
sy.: sayı
thk.: tahkik eden.
ts.: tarihsiz.
v.: vefatı.
vb.: ve benzeri.
vs.: ve sâire.
yay.: yayını.

LİTERATÜR İLE İLGİLİ KISALTMALAR

Ank.: Ankara.

AÜEF.: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

AÜİFD.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DEÜİF.: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı.

EÜİF.: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

HÜ.: Hacettepe Üniversitesi.

İA.: İslâm Ansiklopedisi.

İnÜEF.: İnönü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

İst.: İstanbul.

İÜEF.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

MEB.: Millî Eğitim Bakanlığı.

MEDES.: Millî Eğitim ve Din Eğitimi Semineri.

MÜİF.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

T.LDES: Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri.

UÜEF.: Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

UÜİF.: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Y.: Yayınları.

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İnsanı yaratan Allaha hamd ü senalar, O'nun sevgili kulu ve resulü Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun...

Eğitim ve öğretim faaliyeti, ilk peygamber olan Hz. Âdem^(as) ile başlatılabilir. Peygamberleri birer eğitimci, mukaddes vazifelerini ise birer eğitim programı olarak ele almak mümkündür. Allah Teâlâ, çeşitli zamanlarda, hak yoldan sapmış, dalalete düşmüş insanları, tekrar hidayete yöneltmek için, peygamberlerle birlikte iman ve ibadet esasları da göndermiştir. Bu manada ilâhî eğitim, Hz. Âdem^(as) ile başlamış, Hz. Muhammed^(sav) ile de son bulmuştur. Ancak O'nun getirmiş olduğu en son din olan İslâm, kıyamete kadar insanlığa -her yönden- ışık tutacak, yol gösterecek ve doğruya ulaştıracak niteliktedir.

Bugün din eğitimi, genel eğitim ve öğretim içinde vazgeçilemeyecek bir yere sahiptir. Din eğitiminin gereksiz olduğu düşüncesinin ne kadar yanlış ve hatalı olduğunu zaman göstermiş ve bu tür düşüncelerin savunulduğu yıllar geride kalmıştır. Artık günümüzde yapılması gereken en önemli görev, dinin asıl kaynaklarına dayalı, hurafelerden uzak bir din eğitimi ve öğretiminin temellerini hazırlamaktır. Bu düşünceden hareketle, eserde, Din Eğitimi'nin önemli konularından biri olan "Allah'a İman Öğretimi" nin nasıl yapılması gerektiği ele alınarak işlenmiştir.

Din Eğitimi bilim dalının memleketimizde yeni olması nedeniyle, bu alanda yapılan incelemelerin azlığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, Din Eğitimi'ni ilgilendiren konularda ortaya konulacak görüşlerin, konusu insan olan diğer bilim dallarında (Psikoloji, Sosyoloji...) yapılan araştırmalara dayandırılması gerekmektedir. Bu nedenle, Allah'a iman gibi yüce ve fakat öğretimi birtakım incelikler taşıyan bir konuyu ele alırken, adı geçen bilim dallarından faydalanarak, eserin temelini oluşturmaya gayret ettik.

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu eser, ilk baskısını 1987 yılında yapmış ve o tarihten bugüne okuyucunun büyük teveccühünü kazanmıştır. Elinizdeki bu baskıda, mevcut eser yeniden gözden geçirilmiş, kısmen genişletilmiş ve bazı konularına resimler eklenmiştir. Böylece, okuyucuya daha faydalı olacağı düşünülmüştür.

Eserin bölümlerine kısaca değinecek olursak; Giriş'te dinin insanlık tarihindeki yeri, Allah'a iman duygusu ve ilk çocukluk yıllarının önemine kısaca temas edilerek, eserin amacını belirleyen ifadeler yer verilmiştir. Birinci Bölüm'de, çocuk psikolojisini çeşitli yönlerden ele alan kaynaklar tahlil edilerek, gerek çocuk psikolojisi, gerekse yaş dönemlerine ait dini gelişimden bahsedilmiştir. İkinci Bölüm'de, çocukta dini duygunun varlığı ve gelişimiyle, ondaki Allah tasavvuruna ait bilgiler, Din Psikolojisi araştırmalarına dayanılarak ortaya konulmuştur. Üçüncü Bölüm'de ise, İslâm'ın çocuklara verdiği değer ile ailenin din eğitimindeki yeri ve öneminden bahsedilmiş, son bölüm olan Dördüncü Bölüm'de ise, eserin asıl konusunu teşkil eden, "Çocuklara Allah'a İman Öğretimi", önceki bölümlerde elde edilen bilgiler ışığında belirlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, son bölümde ortaya konulan esasların yeterince anlaşılabilmesi için Birinci, İkinci ve Üçüncü Bölüm'ler dikkatle okunmalıdır.

Eserin temel kaynaklarını, Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamber'in^(sav) hadisleri ile çocuğu çeşitli yönlerden ele alan psikolojik ve pedagojik eserler oluşturmaktadır. Bunun yanında, gerek batılı psikologların, gerekse İslâm bilginleri ve filozoflarının görüşlerine de yer verilmiş ve Din Psikolojisinde önemli bir kaynak olarak kabul edilen otobiyografilerden -

edebiyatçılarımızın çocukluk hatıraları esas alınarak- örnekler aktarılmıştır.

Eserin hazırlanmasında en çok istifade edilen kaynaklar arasında, çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişimini ele alan Prof. Dr. Kerim Yavuz'un, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi adlı araştırması; eğitim tarihinde önemli bir çığır açan ve bugün bile birçok görüşü geçerliliğini koruyan, J.J. Rousseau (Russo)'nun, Emili ve çocukların din eğitimi ve öğretimi konusunda anne babaları bilgi sahibi kılmak amacıyla hazırlanmış olan Prof. Dr. Halis Ayhan'ın, Din Eğitimi ve Öğretimi (İmân-İbadet) adlı eseri, yer almaktadır.

Adı geçen eserlere ek olarak iki çalışmayı da zikretmeliyiz. Bunlar, Prof. Dr. Mualla Selçuk tarafından doktora tezi olarak hazırlanan "Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler", diğeri ise Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu (Konuk) tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak sunulan "Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi" adlı eserlerdir. Bu iki eser de, okul öncesi dönem çocuklarına yönelik alan araştırmalarına dayalı akademik çalışmalar olması yönüyle büyük oranda istifade ettiğimiz değerli çalışmalardır.

İlkokul 4. Sınıfı ile birlikte (10-11 yaşlar) "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersiyle karşılaşılacağı zamana kadar, ailesi tarafından çocuğa yerli yerinde, dinin özüne uygun bir Allah inancı verilmesini sağlamak amacıyla kaleme alınan bu mütevazı eser, her türlü yapıcı tenkide açıktır. Gözden kaçan birtakım hataların hoşgörüyü karşılanacağını umuyoruz.

Böyle bir çalışmayı muvaffak kıldığı için Yüce Mevlamız'a sonsuz minnet ve şükranla hamdediyoruz. Eserin anne babalara, öğretmenlere ve konuyla ilgilenenlere faydalı olması en büyük dileğimizdir.

Ocak 2002, Bursa Mehmet Emin Ay

GİRİŞ

İnsanın yeryüzünde varoluşundan beri, asırlardır süregelen yaşantısına bakıldığında, onun hiçbir zaman dinsiz yaşamadığı görülecektir. } Gerek Antropoloji gerekse Psikoloji ve Sosyoloji çalışmaları, bu gerçeği ortaya koymuştur. İnsanlık tarihi araştırmalarında, mutlak manada dinsiz bir millet görülmemiş, hangi insan ırkı ve toplumuna bakılmışsa, orada basit ve batıl da olsa bir dine, bir ilâh fikrine rastlanmıştır.

“Her cemaatten beş-on dinsiz zuhûr eyler, bu hal

Pek tabiidir. Fakat ilhâdı bir kavmin pek muhal.

Hangi millettir ki, efradında yoktur hiss-i din?

En büyük akvama bir bak, dini her şeyden metin.”

mısralarıyla M. Akif, insan topluluklarını din ile olan münasebetini dile getirirken, J. J. Rousseau ise konuya fert açısından bakarak, "Bütün hayatı boyunca, kalbi içinde 'Asla Tanrı yoktur.' diyenler varsa, ya yalancı, ya da mecnundurlar." demiştir.

Ruh ve beden gibi, maddi ve manevi unsurları bünyesinde barındıran insanoğlu, bir yandan maddî varlığının devamı için uğraşıp çabalarken, öte yandan ruhi gıdası olan inanç duygusunu tatmin gayesiyle, bazen gökteki güneşe, aya ve yıldızlara; bazen de yeryüzündeki ateşe, hayvanlara ve kutsal saydığı birtakım varlıklara tapmıştır.. Irkları, devirleri ve ülkeleri ayrı, birbirini tanımayan insanlarda görülen bu mutlak inanç birliği, din fikrinin genel, Allah inancının da fitri olduğunu ispat etmektedir. Ayrıca, bütün kültürlerde dinî faaliyetlerin bulunması da emniyet ihtiyacının evrensel olduğunu gösterir.

İnsandaki din duygusu ile dinlerin kök ve başlangıçları, eskiden beri tartışma konusu olmuştur... İster emniyet, ister bağlanma; hangi içgüdü ile açıklanırsa açıklansın, "insan, yapısı itibarıyla gerek şuurluca, gerek şuursuzca, mutlaka bir inanç sahibi olmak zorundadır." Çünkü din, insanın düşünce, irade, his, vicdan ve davranış gibi, bütün kabiliyet ve temayüllerine hitap etmektedir. Bu özelliğiyle din, insanın aklına ve gönlüne hitap eden ilim, felsefe ve sanat gibi yalnız bir cephesine yönelmiş değildir. Bilakis din, insanın bütün benliğine yönelen ve tesir eden bir şuurdur. Bu nedenle "Beşer, bilimde ve fende ne kadar ilerlerse ilerlesin, hiçbir zaman dinsiz yaşayamayacaktır."

İlk peygamber olan Hz. Âdem'den^(as) beri, yeryüzü çeşitli dinlere sahne olmuştur. Bunlardan, şu anda "üç büyük din" olarak bilinen Yahûdilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet, dünyada hâlen büyük kitleleri etkilemektedir. İslâmiyet, Kuranın ifadesiyle, "En son ve en mükemmel bir dindir." Ancak bu konuya fazla girmeden, İslâmiyet'in diğer iki büyük din karşısındaki üstün yerini, ilmi objektiflik sınırları içinde tespit eden Felsefe tarihçisi Weber'in, "İslâmiyet'in, Yahudi monoteizmi (tek tanrıcılık) ile Hristiyan universalizmini (cihanşümûl) birleştiren tek din olduğu" görüşünü aktarmakla, yetineceğiz.

Dinin insan hayatındaki rolü ve İslâmiyet'in diğer dinler karşısındaki yerini belirleyen bu kısa ifadelerden sonra, konumuzun esasını teşkil eden, Allah'a iman duygusu üzerinde durmak istiyoruz.

Hemen her dinde, çeşitli şekillerde görülen ibadetler, inancın eseri ve neticeleridir. İnanç olmadan, ibadetin varlığı düşünülemez. Bu itibarla, görülen ve görülmeyen her şeyin bir yaratıcısı olduğuna, kâinatı yaratan ve yöneten "Yüce Kudret"in varlığına ve birliğine iman, İslâm inançlarının ve diğer hak dinlerin temelidir.

Allah'a iman, insan ile yaratıcısı arasında en değerli bağı teşkil eder. Zira yeryüzünde en

şerefli varlık insan, insanın da en şerefli azası, kalbidir. Kalbin sahip olduğu en değerli varlığı ise, imandır. Nitekim Hz. Peygambere “Amellerin en faziletlisi, hangisidir?” diye sorulduğunda, “Allah ve Resûlüne imandır.” cevabını vermiştir.

Allah'a iman, inanç sisteminin başlangıç noktası olduğu gibi, İslâm dininin akide ve amel yönünden de en önemli konularından biridir. Zira imanın diğer rükünlerini, (meleklerle, kitaplara... iman) Allah'a imanın bölümleri olarak kabul etmek mümkündür.

Allah’a iman kavramıyla ilgili ifadelerimizi burada noktalararak, ilk çocukluk yıllarının öneminden bahseden bilgilere yer vermek istiyoruz.

Çocuk psikolojisiyle ilgili kaynaklarda, ilk yıllarda verilen eğitimin, sonraki hayatında çocuğu büyük ölçüde etkilediğinden bahsedilir. Bu konuda yazılanları tahlil etmek, eserin amacını belirlemek açısından yararlı olacaktır.

“Ağaç yaşken eğilir.” atasözü, yerinde ve zamanında yapılması gereken eğitimin önemini dile getirir. Zira, “Bir boya ile ilk defa boyanmış bir yün, boyanın rengini öyle sağlam bir tarzda emer ve alır ki; onu artık ikinci defa başka bir renge boyamak kolay olmaz. Bir yaş ağaç bükülerek kolayca çember haline getirilebilir; fakat kuruduktan sonra bu çemberi düzeltmek ve ağacı eski haline getirmek istersek kırılır. Tıpkı bunun gibi, ilk izlenimleri insan ruhunda öyle sağlam, kuvvetli ve derin tesirler bırakır ki, onları beyinden söküp atmak adetâ imkânsızlaşır.”

Yukarıdaki ifadeler, hadis olarak da rivayet edilen şüsoz eklenebilir: “Bir şeyi küçük yaşta öğrenmek, onu taş üzerine nakşetmek gibidir.” Bu hikmet doğrultusunda, İslâm bilginlerinin pedagojik gerçeklere uygun görüşlerine rastlanır. *İmam Gazzâlî*, (v. 505/1111) çocuğun kalbini pırlanta gibi temiz, saf ve şekil almaya elverişli olarak nitelendirilirken *Kınalızâde* de, (v. 980/1572) bu görüşe katılarak, çocuğun zihnini sade ve temiz kabul etmiş, *Taşköprüzâde* (c. 960/1560) ise, “Çocuğun kalbi henüz şekil almamış, cilalanmamış demire benzer.” demiştir.

İnsanın çocukluğunda aldığı dinî telkinlerin, hayatı boyunca onda derin tesirler bıraktığı eskiden beri bilindiği gibi, bugün de çocuk psikojisi üzerinde yapılan araştırmalar, çocuğun kişiliğinin temel özelliklerinin ilk yıllarda oluştuğunu ortaya koymuştur. Hayatın diğer dönemlerini büyük ölçüde etkileyen bu özellikler, günümüzde eğitimcilerin ilgisini ilkokul öncesi döneme yöneltmiştir. Çünkü karakterlerin tohumları ilk çocukluk yıllarında atılmakta ve sonraki yıllarda gelişmeye başlamaktadır.

İlk yıllarda alınan din eğitiminin çocuk üzerinde olumlu tesirler bıraktığı bugün artık bilinen bir gerçektir. Yeri gelmişken, Mehmet Kaplan’ın bir hatırasından bahsetmek yararlı olacaktır. Yazar bir eserinde, askerlik yıllarında talim yaparlarken lise ve üniversite mezunu gençlerin, sahipsiz bahçelere sorumsuzca ve sürüler halinde hücum edip, haram malı güle kapışa yediklerinden söz ederek, şöyle devam etmektedir: “ ...O zaman, bize çocukluğumuzda telkin edilen ‘haram mala el uzatmama’ düsturunun ulviyet ve derinliğini hissettim ve anladım ki, laik terbiye asla insanlara, câhil Müslüman ailenin vermiş olduğu ahlâk terbiyesini veremiyor.”

Gençlik yılları üzerine araştırmalar yapanlar, çocukluk çağında dini konulara ilginin yüksek olmasına rağmen, bu ilginin, sağlıklı bir yönlendirme olmazsa zamanla azaldığını, gittikçe daha az öğrenme isteği duyulduğunu ve nihayet inkâr edici bir tutuma dahi dönebildiğini ortaya koymuşlardır.

Hangi yönden bakılırsa bakılsın, ilk çocukluk yıllarının önemi ortadadır. Bu yaşlarda çocuğun dini duyguları uyandığından, ona verilen eğitim biçimi, daha sonraki yıllarda çocuğun inanç, tutum ve davranışlarını da etkilemektedir.

Çünkü bu yaşlar, Rousseau'nun ifadesiyle, “İnsan hayatının en tehlikeli anlarıdır.”

Genel kanaate göre, çocukların çevrelerinden bu derece etkilenmeleri, zihnî yapılarının kendilerine verilen her şeyi kabullenmeye gayet elverişli olduğundandır. Çünkü çocukta büyük bir uyum gücü vardır. Bu özellik ise, onda göze ilk çarpan ve doğumundan olgunluk çağına kadar çocuğun ruhuna hâkim olan bir durumdur.

İşte bu uyum gücünün, iyi bir şekilde yönlendirilerek, din eğitiminin ilk çocukluk yıllarında en mükemmel şekliyle verilmesine çalışılmalıdır. Zira 10-12 yaşlarına kadar olan dönemde, din ve ahlâk değerlerinin büyük bir kısmı, çocuk tarafından özümsemiştir. O halde, din eğitimi ve öğretiminin bu dönem içinde, büyük ölçüde tamamlanması gerekmektedir.

Bu gerçekler karşısında, memleketimizde, “Din ile ilgili konuların, bir süre başka lâik ülkelerde de, başlangıçta görülmüş olduğu gibi, âdeta tabu olması ve dinin vicdan konusu oluşunun, onun yaşanan hayattan ayrı bir değer olarak yorumlanması; pek çok yetişkinin, çocuklar ile inanç konusunda hemen hiç konuşma gereği duymaması ile sonuçlanmıştır.”

Bu anlayışın bir uzantısı olarak, öğretmen yetiştiren okullarda okutulan pedagoji ve psikoloji kitaplarının -hemen hiçbirinde- çocuğun dinî gelişiminden bahseden bölüme yer verilmemiştir. Gerek yabancı dilden tercüme edilen, gerekse memleketimizde telif edilen bu eserlerde, söz konusu bölüme yer verilmeyişini, yıllarca, yanlış yorumlanan düşüncelerin, hatalı bir tezahürü olarak kabul etmek mümkündür.

Her şey okuldan beklenmekte ve çocuğun din eğitimi de okula bırakılmaktadır. Okullardaki din eğitiminin yetersizliği yanında, çocuğun “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi” dersiyle ancak 10-11 yaşlarından sonra karşılaşması da, din eğitimi ve öğretimi konusunda bekleneni verememektedir. Çünkü hedefine ulaşması istenen bir eğitimin ilk çocukluk yıllarında başlatılması gerektiği ve çocuğun karakterinin büyük bir bölümünün ilk beş yıl içinde oluştuğu, bugün kabul edilen bir gerçektir.

Bu gerçeklerden yola çıkarak hazırladığımız eserin amacını, bir kez daha ifade edecek olursak;

a) 2-10 yaşları arasındaki çocuğun, sosyal, zihinsel ve duygusal gelişimini -Gelişim Psikolojisi kaynaklarını esas almak üzere- çocuk psikoloji ve eğitimiyle ilgili eserlere dayanarak tespit etmek ve yeri geldikçe, çocuğun dini gelişimine ait bilgilere de yer vermek; dolayısıyla, anne babalara çocuğun psikolojik yapısı hakkında birtakım temel bilgiler sunmak,

b) Bu tespitler ve bilgiler ışığında, yetişkinlerin, en doğru şekliyle öğretmek ve kazandırmak zorunda olduğu, Allah'a iman konusunda, dikkat edilmesi gereken esasları belirlemeye çalışmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ÇOCUK PSİKOLOJİSİ VE DİNİ GELİŞİM (2-10 YAŞ)

“Çocuğa kim demiş küçük bir şey;

Bir çocuk belki, en büyük bir şey”

Abdülhak Hamid

ÇOCUĞU TANIMANIN EĞİTİMDEKİ YERİ ve ÖNEMİ

Hoşça bak zâtına kim zübde-iâlemsin sen

Merdüm-i dîde-iekvân olan âdemsin sen.

Şeyh Galib

Bir dinî inanışa bağlı olmada, tabii ve şuur dışı bir taraf olduğu gibi, bir de isteyerek ve bilerek inanma hali, yani eğitim yoluyla işleniş yönü vardır. Bu itibarla, tesir ve telkin yolu bakımından dini eğitim ancak bir sistem dâhilinde yapıldıkça istenen başarı sağlanabilir. Dolayısıyla din eğitimi ve öğretiminde, genel eğitimin temelleri olan psikoloji ve pedagoji kurallarının bilinmesi kaçınılmazdır. Çünkü çocuğu tanımak, onun ruh ve beden gelişimini doğru olarak tespit etmek, eğitim-öğretim yapabilmenin ilk şartıdır.

Özellikle din eğitimi gibi hassas bir konunun, en önemli kısmını oluşturan iman duygusunun işlenişi hususunda, çocuğun psikolojik yapısının çok iyi bilinmesi gerekir. Rousseau bu gerçeği, “Çocuk zekâsını çok iyi tanıyan bir zâtın onlara mahsus bir akaid kitabı yazmasını pek isterim.” ifadesiyle dile getirir.

İnsan psikolojisini bilmek toplum yönetiminde vazgeçilmez bir esas olduğu gibi, çocuğun ruhi yapısını tanımak da psikolojik bir prensiptir. Nasıl ki, çiftçi toprağını, heykeltraş da işlediği mermerin cinsini ve özelliğini tanımak zorundaysa, eğitimciler de çocuğu her yönüyle; bütün karışıklığı ve sadeliğiyle tanımak mecburiyetindedir.

Bu ifadeler, öncelikle çocuğun duygusal ve ruhsal gelişimi hakkında bilgi sahibi olmanın gereğini belirtir. Bu itibarla, bundan sonraki konularda, çocuğun gelişimini çeşitli yönlerden ele alan eserleri tahlil ederek, çocuğun psikolojik yapısı hakkında bilgiler vereceğiz.

Çocuğun psikolojik yapısını daha iyi tanıyabilmek için, çocukluk çağını çeşitli devrelere ayırarak incelemeliyiz.

ÇOCUĞUN GELİŞİM SAFHALARI

Çocuk psikolojisiyle ilgili eserlere bakıldığında, çocukluk çağının çeşitli devrelere ayrıldığı görülecektir. Bunun böyle olması, hem incelemeyi kolaylaştırmakta hem de -sonuç itibarıyla- daha elverişli olmaktadır. Ayrıca bir konuyu bütün olarak ele alıp incelemenin, bölümler halinde incelemekten daha zor olacağı da bir gerçektir. Bundan dolayı, çocuğun psikolojik yapısını daha iyi tanıyabilmek için, çocukluk çağını çeşitli devrelere ayırarak inceleyeceğiz. Genelde kabul edilen aşağıdaki tablo, bizim için esas olacaktır.

Bebeklik		(Doğum-2. yıl)
İlk çocukluk		(2.-6. yıllar)
Son çocukluk		(6.-11. yıllar) Kızlar (6.-13. yıllar) Erkekler

İlk Çocukluk Devresi (2-6 yaşlar)

Yukarıda esas olarak kabul edilen gelişim safhaları çerçevesinde, ilk çocukluk devresini incelemeye başlarken, bir noktaya değinmek yerinde olacaktır. Çocukluk çağlarını kesin sınırlar ve çizgilerle tasnife tabi tutmanın zor olacağı, hemen her psikoloji kitabında ifade edilir ve bunda birçok faktörün rol oynadığı belirtilir. Aynı şekilde, ilk çocukluk devresi içinde yer alan yılları da kesin çizgilerle ayırmanın zorluğu ortadadır. Buna rağmen, bu devreyi, 2.-4. ve 4.-6. yaşlar olarak ele alıp incelemenin daha uygun ve elverişli olacağı inancındayız. İlk çocukluk yıllarının, çocuğun geleceği bakımından büyük bir önem arzemesi, gelecekte kişinin yaşayacağı dinin temellerinin büyük ölçüde bu dönem içinde oluşması ve insanda ruhi hayatı oluşturan ilk önemli etkenlerin bu devreye ait olması, bu yıllar hakkında yeterli bilgiye sahip olmayı gerektirir.

2-4 Yaşlar

Bazı psikologlar 2. yaşı, hayatın “saadet yılı” olarak kabul eder. Çünkü çocuk bu yaşla birlikte, yürüme ve konuşma gibi iki önemli yeteneği kazanmıştır.

Süt çocukluğunu geride bırakan çocuk, artık çevresiyle ilgilenmeye başlayacak, dengesiz yürüyüşüne ve beceriksizliğine bakmadan, her yere uzanmak ve her şeyi tutmak isteyecektir. “Müstakil olma devresi” olarak da bilinen bu çağın özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Bebeklik çağından çıkmasıyla birlikte çocuk, artık zamanın büyük bir bölümünü yatakta veya kucakta geçirmeyecektir. Yürüme yeteneğini henüz kazandığından, ayakta durma denemeleri yaparak, yavaş yavaş yürümeye çalışacak ve sürekli hareket halinde olmak isteyecektir. Ortaya çıkan kudret duygusuyla, başkalarına muhtaç olmadığını göstermek istiyormuşçasına elinin ulaşabildiği her eşyayı almak ve oynamak isteyecektir.

Durmadan konuşacak; usanmadan sorular soracaktır. Her gördüğüne sahip çıkacak, evde bulduğu kitabı, defteri, okuyormuş gibi yapacak, eline kalem geçirdiğinde ise rastgele çizecek, bazen de yırtacaktır. Bulduğu her şeyi, yenilir olup olmadığına bakmaksızın ağızına götürecektir; evin içinde, nerede ne bulursa onunla, kimseye sormadan meşgul olacak ve kendi isteğince oynayacaktır.

Bu yaşlarda çocuk, özellikle duygusal bir tabiata sahip olduğundan, düşüncelerinde akılcı (rasyonalist) davranamaz. Duyguları daha yayılcı olduğundan, bağlı bulunduğu kişileri ve

objeleri tanırken, önce duygularıyla hareket eder. Meselâ, iki kişiyle karşılaştığında, onlardan hangisi kendisine sevgi göstermişse, önce ona karşı yakınlık duyar.

Bu çağ onun çok çabuk ilerlediği bir çağdır. Bu yaştan itibaren aile dışındaki kişilerle de ilgilenmeye başlar; aynı zamanda akranlarıyla da birlikte olmaktan zevk alır.

İki yaşındaki çocuğun tüm beceri ve eğilimlerini, “güçlü olma ve bağımsızlık” duyguları büyük ölçüde etkiler. Bu yaşlardan itibaren çocuğun dinî inançla karşılaşması da ilgi çekicidir. Ancak, onun bu karşılaşma sırasındaki tavrının, diğer olaylar karşısındaki durumundan farksız olduğu gözönünde tutulmalı ve çocuğun en erken, üç yaşından itibaren dinî nitelikte bir davranışla ilgilenmeye başladığı bilinmelidir. İnatçılık Devresi (Negativizm=Uyumsuzluk)

İki ilâ üç yaşları arasında ve genellikle 2,5 yaşından sonra, geçici bir süre için çocukta inatçılık ve uyumsuzluk görülür. 2,5 yaş çocuk gelişimindeki zorlu dönemlerden biridir. “Serkeşlik devresi” de denilen bu dönemde çocuk, dengesiz, olumsuz, kararsız ve isyankârdır. Büyüklerinin sözünü dinlemez hatta söylenenin tersini yapar. Hareket ve davranışları kısıtlandığında ise öfkelenir. Her işi yardım görmeden kendi başına yapmakta direnir. Aşırı disiplin ortamında negativizmin arttığı görülür. Bu dönemde oluşan saplantılar ve bunalımlar ise ileriki yıllarda inatçılık ve direnç belirtileri şekline dönüşebilir.

Bazı psikologlar ise bu dönemi, “ilk yeni yetmelik çağı” olarak niteleyerek, çocuğun bu devredeki davranışlarını, gençlerin bulûğ çağı öncesindeki durumlarına benzetirler.

Bu yaşlara olumlu açılardan bakılacak olursa, bu dönemdeki çocuğun enerjik, meraklı ve hareketli olduğu görülecektir. Bu dönemdeki çocuğun yüklendiği başlıca görev, güçlü bir benlik duygusu kazanmak ve kendi kişiliğinin bilincine varmaktır.

Negativizm döneminin bitmesiyle, çeşitli huysuzluk ve uyumsuzluklarını terk eden çocuk, üç yaşından itibaren çevresiyle olumlu ilişkiler içine girer. Bu yaşlarda anne babasını, hatta kardeşlerini bile hoşnut edecek davranışlara yönelmiş; ayrıca, bekleme ve paylaşmaya da alışmıştır. Çocuğun bütün dünya ile barış içinde olduğu kabul edilen üçüncü yaşa eğitim yönünden, belirli kuralların yerleştirilmesi için, en uygun dönem gözüyle bakılır.

Üç yaşındaki çocuğun masallara, hikâyelere ve çizgi filmlere ilgisi artmıştır. Elinde tutabileceği kısa öyküler ve ilginç resimleri içeren küçük kitaplardan hoşlanır. Bu kitaplarda çoğunlukla, gerçekdışı şeyler anlatılmasına rağmen, çocuk bunları dinlerken büyük bir zevk duyar. Zira çocukların bunları dinlerken büyük bir zevk duyması, bu yaştan en belirgin özelliklerinden biridir.

Dinî yönden bu yaştan önemli sayılabilecek özelliklerine gelince; çocuğun masallara ve hikâyelere karşı içinde büyük bir ilgi duyduğu bu sıralarda, inanma ile ilgili hikâyeler ve menkıbeler, çocuğun dinî hayal gücünü ve duygusunu uyandıracak gibi; eşyanın içinde ve ötesinde gizli kuvvetler olduğu düşüncesinin gelişmesini de hızlandıracaktır. Neticede -soru sorma çağının da başlamasıyla- çocuk, “ne, nasıl ve neden?” sorularıyla her şeyin aslını öğrenmeye çalışacak; bu soruların bir devamı olarak, başta “Allah kimdir; nedir; nasıldır; ne kadar büyüktür?” gibi sorularla yaratıcı gücü aramaya başlayacaktır.

4-6 Yaşlar

İlk çocukluk devresinin ikinci bölümünü oluşturan 4 ilâ 6 yaşları arasında kalan devrede, çocuk yine birtakım iniş çıkışların etkisi altındadır. Ne var ki, inatçılık dönemi atlatıldıktan sonra, çocukta “biz” kavramı yavaş yavaş teşekkül ederek, sosyalleşmeye doğru adım atılacaktır. Çocuk “biz” derken, anne baba, kardeşler ve yakın akrabalarını kastetmektedir. Yardımlaşma

duygularının gelişmesiyle, çevreye karşı da açık bir nitelik kazanacaktır. Arkadaşlarıyla pek iyi geçinemese bile, arkadaşlık etmek, onun için en önemli olaylardan biridir.

Çocukta bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, birtakım olumsuz yönler de göze çarpar. Bu yaştaki her çocukta, sık sık ölçüyü kaçırma hareketlerine rastlanır. Gövde hareketlerinde ölçüyü kaçıır; vurur, tekmeler, tepinir. Konuşmasında ölçüyü kaçıır; küfürleri, ayıp sözleri özellikle başkalarının yanında söyleyerek, üstünlüğünü ispatlamaya çalışır. Aynı şekilde, kişisel ilişkilerinde de ölçüyü kaçıır; çevresindekilere buyruk vermeye ve hükmetmeye özenir, kısıtlamalara ve kurallara karşı çıkar. Bu yaşta hayal gücünde de büyük bir gelişme vardır. Çocuk, gerçek ile hayali çoğu zaman birbirine karıştırır. Bu yüzden kafasında kurduğu hayalleri gerçekmiş gibi anlatır ve bu da annesi tarafından yalancılıkla suçlanmasına sebep olur.

Dört yaşındaki çocukta mülkiyet duygusu yoktur. Çocuksu duyguların tesiriyle, gördüğü her şeyin kendisine ait olduğuna inanır. Bunun bir sonucu olarak, komşusunun evinde oynadığı oyuncağı, giderken evine götürmek ister. Çünkü ona göre bir şeyi ele almak ile ona sahip olmak aynı şeydir.

Dinî inancının canlılık kazanması, bu yaştan önemli özelliklerinden sayılır.

Dördüncü yaştan sonra, ilk çocukluk devresinin düğüm noktası olarak nitelendirilen beşinci yaş, aile ve çocuk açısından "altın yaş" olarak bilinir. Kendine güveni arttığı için, eskisine oranla daha serin kanlı, daha yumuşak, daha anlayışlı ve başkalarıyla ilişkilerinde daha uyumludur. Genellikle becerebileceğini sezdiği işlere girer ve bu yüzden de girdiği işlerde başarı sağlar. Dört yaşındaki çocuğun bocalamalar içinde olmasına karşılık, beş yaşındaki çocuk, tutarlı ve kararlıdır. Dört yaşındaki bir çocuk, yapmakta olduğu resmin, bitinceye kadar ne resmi olduğunu bilmediği halde, beş yaşındaki çocuk, ne yapacağını önceden tasarlar ve bu tasarımı gerçekleştirmeye çalışır. Başladığı şeyi bitirmek ister; yaptığı işi nerede bitirmesi gerektiğini bilir. Davranışlarını kontrol edebilir.

İçinde bulunduğu yer ve zamanla sınırlanan dünyası ona yeterlidir. Hayal gücünü kullanmaz. Nesneleri, kullanışlılık açısından tanımlar: "Kuyu, kazmak içindir."; "Dondurma, yemek içindir." gibi... Ne çevresiyle ne de kendisiyle çatışma halindedir. Üç yaşlarındayken gösterdiği uyumu, bu yaşta daha üst düzeyde olmak üzere yine gösterir. Annesi hâlen onun için her şeydir. Ona yakın olmayı, ona yardım etmeyi, onu sevindirmeyi ister. Dolayısıyla, beş yaşından itibaren, çocuğun kalbine hitap etmek ve ondan annesinin hoşuna gidecek davranışları istemek mümkündür.

Zikredilen bu olumlu davranışlar yanında, yine de çocuk çevresine bağımlıdır, güçsüzdür. Dolayısıyla bakılmak, korunmak ve kollanmak ister. Hızlı bir zihin ve dil gelişmesi vardır; sürekli deneme ve öğrenme içindedir. Ancak zekâ ve zihnî gelişmesi tamamlanmamış olduğundan, realiteleri, olayları, hayal gücüyle ve birtakım korkularıyla çarpıtabilir. Gördüklerini ve duyduklarını eksik idrak ettiği gibi; yanlış bir şekilde de yorumlayabilir.

Zaman kavramı henüz layıkıyla gelişmemiş olup, düşüncelerini ve duygularını oyun vasıtasıyla ifade etmeye meyillidir. Bu yaşlarda da düşüncesi, müşahhas olan (görülebilir) şeylere yöneliktir.

Canlı cansız ayırımı yoktur; canlı olarak kabul ettiği bebeğiyle konuşur, dertleşir; ayağına çarpan ve canını acıtan bir eşyaya ise gayet rahat bir şekilde kızarak onu azarlar.

Bütün bunların yanında denebilir ki, beş yaşındaki çocuk her yönden denge içindedir. Kendi kendine yeterliliği ve çevre ile uyumu vardır. Kendine güvenir ve aynı zamanda karşısındakilerle

de baş kaldırmadan uzlaşabilir. Dikkatli, anlayışlı, sezgi ve algılarında güçlüdür. Nazik, düşünceli ve cana yakındır. Kısacası, beş yaşındaki çocuk, çevresine sevinç getiren bir varlıktır.

Son çocukluk dönemine geçmeden önce, genel anlamda ilk çocukluk yıllarını özetleyici bilgilere ve bu yıllardaki dinî gelişimin durumunu belirleyen ifadeler yer vermek yararlı olacaktır.

Aşağı yukarı 2. yaştan başlayarak 5-8. yaşlara kadar süren döneme “oyun çağı” da denir. Bu yaşlarda büyüme ve fizyolojik süreçler kararlılık kazanmış olup, çocuk kendi başına oynayabilecek ve bazı işleri yapabilecek duruma gelmiştir. Bu yaşlardaki çocuklar, rahatça yürüyebilmekte, koşabilmekte ve konuşabilmektedir. Ayrıca, kendi kendine yemeyi, giyinmeyi, cinsiyet farkını, sevmeyi, sevimliyi ve sevgiyi paylaşmayı da öğrenmiştir.

İlk çocukluk yıllarındaki çocuklarda başkalarına benzeme ve büyükleri taklit etme arzusu da görülür. Kız çocuğu anneye, erkek çocuğu babaya yardımcı olmak, onların işini benimsemek gibi özellikler gösterir. Kız çocuklar için anneler, erkek çocuklar için de babalar en güçlü ve en başarılı insanlardır.

Bu yıllara dinî gelişim yönüyle bakılacak olursa; Bu çağıdaki çocukların zekâsı henüz mücerred (=görünmeyen) kavramları anlayacak seviyede gelişmediği için, çocuğun, dinî eğitimde kullanılan kelimelerin çoğunu anlayamadığı görülecektir. Bazı kelime ve cümleleri papağan gibi tekrarlayabilir fakat bunlar, onun için henüz bir şey ifade etmemektedir. Çocuğu duyguların tesiriyle, dine olan ilgisi de çocuksudur. Dua, çocukça arzuların yerine getirilmesi için başvurduğu bir yoldur. Allah'ı ise, tıpkı anne babası gibi, bir şey isteyince yerine getirecek bir kimse olarak düşünmektedir. İlk çocukluk yıllarında, çocukların dinî hikâyelerden oldukça etkilendikleri ve bu yaşlarda dine karşı büyük bir ilgi ve istek duydukları da tespit edilmiştir. Ayrıca, zihnî ve ruhi gelişmenin imkânlarına dayanarak yaratıcı gücün mahiyetini araştırma denemelerine giriştikleri bu yaşlar, çocukların kendilerine anlatılanlardan da kolayca etkilendikleri bir dönemdir.

Dört yaşındaki bir çocuk dedesiyle sohbet etmektedir. Dikkatini çekmiş olacak ki sorar:

- Senin bıyığın neden beyaz? (Çünkü babasının bıyığı siyahtır.)

- Allah öyle boyamış da ondan!

- Neden? O'nun başka boyası yok muymuş? Anneannemde çok boya var, neden O'na vermemiş?

- Anneannen O'na bir şey veremez. Çünkü O'nda her şey var. Hiçbir şeye ihtiyacı yok. Hem de O görünmez, çok yükseklerdedir.

- Peki, ama O yükseklerle nasıl çıkmış? Oradan düşmez mi?

- O istediği yere çıkar, her istediği yerde durur. Her zaman yanımızda olur, ama biz O'nu göremeyiz. Sadece yaptıklarından anlarız.

Çocuk bir an dedesinin yüzüne bakar ve sonra:

- Şaka ediyorsun değil mi dede, der.

Görülüyor ki, bu dönemde çocuk zihni henüz yeterince olgunlaşmamıştır. İnsanın yapamayacağı şeyi, Allah'ın yapabileceğine inanmamış, daha fazlasını şaka kabul etmiştir.

Bu dönemde çocukta yeni bir kavrama ve anlama biçimi görülür: Sembolik işlev... Çocuk, göz önünde bulunmayan bir nesneyi temsil eden bir kelime, sembol veya bir varlık geliştirmeye başlar. Sembol kullanabilme yeteneği birçok biçimlerde, birçok yolla ortaya çıkar. Mesela, çocuk, kendi oyuncaklarını kendisi yapar. Bir mendil, önce şapka olabilir. Sonra tabak, sonra da

büzölerek bir top...

Çocuk, hayalî bir para ile evin köşesindeki hayalî bakkaldan istenileni alıp gelebilir. Satıcılık, misafirlik, askerlik oyunları oynanır. Dikkat edilirse, çocuk bu davranışlarıyla zihninde yer eden olayların kendince bir taklidini yapmaktadır. Çocuğun bu taklidi, aynı zamanda sembolizmi belirten bir davranıştır. Aşağıdaki örnek, somut bir sembolün çocuk tarafından nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İlk Çocukluk Devresinde Din Eğitimi

“Bir şeyi küçük yaşta öğrenmek, onu taş üzerine nakşetmek gibidir.”

“Okul öncesi dönem” olarak da adlandırılabilir 2-7 yaşları arasındaki devrede çocuğun psikolojik yapısı dikkate alınarak ona verilecek din eğitiminde daha ziyade çocuğun duygularına ve gönlüne hitap edilmeli, el becerileri ve oyun faaliyetlerine dinî unsurlar katılmalıdır.

Söz gelimi, bir cami resmi yapması istenmeli, böylece oyun oynarken cami imajı da kazandırılmalıdır.

Şimdi bu dönemin bazı özellikleri ile yaşanan birtakım örnekler sunarak okul öncesi çocukları hakkında bilgi edinmeye çalışalım.

2-7 yaşları arasındaki çocuk, sınıflama ve gruplama yapamaz. Muhakeme yapmakta yetersiz kaldığı gibi, olaylar arasında da ilişki kurmakta güçlük çeker. Bu dönemde çocuk bunları anlayamaz. Bazı örnekler konuyu daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

2 yaş 5 aylık bir çocuk, yatağının üzerindeki battaniyeyi çekiyor, yere seriyor, üzerinde durup, ellerini namaz kılar gibi bağlıyor ve aynı anda gülüyor; “Bana bakın, ben namaz kılıyorum” diyor.

Burada çocuk, battaniyeyi bir seccade gibi kullanıp namaz kılıyor rolü oynamıştır. Davranışındaki gülme, onun battaniye ile seccadeyi karıştırmadığının bir delilidir. Çünkü çocuk daha önceleri namaz kılarken babasına büyük bir ciddiyetle eşlik etmiştir.

Bu oyunda zihinsel değil, somut bir sembol vardır. Oyun davranışı içinde battaniye, seccade yerine konulmakta ve onu sembolize etmektedir. Demek ki burada battaniye bir anlam verendir ve seccade anlamı vermektedir.

İşte, ilk çocukluk döneminde çocuğa verilecek oyuncaklarda dinî yaşantıyı temsil edebilecek, hatırlatacak ve bazı kavramları sembolize edebilecek özellikler bulunmasına dikkat edilmelidir. Söz gelimi, ona hediye edilecek namaz örtüsü, tesbih ve takke gibi eşyalar, içinde cami resimleri bulunan boyama kitapları vs. bir taraftan ona bu sembollerin arka planını hatırlatacak, bir taraftan da dinî dünyaya adım atmasını sağlayacaktır. Batı ülkelerinde, anaokullarında verilen dinî eğitimin belkemiğini, semboller, resimler ve oyuncaklar oluşturur.

Dua, okul öncesi çocuğun eğitiminde önemli bir yer tutar. Çocuklara çok yavaş olarak küçük dualar, şükür cümleleri ve ilahiler belletilmelidir. Ezberletilen bu dualar, onların Allah'a yaklaşımlarını sağlayacaktır. Bu konuya ileride çocukların dil gelişimiyle ilgili bölümde genişçe yer vereceğiz.

Son Çocukluk Devresi (6-11 yaşlar)

Genellikle 6. yaştan başlayarak, kızlarda 11, erkeklerde ise 12. yaşa kadar süren bu çağa, “son çocukluk devresi” adı verilir. Bu devreye sahne olan yılların, bir bütün olarak ele alınacağını öncelikle belirtmek gerekir.

Ferdî farklılıklar nedeniyle, çocuktaki gelişim safhalarını kesin sınırlarla belirlemek mümkün olmasa da, 7-12 yaşlar, çocukta açıkça fark edilebilen, belli ve önemli bir gelişim dönemi

olmasıyla dikkati çeker. Çünkü yedinci yaş, çocukta tabii yönelişlerin ortaya çıkmaya başladığı yaştır. Ayrıca bu yıllarda büyüme hızının istikrar bulduğu da gözlenebilir. Çocuk zaman kavramlarını öğrenmiş ve bazı oyunlarda beceri kazanmıştır. Okuma, yazma ve hesaplama gibi temel okul becerilerinin yanında, akranlarıyla yaşamaya da alışmıştır. Ev dışındaki başka yetişkinlerle ilişki kurabildiği gibi; kendi davranışlarının sorumluluğunu da yüklenebilecek bir duruma gelmiştir.

Yedi yaşından itibaren, belirli ferdî idrak gücünü ortaya koyan çocuk, konuşmakta, hüküm vermekte ve sonuç çıkarmakta kayda değer ilerlemeler gösterebilir. Zihnî fonksiyonların işlerlik kazanması sayesinde, eşya ve olaylar hakkında tecrîd (ayırma) ve ta'mîm (genelleme) yoluyla birtakım kavramlar edinebilir. Uzun bir çalışma pahasına da olsa çocuk bu yaşlarda, soyut düşünceye lüzumlu fonksiyonları elde ederek, müşahhas olan şeylerden ve hayalden sıyrılarak, mücerred olan kavramlara ve gerçeklere doğru bir açılış içindedir.

6 ila 7 yaşların ayırıcı özelliklerinden biri de zihnî açıdan, "akıl çağı"nı oluşturmasıdır. Çocuktaki zihin gelişimiyle ilgili araştırmalarında Piaget, 6-7 yaşından itibaren çocuğun daha rahatça "nereden, nereye" sorularını sormaya başladığını tespit etmiştir. Bugün bazı psikologlarca yedinci yaşın çocukta ayırt etme (temyîz) yaşı olarak kabul edilmesi görüşünü yıllarca önce Gazzâlî'nin de savunması, ilgi çekicidir. Gazzâlî'ye göre, yedi yaşından sonra çocuğun temyiz gücü artık gelişmiş ve o, duyulan objelerin dışında olan şeyleri de kavrayabilecek bir duruma gelmiştir.

Son çocukluk devresinin diğer bir adı ise, "öğrenme dönemi"dir. Çünkü bu yaşlardaki çocuğun ruhi durumu, öğrenmeye ve topladığı bilgileri zihnî koordineye tâbi tutarak işlemeye; duyguları, düşünceleri ve davranışlarıyla, sosyal hayata uyum sağlamaya elverişli bir hale gelmiştir. Kısaca, yedi yaşından itibaren çocukların, sistemli bir eğitim ve öğretime ruhen hazır duruma geldikleri söylenebilir.

Yedinci yaşın bizim açımızdan önemli olan özelliklerine gelince: Anlatım yeteneği oldukça gelişmiş olan çocuk, kendisini, türlü ilişkiler içinde olduğu gibi doğrudan da anlatabilecek bir duruma gelmiştir. Çocuk üzerinde, güven duygusu ve samimi bir hava oluşturulacak olursa, gelişim derecesine göre ondan dinî duygu ve düşüncesi hakkında zorlanmadan değerli bilgiler alınabilir. Zira Piaget'nin ifadesiyle, yedi yaşından itibaren, çocukları sözle anlamak ve onlarla anlaşmak mümkündür.

Bu yaşlarda dinî inanç gelişme döneminde olduğundan, çocukların dinî kavramları öğrenmeleri ve konuşma diline aktarmaları da oldukça gelişmiştir. Bu sayede onlar, inançlarını zorluk çekmeden anlatmaya başlamışlardır. Zaman zaman içlerinde, Allah'a güvenip inananlar olduğu gibi, inançlarının sebeplerine de inebilen çocuklara rastlanmıştır. Zaten genelde, 6-7 yaşlarından sonra çocuk, çevre ve hadiseleri, münasebetleri içinde kavramaya ve yavaş yavaş mücerred âleme nüfuz etmeye başlar. Böylece bu çağıdaki ruhi gelişimlerinde çocuklar, tabii olarak Allah'ın her yerde olduğunu ve her türlü işleriyle ilgilendiğini düşünmeye hazırdırlar. 7-10 yaşları arasındaki yıllar, aynı zamanda çocukta ahlâkın da istikrarlı bir hâl almasına yardım edecek olan derin bir dinî gelişmeye sahne olan yıllardır.

İlkokul dönemindeki gelişmesi ilerledikçe, çocuğun daha az egosantrik davranışlar gösterdiği ve toplumsal yönde de hızla geliştiği görülür. Özellikle 8-10 yaşlarında, çocuğun sosyal, zihnî, fikrî, manevî ve estetik bakımından sahip olduğu ferdî kabiliyetleri, ilgiler vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Düşünce tarzı ise, kıyasî bir muhakemeden, tümünden gelime; diğer

bir ifadeyle, bütünden parçaya doğru gelişme gösterir. Bu yaşlardaki çocuklar da mutlu tesadüflere, hurafelere, büyük bir inançla bağlıdırlar.

Bu devrenin sonlarına doğru, 10 yaşlarındaki çocuk, temel gelişimin doruk noktasındadır. Bedeni ve ruhi yönden önemli ölçüde olgunlaştığı gibi; büyüklerle ilişkilerinde de dengeli, uyumlu ve başarılıdır. Kısaca, çocukların en mutlu oldukları yaş, 10 yaşlarıdır denilebilir.

Son çocukluk devresinin, dini yönden arz ettiği önem şu şekilde özetlenebilir: 7 ila 11 yaşları, çocukta vicdan denilen 'üst-ben'in (süper-ego) olduğu ve ahlâki şuurun geliştiği bir dönemdir. Özellikle 9-10 yaşlarından itibaren, çocuk artık iyi-kötü, haklı-haksız kavramlarını ayırabilecek bir durumdadır. Ne var ki, bu yaşlarda kendisine, ideal bir insan tipi seçme ihtiyacını şiddetle hissedeceği için, yetişkinlerin bu konuda dikkatli davranması gerekir. Şimdi, son çocukluk devresinde din eğitimi konusunda bazı bilgiler ekleyelim.

Son Çocukluk Devresinde Din Eğitimi

“Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmayı öğretiniz.”

H. Muhammed (sav)

6-11 yaşların son çocukluk devresi olduğundan bahsetmiştik. Bu devre, aynı zamanda “öğrenme çağı” da olduğundan, bazı dinî kavramları ve ibadetleri çocuklarımıza öğretmeye başlamamız gerekir.

H. Peygamberin^(sav) namaz ibadetiyle ilgili hadisleri iki şekildedir. Birincisi *“Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmayı öğretiniz.”* (Ebu Dâvud, Salât, 25).

İkincisi ise, “Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmalarını emrediniz.”

Bu iki farklı rivayet, yedinci yaşın öğrenme dönemini de beraberinde getirdiğine ve çocuğun artık bazı kavramları ve ibadetleri öğrenebilecek düzeye geldiğine dikkat çekerken, öte yandan, artık ibadetlere başlama döneminin de geldiğini vurgulamaktadır. O halde, çocukluk döneminde namaz gibi İslâm dininin en önemli ibadetinin nasıl yapılacağı, sureleri, duaları ve kılınış şekliyle çocuklara öğretilmeli ve çocuktan bu ibadeti yerine getirmesi beklenmeli, istenmelidir. Ancak burada önemli olan bir husus unutulmamalıdır. Son çocukluk devresinde de olsa çocuk yine “çocuk”tur. Çocuksu duygularının etkisi davranışlarına yansıyabilir. O nedenle, çocuklara gerek ibadetle ilgili bilgilerin eğitimi, gerekse ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda, İslâm'ın temel prensiplerini teşkil eden müsamaha, hoşgörü, sabır, sevgi ve şefkatle davranılmalıdır. Böylece, çocuğun kalbi kazanılmalı, duygularına hitap edilmelidir. Zaman zaman teşvik ve takdir edilmeli, gururu okşanmalı, bazen maddi mükâfatlarla ödüllendirilmelidir. Çocuğun, namazı zorla değil, isteyerek kılması için altyapıyı ebeveyni hazırlamak zorundadır.

Unutulmamalıdır ki, sağlam bir ibadet eğitimi, ileride şüphe döneminin daha kolay atlatılmasına yardımcı olur. İbadet hayatının ergenlik çağında, çocukluktaki taklitçi unsurlardan arınmış, zengin bir muhteva ve derinlik kazanmış bir şekilde varlığını sürdürmesi beklenir. Güçlü bir eğitimden yoksun gençlerin, çevrenin olumsuz etkilerine fazlaca kapıldıkları ve ibadetlere küçümseyerek baktıkları gözlenmiştir. Çocukluk çağında camiye hiç ayak basmamış bir genç ya da yetişkinin, oraya girmeye çekinmesi, daha sonra oraya girmeye gerek görmemesi veya girdiği zaman orada var olanı görememesi mümkündür.

DUYGUSAL GELİŞİM

Bu bölümde, bazı psikologların bebek doğduğu andan itibaren başlattıkları duygusal gelişim, sevgi, bağlanma ve korku faktörleri üzerinde durularak ele alınacaktır.

Sevgi

Hemen her psikoloji kitabının his ve heyecan bölümünde yer alan sevgi için, psikolog ve pedagoglar pek çok şey yazmakta ve hepsi de sevginin gereği üzerinde birleşmektedirler.

Bebek ilk aylarda, tamamıyla pasif ve alıcı bir varlıktır. Bu dönemde onun ruhi ihtiyacı, tek kelimeyle sevgidir. Annenin ilgisi, şefkati, sıcaklığı, hatta kokusu, çocuğun sütten daha çok ihtiyaç hissettiği gıdalardır. Annenin bebeğini kucağına alması, okşaması, koklaması, ona gülmesi, bebek için en büyük saadet kaynağıdır. Onun bu sevgi ve şefkat dolu yaklaşımı, bebeğin zihnî ve ruhi gelişimi için en kuvvetli vitamindir.

Anne sevgisi veya onun yerini tutabilecek yakın kişinin sevgisi ile büyüyen çocuklarla, böyle bir sevgiden uzak, istenmeyen çocuk olarak büyüyenler, gıdaları bilimsel olarak verilmiş olsa bile, beden gelişiminden zihin gelişimine, hastalıklara karşı koyma gücüne kadar varan farklılıklar gösterirler. Bu ihtiyaca işaret olarak anne sevgisine “büyüme vitamini” denilmiştir.

Sevginin önemi psikologlarca bu şekilde ifade edilirken, tıbbî yönden çocukla ilgilenenler de bu görüşlere katılmaktadırlar. Nitekim pediatrik hastalıkları uzmanları bugün birçok varlığın gelişimini sağlamak için yapılan en etkin fizikî itinanın dahi yeterli olmadığını daha iyi anlamışlardır. Sevgi ve şefkat görmeyen çocuklardan çoğu, kısa zamanda canlılıklarını kaybetmekte ve hatta ölmekte iken, sevgi ve şefkat içinde büyüyen çocuklar sağlık ve gıda bakımından kısmen mahrum olsalar bile, yine de kuvvetli ve sağlıklı olarak yetişmektedirler. Sevginin önemini şu ifadeler daha belirgin bir şekilde dile getirir:

Mukayeseli araştırmalar, süt verme esnasında sert ve haşın davranan, sevgi göstermeyen annelerin çocuklarının, sinirli, saldırgan ve uyumsuz olduğunu ispatlamıştır.

Sevgi, açlık, susuzluk gibi sürekli doyurulmak isteyen bir duygudur.

Çocuk temiz havaya nasıl muhtaçsa, aynı şekilde sevgiye de muhtaçtır ve bu ihtiyaç hayat devam ettiği sürece hissedilecektir.

Zihnî ve ruhi gelişimin neredeyse tek kaynağı sayılabilecek sevginin, bebekliğin ilk günlerinden başlatılıp, devamlı ve ölçülü bir şekilde olması gerekir. Çünkü sevginin boşluğunu doldurabilecek ve onun yerine geçebilecek başka bir şey gösterilemez.

Bütün bu ifadeler, sevginin çocuk için önemi küçümsenemeyecek bir gerçek olduğunu belirtmektedir. Her şeyden önce, insan ancak sevildikten sonra sevebilir. Çocukluğunda yeterli sevgi görmeyen insanların, başkalarını sevmekte zorluk çektikleri bilinmektedir. Bu itibarla, başta Allah ve Peygamber olmak üzere dinî kavramları çocuğa sevdirebilmek için, onu yeterli ve ölçülü bir şekilde sevmek ve bu sevgiyi de ona hissettirmek gerekir.

Bağlanma

Çocuğun doğduğu andan itibaren ortaya çıkan himaye edilme ve bağlanma arzusunun da dinî yaşayışın nüvelerinden biri olduğu kabul edilmiştir.

Şüphe yok ki, çocuk büyümek için ilk günlerden daha kuvvetli birilerinin sevgi ve şefkatine, korumasına muhtaçtır. Çocuk, bu ihtiyacı giderildiği oranda çevresindekilere bağlanır. Himaye edilme ve himaye edene bağlanma isteği, ömür boyu değişik görünümlemlerle aralıksız devam eder. Bu devamlılığından dolayı diğer ruhi fonksiyonlar içinde himaye edilme duygusunun dinî

duyguların da oluşmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilebilir. İnsanın kendi kaderine ve kâinata hâkim olan bir kudreti hissetmesi, O'nun himayesi altında olduğunu bilmesi ve O'na içsel bağlarla bağlanmasını gerektirir.

Çocuktaki bağlanma ve sığınma ihtiyacı, bebeklik çağından itibaren gözlenebilir. Daha önce duymadığı bir ses veya gürültü karşısında irkilerek huzursuz olduğu görülür. Bebeğin korktuğu veya çığlık atarak ağladığı bu esnada onu kucağına alarak bağrına basan annesi, onun için sığınabileceği ve bu korkusunu yenebileceği bir sığınak olur. Çocuğun ileriki yaşlarda, gök gürültüsü veya şimşek çakması anındaki korkusu ve koşarak babasına sarılmasında da bu sığınma ihtiyacını görmek mümkündür. İşte çocuk, daha bebeklik çağından itibaren böylesi bir sığınma ve bağlanma ihtiyacı içindedir. İlk zamanlarda sığınıp bel bağladığı varlıklar anne babası iken, yaşı ilerledikçe gelişen olayları gördükçe, söz gelimi tabii afetlerde anne babasının da yetersiz kaldığını müşahade ettiğinde, bu kez sığınabileceği ve bağlanabileceği Yüce bir Kudret'in ihtiyacını hisseder. Böylece bağlanma ihtiyacı tabii seyri içinde anne babadan Yüce Yaratıcı'ya, Allah'a yönelmiş olur.

Korku

Duygusal gelişimin içinde yer alan diğer bir duygu da korkudur. Korku, canlı varlıkların, görünen ve görünmeyen tehlikeler karşısında gösterdikleri en tabii tepkidir denilebilir. Psikologlar, çocukluk çağında sık sık görülen bu ruhsal durumu, canlıyı uyaran ve kendi savunmasını sağlayan yararlı bir mekanizma olarak görür⁶⁴ ve korkuyu, “hem kaçınılmaz hem de temel bir duygu” olarak nitelerler.

Doğduğu andan itibaren, çevresiyle çeşitli ilişkiler içine giren çocuk için herhangi bir korku objesi söz konusu değildir. Genellikle çocuklarda korkular 2.-3. yaşlarda ortaya çıkar. Bu yaşlar ise, zihnî gelişimin başladığı çağa rastlar. Bu yaşlarda ortaya çıkan korkuların da ne kadarının telkin neticesi, ne kadarının içgüdüsel olduğu tartışılabilir. Nitekim yapılan araştırmalarda, küçük çocukların sadece kulakları dibinde duydukları kuvvetli bir ses ve dengelerini kaybederek düşmekten korktukları ortaya çıkmıştır.

Korkular genellikle yaşa paralel olarak artar. Ancak bir çocuğun ne zaman ve neden korkacağını tespit etmek oldukça zordur. Çünkü korkunun meydana gelişinde, çevre şartları, geçmiş yaşantılar ve o andaki ruhsal ve bedensel durum rol oynar. Meselâ: Köy çocukları incelenmiş ve korkuya sebep olan faktörün %75'ini hayvanların oluşturduğu tespit edilmiştir; erkek çocuklar vahşi hayvanlardan, kız çocuklar ise böceklerden korkmaktadır.

Yapılan bir diğer araştırmada, çocukların korktukları konular şu şekilde sıralanmıştır.

- Karanlık (çatı katı, bodrum),
- Hayvanlar (köpek, yılan vb.) %96.
- Bedenî sakatlıklar, %95.
- Hayaletler, cinler, eve zorla giren insanlar, %91
- Otoriter kişiler, %82.
- Korkulu düşler, %81.
- Yabancılar, kötü insanlar, %80.
- Anne ya da baba tarafından terk edilmek, %63.
- Su, deniz, nehir, %41.
- Gök gürültüsü, şimşek, %39.

Bu tespitler ışığında, çocukta korku uyandıran objeler üç grupta toplanabilir:

1. Çocuğun yalnız kalması.
2. Karanlıkta bulunması.
3. Kendisine aşına olduğu bir kimsenin yerine başka bir yabancıyı görmesi.

Çocuklarda rastlanılan korkuların % 90'ının hatalı ve yanlış eğitimden kaynaklandığı gerçeği, bizi, korkunun en önemli nedeninin bunlar olduğu sonucuna götürür. Çünkü hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı herhangi bir şeyi çocuk -telkin vasıtasıyla- sevebilir veya ondan korkabilir. Nitekim bunu doğrulayıcı mahiyette olan şu hadiseyi zikretmek mümkündür.

Bir kız çocuğuna, altı aylıkken oynaması için zehirsiz bir yılan verilmiştir. Bundan sonraki yıllarda da yılanla birlikte olan ve onunla bir oyuncak gibi oynayan çocuk, yetişkin bir kız olduğunda, bütün yılanlara korkmadan yaklaşabilen biri haline gelmiştir.

Bu bilgiler, çocukların Allah, cehennem vb. korkularının olmadığını göstermekte ve bizi, bu korkuların genellikle yetişkinlerin hatalı telkinlerinden kaynaklandığı sonucuna ulaştırmaktadır. Bu nedenle, şunu ifade etmeliyiz ki, çocukta var olan sevgi, sığınma ve bağlanma duygularıyla korku duygusu çok iyi tanınmalı ve bunlardan sevgi ve bağlanma duygusu yeterince doyurularak, Allah sevgisi ve Allah'a bağlanma duygularına ulaştırılmalıdır. Ancak çocuk, ilk çocukluk yıllarında korku duygusuna vurgu yapılarak Allah'tan korkutulmamalıdır. Suç ve ceza, iyi ve kötü, cennet ve cehennem, günah ve sevap gibi kavramları öğretmeden verilen Allah korkusu, yanlış sonuçlar doğurabilir. Unutulmamalıdır ki, çocuk önce Allah'ı sevmeli ve O'na bağlanmalıdır.

ZİHİNSEL GELİŞİM

Çocuktaki zihnî gelişimi incelemeye başlarken, zihnın ne olduğuna değinmek yerinde olacaktır.

Zihin Nedir?

Eski terbiye kitaplarından birinde, “Zihin bir meleke-i umûmiyyedir ki, nefs anınla kesb-i ma’rifet eder. Ma’rifet veya ma’lûmât (ise) ruhun bir fiilidir, bir vâkıdır.” denilir. Günümüz eğitim sözlüklerinde ise çeşitli tariflere rastlanır. Birkaçını sıralayacak olursak;

“Zihin, bilincin irade ve heyecan karışmadan algılama ve düşünme kısmı, anlayış ve kavrayıştır.”

“Zihin, her türlü bilinçlilik ve zekâ biçimlerini anlatan genel bir terimdir.”

“Zihin, anlama, bilme ve unutmama kuvvetidir.”

Zihnî gelişimin hangi yaşta başladığı kesin sınırlarla belirlenemez; ancak, bazen birinci yaşın sonunda, fakat çoğu kere ikinci yaşın başlarında beliren yürüme hareketleri, eşyayı birbirinden ayırdetme ve dildeki gelişmeye, çocuğun zihnî güçlerinin faaliyet ve inkişâfı gözüyle bakılabilir. Bu inkişâf başladığı andan itibaren gelişme ve olgunlaşma gösterecektir. Bu süreç içinde ise, zekâ, taklit, hayal ve dil gibi diğer zihnî güçler ortaya çıkacaktır.

Biyolojik gelişme gibi zihnî gelişme de önceden bilinebilen bir sıra takip etmekte, doğuştan mevcut olan bazı kabiliyetlerin ortaya çıkması ve bunlara yenilerinin eklenmesiyle kendini göstermektedir. Söz gelimi, doğuştan konuşma kabiliyetine sahip olan bebek, başlangıçta birtakım manasız seslerden sonra heceler ve kelimelerle cümleler kurabilir.

Zihnî gelişim içinde sırasıyla, zekâ ve gelişiminden, dil gelişimi ve çocuk zihniyetinin temel yapıları olarak bilinen Egosantrizm ile Artifisyalizm’den bahsedeceğiz.

“Çocuğun küçüklüğündeki yaramazlığı, büyüdüğünde akıllı ve zekî olacağına işarettir.”

H.z. Muhammed (sav)

Zekâ Nedir?

Zaman zaman zihinle aynı manada kullanılan zekâ için kesin bir tarif vermenin zor olduğu hemen her psikoloji kitabında ifade edilir. Çünkü zekânın ne olduğu henüz yeterince bilinemediği gibi, nasıl ölçüleceği konusunda da ulaşılan kesin sonuç yoktur.

Tarifi zor olmasına rağmen, bugüne kadar zekâ için çeşitli şeyler söylenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, “Zekâ, zihnın öğrenebilme, öğrenilenden yararlanabilme yeteneğidir.” Ayrıca zekâyı, canlıyı bilinçli davranışa yönelten bir güç olarak kabul etmek de mümkündür.

Zekâ Gelişimi

Zekâ gelişimi çocuklarda bazı farklılıklarla birlikte genellikle, 1,5 ilâ 2 yaşlarından itibaren başlar. Bu yaştan önce görülen zekâ, zihnî bir fonksiyonu olup, zihnî gelişim ise ancak 1,5-2 yaşlarından sonra inkişaf edebilir.

Zekânın inkişafıyla başlayan gelişme seyri, 4-6 yaşlarında hızlanmakta ve bu durum 15-16 yaşlarına kadar devam etmektedir. Zekâdaki bu hızlı gelişmeyi 4-6 yaşlarında belirgin bir şekilde hissetmek mümkündür. Denilebilir ki, insan zekâsının yarısı dört yaşına geldiğinde, üçte ikisi de altı yaşına geldiğinde teşekkül etmiş durumdadır.

Kelime dağarcığındaki artış ile başlayan zekâ gelişimi en basit öğrenme olayları ve alışkanlıklar ile bu gelişim seyrine devam eder.

Yapılan araştırmalarda, zekânın her çocukta aynı hızla gelişmediği görülmüştür. Bu farklılık, yaş ilerledikçe daha da artar. Bunda gerek fizikî gelişimin kalıtım ve beslenmenin, gerekse çevre şartlarının rolü vardır. Ailenin sosyo-ekonomik durumunun yanında, eğitim düzeyinin etkisi de unutulmamalıdır. Bütün bu faktörler yanında zekânın üstünlüğü ya da geriliğinde en büyük rolü kalıtımın oynadığını da eklemeliyiz. İki yaşlarından başlayarak çeşitli aşamalarla gelişen zekâ, bu gelişimini yirmi yaşından sonra da devam ettirmektedir. Ne var ki, ergenlik çağından sonra görülen zekâ gelişimi, pratik akıl yürütmekten çok, mücerred akıl yürütme ve kelime öğrenme şeklinde olmaktadır.

“Çok merhametli Allah, Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı; ona, konuşup düşüncelerini açıklamayı öğretti.”

(Rahmân Sûresi, 55/1-4)

Çocuktaki zihnî gelişimin bölümlerinden biri olan dil gelişimi, çocuk tarafından ilk kelimelerin telaffuz edilmesiyle başlar. Bazı araştırmacıların tespitine göre ilk kelimeler 8.-10. aylarda duyulmaktadır. Fakat anlaşılabilir ilk kelime belki de ancak 10. aydan sonradır.

Genellikle çocuklar birinci yaştan sonra konuşmaya başlar. Hem erken, hem de düzgün konuşma yönüyle kızlar erkeklerden başarılıdır.

Eski terbiye kitaplarından birinde, çocuğun dil gelişimi üç safhaya ayrılmıştır.

1. Teşebbüs ve temrin (alıştırma, exercise) devresi.
2. Kelime ve cümle devresi.
3. Cümle devresi.

Bu eserde, yukarıdaki safhaların hangi yaşlarda olduğuna dair bilgiye rastlayamadık. Ancak Piaget'nin bu konudaki görüşleriyle konuyu bütünleştirebiliriz. Üç yaşından önce çocuk, bizzat kendi kendine konuşmayı sever. Piaget buna “monolog dönemi” (kendi kendine konuşma) adını verir. Bu ilk aşamadan sonra çocukta, bildiğimiz “kollektif monolog” gözlenebilir. Çocuk belirli bir kişiye bakmadan, “Bak!” veya “Dikkat!” diyerek konuşur. 5-6 yaşlarından itibaren ise, yavaş yavaş sosyalleşmiş dile geçiş vardır.

Bir başka psikolog ise, çocuktaki dil gelişimini iki döneme ayırarak incelemektedir.

1. Pasif dönem (1.-2. yaş arasındaki dönem).
2. Aktif dönem (2.-3. yaş arasındaki dönem).

Buna göre; pasif dönem denilen devrede, çocuk konuşulanları sadece dinler, anlamaya çalışır ve ancak anladıktan sonra konuşma çabaları gösterir. Bu devrede dikkat edilmesi gereken şey, çocuğa sevgiyle yaklaşarak, doğru ve yeterli bir şekilde konuşmaktır. Aktif dönemin

başlamasıyla, çocuk eşyaya ad verme iktidarını kazanarak tek kelimelik cümlelerden, çok kelimeli cümlelere geçmeye muvaffak olacaktır. Konuşması giderek önem kazanacak ve çocuk bu dönemde uydurma kelimelerden de vazgeçecektir. Dilin iyi konuşulduğu bir çevrede, üç yaşındaki bir çocuğun ortalama olarak 1000 kadar kelimeyi anlamlı olarak kullandığı tespit edilmiştir.

“Dil gelişimi açısından 3. ve 4. yaşlar özellikle önemli yıllardır; çünkü sözcükleri doğru olarak seslendirememeye, kekemelik gibi konuşma bozuklukları bu yaşlarda başlar. Bu dönemde çocuğa yaşının düzeyinde iyi modeller vermek çok önemlidir.”

Aile çevresinde çocuğun konuşmasının desteklenmesi, ailenin sosyo-ekonomik durumunun iyi, kültür sedyesinin yüksek olması çocuğun dil gelişimini hızlandırmakta; bunun aksi durumlar ise gelişimi yavaşlatmaktadır. Ayrıca anne sevgisi ve bakımının da dil gelişimine önemli katkısı vardır. Yetiştirme yurtlarındaki çocukların dil gelişiminin, anne babası tarafından büyütülmüş çocukların dil gelişiminden daha aşağı olduğu tespit edilmiştir.

Kelime hazinesinin sınırı, dilin doğru kullanılışı ve ifade yeteneği, çocuk büyüdükçe değişir ve gelişir. Çocuk, kelime hazinesini yalnız yeni kelimelerle değil, eski kelimelerin yeni anlamlarını öğrenmekle de genişletir. Portakal sözcüğü başlangıçta meyve olarak bilinmekteyken, sonradan renk olarak kullanılabilir. 20 aylık bir çocuk bütün içilecek şeylere “su” derken, daha sonra su kavramını öğrenir. Suyun donup buz olduğunu, kaynayıp buharlaştığını, canlılar için gerekli olduğunu anlar.

Dilin konumuz açısından önemine gelince: Bilindiği üzere dil, zihni bir iletişimdir. Bir kişiden diğerine aktarılacak konuları ihtiva eder. Ailenin dili çocuk için konuşulan dil olmakta ve buradaki manevi hayat dile yansımaktadır. Yine ailede kullanılan dil, o ailenin dünya görüşünü de yansıtır. Manevi hayatın ağırlık noktası dil üzerinde toplanır ve çocuk bu manevi atmosfer içinde gelişip olgunlaşır.

Konuyla ilgili bir ayette, “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmeyen kimseler olarak çıkarmıştır.” buyurularak, her çeşit kültürel kazancın, konuşma devresinden itibaren kazanıldığına işaret edilmiştir. Eğitim açısından da, çocuk için en önemli devre, onun konuşmaya başladığı devredir. Çünkü çocuk artık söylenenleri anlıyor, düşüncelerini anlatabiliyor, kısacası muhatap olabiliyor demektir. Bu durum ise -kültür ve eğitim konusu kılması yönüyle- çocuğu, diğer canlılardan ayıran bir özelliktir.

Hz. Peygamberin^(sav) fitrat ile ilgili hadisinin, Müsned’deki varyantında da konu ile ilgili ifadeler rastlanır. “Doğan her çocuk fitrat üzere yaratılmıştır. Konuşmaya başlayıncaya kadar hu hal üzere devam eder. Bundan sonra ebeveyni onu Yahûdi veya Hristiyanlaştırır” denilir ve doğuştan getirilen fitrat halinin konuşma devresine kadar devam ettiğine dikkat çekilir.

Çevrenin çocuk üzerindeki etkisi ve çocuğun taklide gayet elverişli olduğu, bugün artık bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamberin de çocuktaki bu özellikleri göz önünde tuttuğu görülmektedir. O, konuşma çağına gelmiş çocuklara özel bir ilgi gösterirdi. İbn Şuayb şöyle rivayet etmektedir: “Abdumuttalib oğullarından bir çocuk konuşmaya haşlayınca, Hz. Peygamber ona, “De ki, hiçbir evlat edinmeyen ve mülkünde hiçbir ortağı olmayan Allah’a hamdolsun.” meâlindeki ayeti yedi defa okutarak öğretirdi. Yine Hz. Peygamber’in, “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime lâilâheillallah” olsun.” buyurarak, çocuk konuşmaya başladığı andan itibaren ona İslâm’ın özü olan Kelime-i Tevhid’in öğretilmesini tavsiye ettiği görülmektedir.

Çocuklar, çevreleri ile olan iletişimlerini sayesinde bir “din dili” geliştirirler. Dini kelimeler sık

sık söylendiğinde, çocuklar bu kavramları çabucak alırlar, gerçek anlamlarını bilmeden de onları kullanırlar. Çocukların bu özelliğini gören yetişkinler de onlara yeni bilgiler verirler. Çocuğun sınırlı zihin ve dil kapasitesi düşünülmeden verilen bilgiler, yapılan açıklamalar, zihinde bir kavram kargaşası meydana getirebilir.

Bununla beraber, erken yaşlarda soru-cevap şeklinde uygulanan dinî telkinlerin, çocukların dinî kavram dağarcığını zenginleştirdiğini de unutmamalıyız.

Anadolu'da, günümüzde de halen devam etmekte olan soru-cevaplı eğitimin faydalı olduğunu pek çok yetişkin de ifade etmektedir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, çocukluk yıllarındaki bu tarz eğitimi bir öğrenci şöyle anlatıyor:

“Dedem bizleri (kardeşlerimi ve diğer torunlarını) yanına alır;

-Allah kaç, diye sorardı. Biz hep bir ağızdan:

- Bir! diye cevap verirdik. Dedem devamla;

- Kimin kulusun, diye sorardı. Biz:

-Allah'ın, derdik.

- Kimin ümmetisin?

- Peygamberin!

- Kimin milletindensin?

- İbrahim Peygamberin!

- Allah nerede?

- Ne yerde, ne gökte, andığın her yerdedir.

- Senin ananı, babanı kim yarattı?

- Allah!..

Öğrenimimiz hep böyle toplu olurdu. Şimdi de henüz 3,5 yaşında olan kardeşime böyle öğretiyoruz”

Dinî bilgilerin soru-cevap şeklinde ezberletilmesi, çocuğun bu alandaki kabiliyetini geliştirir, ona bir dinî kelime hazinesi sağlar. Tıpkı ezberletilen çarpım tablosunun sayı hazinesi sağladığı gibi... Ancak burada dikkat edilecek nokta, bu bilgilerin kuru bir ezber ve taklit seviyesinde kalmamasıdır. Nasıl ki çocuk, önce sayıları ezberler, sonra somut nesnelerin yardımıyla bunları kavram olarak zihninde teşekkül ettirirse, dinî kavramları da önce ezberleyip sonra bunları zihninde somut nesneler yardımıyla teşekkül ettirmeye çalışacaktır. İşte bu noktada çocukla ilgilenerek, bilgilerini, kuru ezberden öte, içini -kendince de olsa- doldurabileceği kavramlardan oluşturmaya yardım edilmelidir. O zaman ne yapılmalıdır? Din eğitiminde çocuğa kavramları ezberletmeye çalışmaktan ziyade, bu kavramları, duyu organlarına açık ve etkili bir şekilde sunabilmenin yollarını aramalıyız. Bir başka ifadeyle, çocuğa hem dil gelişimini sağlamak, hem de dinî anlamda telkinde bulunmak amacıyla bir şeyler ezberletirken, onun duygularına da hitap edebilmeliyiz. Bu konuda en çok faydalandığımız vasıtalar, çocuk şiirleri, ilahiler ve kısa dualardır. Bazı örnekler verelim:

Varsın birsin Allah'ım

Sensin benim penahım

Birliğine şüphem yok

Buna delil, bürhan çok

Gök kubbeyi yarattın

*Yıldızlarla donattın
Yeryüzünde her kudret
Senden alır güç kuvvet.*

*Ey Allah'ım, beni Senden ayırma
Beni, Senin cemalinden ayırma
Seni sevmek benim dinim imanım*

*Yemeğimi yemeden
El açtım Rabbim sana
Akıl, sağlık, doğruluk,
İyi huylar ver bana
Yemezsem büyüyemem
Okulumu gidemem.*

*Çabuk çabuk yiyelim
Okulumuza gidelim
Bizi koruyan Allah'a
Hep dualar edelim.*

*Yediğimiz can olsun
İçtiğimiz kan olsun
Hepimize afiyet olsun Âmin!*

ÇOCUK ZİHNİYETİNİN TEMEL UNSURLARI

Allah Teâlâ, insan denen varlığın ruhuna temel yapı taşları olarak bazı özellikler yerleştirmiştir. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, her insanda var olan bu temel unsurlar, her insanda ortak özellikler olarak çocukluk çağından itibaren ortaya çıkar ve gelişimini tabii seyri içinde tamamlar. Çocuğu daha iyi tanıyabilmek için, onun zihinsel gelişiminin bir parçası olan bu temel unsurları incelemeye çalışalım:

Egosantrizm

Egosantrizm, “Çocuğun çevresini keşfettiği, bu çevrenin kendisi için yaratıldığı inancını taşıdığı ve başka kimselere aldırış etmediği bir dönemdir.” Çocuğun kendisi ile kendi dışında olanları ayıramadığı bu dönem, genellikle 2-6 yaşlarını kapsar.

Egosantrizm dönemindeki çocuk, dünyayı yalnız kendi bakımından görür. Ona göre, çevresindeki kişiler ve etrafındaki eşyalar kendisi gibi düşünürler ve hissederek. Bundan dolayı inançları da günlük tasavvur ve idraklerinden ayrı değildir.

Çocuktaki egosantrik düşünceler zaman zaman çeşitli şekillerde tezahür eder; çocuk konuşmalarında hep kendisinden bahseder, oyuncaklarıyla başkalarının oynamasına izin vermez. Anne babasının yalnız kendisiyle ilgilenmesini ister ve bu yüzden, yeni doğan kardeşini kıskanır, onu istemez.

Egosantrizm bencillik demek değildir. Şayet bu özellik çocukluk yıllarında iyi yönlendirilirse, çocuktaki egosantrizm, kendine ve başkalarına saygı şeklinde olumlu bir hal kazanır. Eğitilmediği takdirde ise, her şeyi kendisine endekslenmiş olarak düşünen çocuk ben-merkezci tavrının bencilliğe dönüşmesine engel olamaz. İşte asıl problem, ben-merkezci (egosantrik) olarak dünyaya gelen çocuğu, bencilliğe düşmesine fırsat vermeyen bir eğitimle eğitmenin yollarını aramaya çalışmaktır. Kardeş ve arkadaş çevresi ona paylaşmayı öğretmesi bakımından önem arz eder.

Çocuk egosantrizminin çeşitli tezahür şekillerinden biri de, “Finalizm (Gayecilik)”dir. Çocuktaki finalizme göre her şey insanın işine yaramak için yaratılmıştır ve her şeyin hayatta bir görevi vardır. Çocuğun bu tür bir düşünceye sahip olmasında yetişkinlerin rolü küçümsenemez. Çünkü gözünü açtığı andan itibaren bütün ihtiyaçları büyükleri tarafından karşılanan çocuk, dünyadaki her şeyin kendisine hizmet için yaratılmış olduğuna inanmakla pek hatalı sayılmaz. Son çocukluk yıllarına kadar devam eden bu düşüncenin etkisiyle, çocuk her şey hakkında pratik bir şekilde akıl yürütmektedir. Mesela, “Güneş bizi aydınlatmak için yaratılmıştır.”; “Nehir, üzerinde kayıkla gezmek için akar.”

İnsana yaratılıştan bu tür duyguların verilmiş olması dikkat çekicidir. Acaba insanın, kendisine çeşitli nimetler sunan yaratıcısını araması mı istenmiştir? Yoksa her şeyin olduğu gibi, bu dünyaya gönderilişin de bir gayesi olduğu düşüncesine, bir yönlendirme mi vardır? Kur’ân-ı Kerîm’de insanoğlunun egosantrik duygularına hitap eden pek çok ayetin varlığı da dikkat çekicidir. Allah Teâlâ, *"Ademoğlunu şerefli kılarak, onların karada ve denizde gezmelerini sağladığını, temiz nimetlerle onları rızıklandırıldığını"* bildirirken; başka birçok ayette ise, *"insan için yeryüzünde ve gökyüzünde olan her şeyi; Güneş’i, Ay’ı, yıldızları, denizi, geceyi, gündüzü, nehirleri... müsahhar (faydalanılabilir) kıldığından* bahsetmektedir.

Animizm

Animizm için eğitim ve psikoloji sözlükleri, “Çocuğun çevresindeki eşyaları canlı saydığı dönemdir.” diye söz ederler. Zihnî inkişafın başlamasıyla, animizm dönemi de başlamış

demektir.

Animizm dönemindeki çocuk, etrafındaki varlıklara; güneşe, suya, evlere hatta çakıl taşlarına bile hiç fark gözetmeden canlı ve şuurlu varlıklar gözüyle bakar. Çevresindeki varlıkları canlı veya cansız olarak ayıramadığı için oyuncaklarıyla konuşur; bebeklerine isimler takar, odadaki veya bahçedeki her şeyi kendi isteğine göre birer şahıs olarak tahayyül eder; bazen de başını çarptığı masayı, “pis masa!” diyerek tekmeler.

“Beş yaşındaki kız çocuğu çemberini çevirirken birden durur ve annesine şöyle der: ‘Sanıyorum bu çember canlı; çünkü nereye istersem oraya gidiyor!’. İki yaşındaki bir çocuk ise, parmaklarını güneşe doğru tuttukten sonra, kırmızı renkte gördüğü parmakları için, ‘Güneş parmaklarımı kanatıyor!’ demiştir. Bir başka oğlan çocuğu da yağmurlu bir günde, garajdaki otomobili, ‘Yağmur yağdığı için garajda uyuyor.’ diye düşünür.”

Yukarıdaki ifadeler çocuk animizminin bilinen örnekleridir. Üç yaşındaki bir kız çocuğu, “Evler niçin yürümüyor?” diye rahatlıkla sorabilir; çünkü ona göre ev, kendisini barındıran canlı bir varlıktır.

Araştırmalara göre çocuklar bir suçun kötü bir tesadüften doğan bir olayla cezalandırılmış olduğuna inanır. Mesela köprü, altından kaçmakta olan bir hırsızın üstüne çöker. Çocuklara göre bu inanç, orada kendiliğinden var olan adaletin tezahürüdür. Piaget buna “çocuğun animizmi” gözüyle bakmaktadır.

Jacquin’e göre, egosantrizmin, animizmle aşağı yukarı aynı zamanda görünen bir başka sonucu da Artifisyalizm’dir. Buna göre çocuk, her varlığa bir sanat eseri olarak yapılmış gözüyle bakmaktadır. Ona göre, ırmakların yatağını kazan, güneşi ileri doğru iten, rüzgârı estiren çok büyük bir insandır.

Piaget ise artifisyalizmi, “tabiatın bir insan tarafından yapıldığını veya insan tekniğine benzer yolla kendi kendini meydana getirdiğini düşünmek” şeklinde anlamaktadır.

Piaget’nin anlatımıyla, Bovet’nin bir eserinden konuyla ilgili ifadeleri aynen aktarıyoruz:

“Çocuğun kendine vergi birçok fikirleri vardı. Yeryüzünün düz, güneşin de ateşten bir top olduğunu zannediyordu. İlk olarak birçok güneşin var olduğunu, her gün bunlardan bir tanesinin doğduğunu düşünüyor, nasıl doğup battıklarını anlayamıyordu. Bir akşam tesadüfen çocukların iple bağlı yağlanmış ve ateşlenmiş yumakları havaya atıp çektiklerini gördü. Yine aklına güneş geldi; güneşin de aynı şekilde havaya atılıp çekildiğini düşündü. Fakat hangi kuvvet yapıyordu bu işi? Büyük, kuvvetli bir adamın San-Fransisko’yu çevreleyen tepelerin arkasında gizlendiğini farzettii. Güneş, bu adamın oyuncağı idi; adam her sabah onu göklere fırlatıp akşamları çekmekten hoşlanıyordu. Bu kadar kuvvetli bir Tanrının ihtimalini kabul etmeye başladıktan sonra düşünmeye devam etti. Biz insanlar, aydınlanmak için nasıl lamba yakıyorsak, Tanrının da çevresini aydınlatmak için yıldızları yaktığını, rüzgârın onun ruh halinin belirtisi olduğunu düşündü.”

Piaget, bundan sonraki ifadelerinde, çocuğun gökte büyük ve kuvvetli bir adam olarak tasavvur ettiği varlığı, sonradan Tanrı olarak kabul ettiğini belirtir. Aynı şekilde Jacquin, çocuğun içinde yaşadığı çevre, onun zihnine çok güçlü bir Allah fikrini yerleştirmese bile çocuk, bu artifisyalist düşüncesiyle her şeyin bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğunun farkına varacağını ifade etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: ÇOCUKTA DİN DUYGUSU VE ALLAH TASAVVURU

“Yeryüzünde bildiğim en üstün kişiyi, Allah'ın huzurunda, ifade edilmez bir huşû içinde, saygıyla başını eğmiş olarak gördüm. Maneviyatımız, benliğimizin en içten mertebesine özellikle çocuklukta erişir.”

Carlyle

ÇOCUKTA DİNÎ DUYGUNUN VARLIĞI

Konuyu incelemeye başlarken, duygu ve dinî duygunun ne olduğu gibi psikolojik tahlillere girmeden, doğrudan doğruya çocuktaki dini duygunun varlığından bahsedeceğimizi belirtmeliyiz.

“Din duygusu, kökleri ve kaynakları itibariyle insan fıtratına bağlı derûnî bir heyecan ve duygudur.” Dolayısıyla bu duygunun insan yavrusu olan çocukta da bulunması gayet tabiidir. Çocukta kendiliğinden gelen dinî bir hissin bulunduğu ve çocuğun kalıtım bakımından dinî (religious) sayıldığı, bugün psikolojik bir gerçektir.

Son zamanlarda yapılan din psikolojisi araştırmaları, çocuğun ruhen dine yabancı olmadığını, bilakis onun da kendine göre bir dinî inancının olduğunu ispatlamıştır. Aynı şekilde, pedagojik tecrübeler de çocukta büyük bir dinî potansiyelin varlığını ortaya koymuştur.

Çocukta din ve inanç duygusunu çeşitli yönlerden ele alacağız. Önce, memleketimizde yapılan araştırma sonuçlarını ortaya koyacak, sonra batılı psikologların görüşlerine yer vereceğiz. Ayrıca bu duygunun Kuran ve Hadis’te ne şekilde yer aldığına değinerek, İslâm bilginleri ve filozoflarının bu konudaki görüşlerini tahlil edeceğiz.

Memleketimizde Yapılan Araştırmalara Göre Çocukta Din Duygusu

Bilindiği gibi, Din Eğitim ve Din Psikolojisi, memleketimizde henüz kurulan ilim dallarındandır. Bu durum, adı geçen ilim dallarındaki araştırmalara da tesir etmektedir. Nitekim çocuktaki dini gelişimi ele alan psikolojik araştırmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Ancak Prof. Dr. Kerim Yavuz’un bu konuda gerçekleştirmiş olduğu araştırmadan bahsetmek ve ortaya konulacak görüşlerin de bu kaynağa dayandırılacağını belirtmek yerinde olur.

Çeşitli ilkokullarda, 7-12 yaş grubundaki çocuklara uygulanan anketler sonucunda Yavuz, şu sonuçlara varmaktadır: “Çocukların Allah inancı ile karşılaşması çok küçük yaşlarda başlar. Çocuğun dini inançlarla karşılaşması, kendisine oldukça duygusal bir zenginlik kazandırır. Bu onun Allah ve din ile ilgili hususları öğrenmek için gösterdiği özel ilgiden daha iyi anlaşılabilir”. Yapılan anketler sonucunda, çocuğun dine karşı canlı bir ilgi duyduğu, merakla başta Allah’ı öğrenmek ve anlamak istediği gözlenmiştir. Ayrıca küçük yaşlardan itibaren dua, namaz gibi dini pratiklere karşı istek duyarak, bir yandan bunları denemeye çalışırken, öte yandan dini konulara karşı sonsuz bir öğrenme özlemi içinde bulunduğu öğrenilmiştir.

Yine aynı araştırmada, çocukların en çok Allah’ı merak ettikleri ve bütün ilkokul dönemi boyunca zihni ve ruhi güçleri çerçevesinde O’nu düşündükleri ve anlamaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Onlar başta Allah’ın zatı, fiilleri, yaratması ve yarattığı varlıklar ile ilgilenirler. Yavuz’a göre çocuklar O’nu akıllarıyla kavramakta güçlük çekmelerine rağmen, neticede neredeyse ilâhiyatçı düşünürlerin benimsediği gibi, “varlığında kesinlikle şüphe bulunmayan” Allah Teâlâ’nın var olduğunda karar kılarlar. Çocukların bu şekilde bir inanca sahip olmalarında birçok faktörün etkisi vardır. Bunlar, fıtrat, kolay inanırlık, dinî hazırlık ve uyumdur. Yeri geldikçe her birine değineceğimizi belirterek; Yavuz’un bu konudaki diğer görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Çocuklar Allah’a inanmak için ilgi, eğilim, arayış ve özlemlerini daha küçük yaşlardan beri dışarıya yansıtır. Onlar Allah’a inanırken, itiraz etmeden, kuşkulandırmadan, nedenini araştırmadan inanırlar. Ancak şurası ifade edilmelidir ki, çocuk dininin karakteristik özelliklerinden birisi de dinî gelişmenin henüz tam şekillenmemiş ve belli prensiplere ulaşmamış

olmasıdır. Buna rağmen çocuğun inancının tabii olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Batılı Psikologlara Göre Çocukta Din Duygusu

Batıda yapılan araştırmalarda, Rousseau'nun, "çocuğun dine karşı yabancı olduğu, ona dinî bilgiler öğretilmesinin yanlış olacağı ve ancak 12-13 yaşlarından sonra, çocuk istediği zaman ona dinden bahsetmek gerektiği" görüşünün tesirlerini görmek mümkündür. Nitekim yıllarca çocuk psikolojisiyle ilgili çalışmalarda dinden ya hiç bahsedilmemiş ya da pek az söz edilmiştir. Ancak son zamanlarda bazı Batılı psikologlar, tarafsız ve önyargıdan uzak bir şekilde yaptıkları araştırmalar sonucunda dinin, çocuğun ruhuna seslendiği ve onun ruhi yapısına uygun düşeceği görüşünde birleşmişlerdir.

C. G. Jung, insanda tabii olarak bir dinî faaliyetin var olduğuna inanmakta ve "İnsanın ruh sağlığı ve kararlılığı, içgüdülerinin olduğu kadar bu doğal dinsel işlevinin de (tabii dini faaliyet) uygun bir biçimde ifade edilmesine bağlıdır." demektedir.

Remplein de, çocuğun ruhuna dinî eğilim ve duyguların yerleştirildiği ve büyük bir ihtimalle her çocuğun Tanrı'ya inanmak için hazır bir durumda olduğu kanaatindedir. Ayrıca o, "Her şeyden büyük ve her şeyi yaratıp istediği gibi idare eden bir Tanrı düşüncesi çocuğun ruhi ve manevî gelişmesine tamamen uygundur." der ve bu görüşünü şu ifadelerle daha belirgin bir şekilde vurgular: "Dinî inancın tohumları hiç şüphesiz insanın ruhunda ve benliğinde bulunur. Nasıl insanlık daha ilkel basamakta iken dinî tasavvur ve duygulara sahip idiyse, o zamandan bu zamana kadar çocuğun ruhi ve manevî gelişmesi, nesillerden nesillere sürüp gelen bir gelişmenin devamıdır."

Gemelli ise çocuktaki dinî duyguyu insiyakî bir temayül olarak görür ve dört yaşından küçüklerde bile, öğrenme ve taklitten ayrı bir dinî tutumun varlığına inanır. O, "Hürmet etme ve baş eğme tutumları, çevre etkisiyle dahi açıklansa, bu insiyakî temayülün bir sonucudur." demektedir.

Öte yandan A. Vergote da çocukta büyük bir dinî potansiyelin var olduğuna inanır.

Batılı psikologların, "doğal dinsel işlev; dinî eğilim ve duygu; dinî inanç tohumları; insiyakî temayül; dinî potansiyel" adını verdikleri kavramları, İslâm inancındaki fıtrat prensibiyle açıklamak mümkündür.

Bu düşüncede olan diğer Batılı psikologların ortak görüşlerine göre, çocuğun dinî inancında içten gelen tabii, içgüdüsel ve duygusal bağlanma temâyülü rol oynar. Onlar, dinî duygunun insiyakî bir temâyül olduğunu söylerken; aynı zamanda ferdî yaşayışın temelinde de dinî istidadın varlığını kabul etmektedirler.

Kur'ân ve Hadislere Göre Çocukta Din Duygusu

Din duygusu, Kur'ân ve Hadis'te şöyle ifade edilir: Kur'ân'da "Yüzünü doğru bir din olan İslâm'a, insanların fıtratına uygun olan dine çevir." buyurularak, insanın dini kabullenmeye yetenekli bir tarzda yaratıldığına işaret edilmiştir. Yine Kur'ân'da, Hz. İbrahim'in^(as) içten gelen bir kuvvetin etkisinde kalarak hakiki olan ilâhî kudreti aramaya çalıştığından, düşünce ve muhakemelerden sonra, gökleri, yeri yaratan, sonra da onları emri altına alan tek varlık olan Allah'ı nasıl bulduğundan bahsedilir. Hz. İbrahim'i buna sevk eden, yaratılıştaki din duygusundan başka bir şey değildir. Çünkü "Allah, insan fıtratına kendisini araştırıp ibadet etme temayülü ihsan etmiştir." Diğer bir ayette de bu hususa dikkat çekilerek şöyle buyurulmuştur: "Rabbin, insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi."

Elmalılı Hamdi Yazır, yukarıda ilk olarak ele alınan ayetin (Rûm 30/45) tefsirinde, "İnsanın, insan ruh ve zekâsının aslı, fıtratı, hakkı tanımak ve hak yaradanından başkasına kul olmamak içindir." demektedir. O, "Her ferdin ruhuna bir hak duygusu ve Allah'ı bilme gücü yerleştirmiştir." derken, insan ruhunun aslı, fıtratı Allah'ı tanımak ve Ona bağlanıp teslim olmaktır, demek istemektedir. Yazır'a göre ruh insana Allah'ı duyması, O'na uyması, kendini ve Allah'ı tanınması ve itaat etmesi için verilmiştir. Ayrıca Yazır, bu duygunun etkisiyle başları sıkıştığı zaman en azılı kâfirlerin bile derinden derine, Yaradan'a karşı bir iltica hissi duyduklarını da ekler.

Burada, Hz. Peygamber'in, fıtrat'ı konu alan hadislerinden de söz etmeliyiz. Bu hadislerir ortak manasını ele aldığımızda, şu ifadeleri buluruz:

"Her çocuğu, annesi fıtrat üzere dünyaya getirir. Onun bu hâli, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra ebeveyni onu, Hristiyan, Yahudi, Mecusi (ateşperest) veya müşrik yapar. Eğer anne babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur."

Bu ifadeler aynı zamanda, inancın teşekkülünde rol oynayan iç ve dış (irsi ve çevre) faktörleri de açık bir şekilde ortaya koyar. Hadislerde geçen "fıtrat" kelimesi lügatte, "Allah'ın, mahlûkâtı, kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hâl üzere yaratması" anlamına gelir. Ancak burada önemli olan nokta şudur ki, insanlardaki Allah inancı biyolojik olarak fitri (yaratılıştan gelen) değildir. Eğer böyle olsaydı, hiçbir ateist (dinsiz)in dinsiz olmaması gerekirdi.

Fıtrat hakkında şu bilgileri vermeyi faydalı buluyoruz. Malik b. Bedri, fıtrat hakkında şunları söyler: "Fıtrat, insanı çocukluğunun ilk yıllarından itibaren, Allah'ın birliğini tanımaya ve iyilik yapmaya veya eğer ahlâksız ya da ateist (dinsiz) bir ana- baba tarafından yetiştirilmişse, onu kötü yola sevk edebilen dinî ve ahlakî bir içgüdüdür.

Bu görüşü destekler mahiyette olan şu ifadeyi de zikredebiliriz: "Fıtrat, çocuğun ana karnında, iyiliğe ve kötülüğe (hakka veya batıla) meyilli bir şekilde yaratılmasıdır." (İbn Manzur, age, V. 56). Bu konuda Cevdet Said'in söyledikleri ise gerçekten dikkate değerdir. O: "Fıtrat üzere doğmak demek, Müslüman olarak doğmak demek değildir. Çocuk, bilistî'dat Müslüman olarak doğmuştur. Bunu 'bilfiil' Müslümanlığa dönüştürmesi ancak nefsi arındırma ameliyesi ile olur. Çünkü çocuk etrafı yalıtılmış bir biçimde bırakılırsa 'bilfiil' Müslüman olamaz. Onu Müslüman kılan şey yine de çevresinin, ana-babasının ya da onların yerine geçebilecek faktörlerin etkisidir." derken, âdeta Hz. Peygamber'in, "Her çocuğu annesi fıtrat üzerine dünyaya getirir. Sonradan ebeveyni onu Yahûdi, Hristiyan veya Mecûsî yapar. Eğer ana-babası Müslüman iseler çocuk da Müslüman olur." (Müslim, Kader, 25) hadisine atıfta bulunmaktadır. Şu ifadeleri de zikretmekte fayda vardır: "Fıtratı bir suyun akışına benzetebiliriz. Nasıl ki bu su, mecrasında akmasına müdahale edilmediği takdirde, kolaylıkla hedefine doğru akıp giderse; fıtrata müdahale edilmediği ve çevre tesiriyle başka bir dine yöneltilmediği zaman kişi de hak dine yönelecektir. Nitekim çocuğun samimiyetini, doğruluğunu, hilesiz ve saf bir davranış içinde bulunduğunu, pek çok kereler müşahade etmişizdir. Ama sonradan yakınlarının telkin ve tesir etmesiyle yalan söylemeyi, hilekârlığı, mürâiliği öğrenerek fıtratı bozulmaktadır."

Sonuç olarak fıtrat, insanın doğuştan, tabii olarak Allah'a inanmaya yetenekli ve dinî inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa olduğu anlamına gelmektedir. Zira çocuk, iyiliğe ve kötülüğe elverişli olduğu gibi, doğruya ve yanlışla inanmaya da yetenekli bir yaratılışa sahiptir. Çocuk ruhen zihnî ve manevi değişmelere uğrar. Bu, iyiden kötüye doğru gelişebileceği gibi, kötüden iyiye ve hayra doğru da gelişebilir. İşte burada, çevrenin çocuk üzerindeki müsbet veya menfi

tesiri söz konusudur. Zira Hz. Peygamber^(sav), fıtrat ile ilgili hadislerinin hepsinde "... sonra ana babası onu Hristiyan, Yahudi, Mecusi veya Müşrik yapar; eğer ana baba Müslüman ise çocuk da Müslüman olur" buyurarak burada en önemli faktörün, çocuğun en yakın çevresini oluşturan ana baba olduğuna dikkat çeker.

Görüldüğü gibi çocuk dine yabancı değildir. Aksine onun içinde dine karşı bir eğilim vardır ve çocuk inanmaya istidatlıdır. Esasen çocuk düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır. Buna sadece dilin kabul edip inanışı denmez, aynı zamanda ruhun da kabulü ve inanışı denir. Tabii olan da budur. Çünkü çocuk inanmakla kendini güçlenmiş ve Allah'a yakınlaşmış hisseder. Onda bu duygu yayıldıkça Allah'ın kendisine yakınlığı da o ölçüde artacaktır. Böylece çocuk hayatı iyi, güzel ve yaşamaya değer bulacak; o nisbette de yaşama gücü artacaktır.

Bu durumdaki çocuk, inancının nedenini araştırmaya yatkın değildir. O, inancı üzerinde tahlil yapamadığı gibi, şuurlu bir şekilde anlama ve fikir yürütmede de bulunamaz. Eğer bu sırada çocuğun soruları görülürse, o bunları cevaplarına inanacağı için sorar. Böylece, inanmaya içtenlikle hazır olan çocuk, yoklayıcı sorularla dinî dünyaya girmeye çalışır. Çocuk inanmaya o kadar hazırdır ki, dinle ilgili öğretilenlerin ve duyduklarının çok çabuk tesirinde kaldığından, onlara itiraz etmeden inanır.

İslâm Bilginleri ve Filozoflarına Göre Çocukta Din Duygusu

İslâm bilginleri ve filozofları ise, genellikle biraz önce ele aldığımız ayet ve hadisler doğrultusunda düşünmektedirler. Tarihî sıraya göre görüşlerini aktaracağımız filozofların ilki olan İbn Miskeveyh (v. 421/1030), çocuğun ruhunu son derece temiz, işlenmemiş ve şekillenmemiş olarak kabullenir ve onun, kendisine yapılacak bütün telkinleri kabul edecek bir ruhi yapıya sahip olduğuna inanır. İbn Sînâ (v. 428/1036) ise, çocuğun doğarken beraberinde bir çok kabiliyetler getirdiğini; fakat bunların geliştirilmesi gerektiğini ifade eder ve çocuğun ruhunu, kendisine verilenleri kabule hazır ve elverişli olarak niteler. Diğer bir ifadeyle O, çocuğun dinî prensipleri anlamaya ve algılamaya, elverişli ve kabiliyetli olduğunu savunur.

Bu konuda İbn Hazin (v. 456/1064), "el-Fasl" adlı eserinin mukaddimesinde "Evâilu'l-Akl" diye isimlendirdiği ilk prensipler kavramıyla, çocukta dinî duygu ve düşüncenin fitri (yaratılıştan) olduğunu kabul eder.

Gazzâlî'nin de (v. 505/1111) çocuk ruhu ve kalbi hakkında önemli görüşleri vardır. O, fıtrat hadisini esas alarak, çocuğun kalbini "tertemiz, bomboş, saf, her şeyi almaya kabiliyetli ve yöneltildiği her şeyi yapmaya meyilli" olarak niteler. Bunun yanı sıra Gazzâlî, ruhun yaratılışı itibarıyla gerçekleri kabullenmeye yetenekli olduğuna ve Allah'ı bulup kavrayacak gücün de onda bulunduğuna inanır.

İbn Tufeyl'e (v. 581/1185) gelince; roman stilinde yazdığı "Hayy b. Yakzan" adlı eserinde filozof, çocuğun dinî inanç bakımından yetenekli olduğunu ve "insanın şariat gelmese de akli ile gerçekleri bulabileceğini ve ilâhî sırlara dalabileceğini" anlatmak istemiştir.

ÇOCUKTA DİN VE ALLAH İNANCININ GELİŞMESİ

Bu başlık altında, bundan önceki konuda tespit edilen inanç duygusunun gelişme dönemindeki özelliklerini ele alacağız.

Psikolojik şartlar oluşturulduğu takdirde dinî inancın erkenden ortaya çıkıp gelişeceğini ifade eden Vergote, bunda birçok faktörün rol oynadığından söz eder. Zira dinî yaşayışın gelişmesi yönünde teşvik edilen çocuklarda dinî uyanış açıkça fark edilir. Bu uyanışın, psikolojik tecrübeler ışığında, 3-5 yaşlarında başladığı söylenebilir. Çocuğun hikâye ve masallara ilgi duyduğu bu yaşlarda, ona sıcak ve okşayıcı dinî hikâyeler, menkıbeler ve buna benzer şeylerin anlatılması, gözlemleriyle idrak ettiği sayısız olayların etkileri, onun henüz çok taze ve işlenmeye hazır ruhuna yayıldıkça, çocuk dine karşı içinde gittikçe artan bir ilgi duyacaktır. Ancak bunun ne zaman başlayacağı kesin olarak bilinemez; çünkü çocuktaki dinî duygunun uyanışı ve gelişmesi, onun zihnî ve ruhi gelişimiyle doğrudan alâkalıdır. Bununla birlikte, ilk çocukluk döneminin sonları, çocuktaki dinî duygunun uyanışının; son çocukluk yılları da bu duygunun gelişiminin başladığı devrelerdir denilebilir.

Çocuğun dinî gelişiminde iki temel faktör söz sahibidir. Birisi çocuğun istidat ve kabiliyetleri denilen ruhi güçleri, diğeri de onun kültürel çevresidir. Bu iki etken genişletildiğinde ise ortaya, inancın gelişmesine tesir eden “iç ve dış faktörler” çıkar.

İç Faktörler

- a. İçten gelen dinî inanç.
 - aa) Ferdî kabiliyet ve ruhi hazırlık.
 - bb) Merak ve duygusal arayış.
 - cc) Alâka, istek ve eğilim.
 - dd) Zihnî arayış.
- b. İçten gelen inancı destekleyen dış faktörler.
 - aa) Ruhi hazırlık.
 - bb) Duygusal arayışın uyanışı.
 - cc) Dinî tecrübenin kazanılmaya başlanması.
 - dd) Dinî ilgi, istek ve eğilimin uyanışı.

Dış Faktörler

- a. Aile fertleri.
- b. Büyükler (dede, nine, teyze, hala, amca, vs.).
- c. Aile ve aile dışında oluşan dinî ve ahlakî atmosfer içinde çocuğun ferdî gözlemleri.
- d. Aile ve ona yakın çevrede çocuğun dinlediği dinî konular.
- e. Din görevlilerinin eğitici ve öğretici katkısı.
- f. Okul ve oyun arkadaşlarının etkisi.

Çocuğun dinî inancının gelişimine olumlu yönde katkıda bulunan bu faktörlerden sonra şu sonuçlara varılabilir:

1. Çocuk inancının belirmesini ilk teşvik eden, uyanmasını ve gelişmesini destekleyen unsurların başında aile gelir. Onun ilk dinî tecrübeyi burada edindiği bir gerçektir. Çocuğun dinî uyanış ve gelişimine tesir eden aile faktöründen sonra, diğer birçok kültürel etken söz sahibidir.

2. Dua ve ibadetlerin çocukla beraber yapılmasının, onun üzerinde önemli etkisi vardır.

3. Ebeveyn tarafından açıklanmak üzere çocuğun sorduğu dinî sorulara verilen doyurucu cevaplar, ondakinî yaşayışın uyanışına yardımcı olur. Ayrıca çocuğun dinî yaşayışta kazandığı

şahsî tecrübeler, onu dinî yaşayışın derinleşmesine doğru götürür.

Görüldüğü gibi, çocuğun inanan bir insan olabilmesi iç ve dış faktörlere bağlıdır. Özellikle çocuğun dinî duygular yönündeki gelişimi için dıştan gelen etkilerin önemi küçümsenemez. Araştırmalarda, dış etkenlerin en önemli faktörünün aile olduğu ve çocukta inanma yeteneğinin ilk önce burada ortaya çıktığı vurgulanmıştır.

ÇOCUKTA DİNÎ İLGİ VE İNANMA İHTİYACI

Dinî İlgî ve İstek

Çocukların küçük yaştan itibaren dine karşı ilgi ve istek duydukları, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Onlar başlangıçta dinî kavramların muhtevasını anlayamazlarsa da dualar ve ibadetlere karşı ilgileri yüksektir. İbadet edenleri merakla seyrederek, onları taklit ile dinî pratikleri denemeye çalışmaları, çocuklardaki ilgi ve isteğin ifadeleridir.

Her ne kadar öğrenim hazırlığı ve imkânına göre ilgi ve isteklerin ortaya çıkmasında farklılıklar gözleniyorsa da, bunların yedi yaşından önce uyanmaya başladığı bir gerçektir. Genellikle yedinci yaştan sonra çocuklardaki dinî ilgi ve isteklerde yayılma görülür. Bu yaşlardan itibaren çevre ve kültürel etkenlerin etkisi, zihin ve dikkatin yardımı, gittikçe artan duygusal bir cazibe ile çocukta dış dünyaya ve dinî konulara karşı büyük bir merak gözlenir. Zaten yedinci yaştan evvel çocuğun böyle bir ilgi ve istek atmosferine girmesi düşünülemez; çünkü henüz o, mantıkî yönden muhakeme yapabilecek seviyeye gelmemiştir. Bu itibarla, dinî ilgi ve istekler ancak yedi yaşlarından itibaren “şuurlu” bir şekilde ortaya çıkar denilebilir.

İnanma İhtiyacı

Çocukta, kendisine yardım edecek ve onu koruyacak “sonsuz bâr kuvvet” arayışı vardır. Çocuk sahip olduğu bitmez tükenmez merak duygusuyla henüz isim takamadığı, fakat zamanla öğreneceği ilahi kuvveti durmadan arar. Çocukta görülen bu arayış ondaki ihtiyacın bir ifadesidir. Zira çocuğun birtakım temel ihtiyaçları vardır. Emniyet, güven, dayanma, korunma, sığınma, kabul görme, teslim olma, sevilme bu ihtiyaçlardan en önemli olanlarıdır.

Çocukların bazı sorulara verdikleri cevaplara bakıldığında, onların gerek şuurlu ve gerek şuursuzca olsun, inanmadan yaşayamayacaklarını ifade ettikleri görülür. Allah’a inanma isteği genellikle onlarda vazgeçilmez bir istek olarak ortaya çıkar ve onlar Allah’ı gerçek ve kaçınılmaz bir sığınak, dayanak ve emniyet kaynağı olarak kabul ederler. Çünkü yaşantıları içinde çeşitli sınırlılıklarını ve gerçekleşmeyen isteklerini gören çocuklar, Yüce bir kuvvete dua etmeyi kolaylıkla kabul eder ve dillerinden düşürmedikleri “İsterdim ki... /Ah! Keşke benim olsaydı” gibi cümleler, hemen bir duaya dönüşerek, “Allah’ım ne olur bana... ver” olabilir.

Yukarıdaki ifadelerde her ne kadar egosantrizmin özellikleri hissediliyorsa da, denilebilir ki çocuğun Allah’a inanma isteği pek tabii olup, bu istek onun içten gelen bir ihtiyacını karşılar ve inanma isteği adeta çocuğun iradesi dışında oluşup gelişir.

Aslında her çocuk, kendiliğinden gelen bir duygu ile güvenme, bağlanma ve sığınma eğilimi gösterir. Esasen çocuk ailesinde otorite, korunma, bağlanma, güvenme, sığınma, dayanma ve emniyetin ne olduğunu öğrenir. O bunları yaşı ilerledikçe, hayat tecrübeleri çoğaldıkça, her geçen gün ölümün ve hayatın manasını öğrendikçe, daha iyi anlayacaktır.

7-12 yaşları arasındaki çocuklara uygulanan anket sonucunda, kız ve erkeklerin nerede olursa olsun -büyük oranda- Allah’a muhtaç olduklarını ifade ettikleri ve O’na güvenip bağlanmak, sığınmak istedikleri görülmüştür.

“Herkesin Allah’a ihtiyacı var mıdır, yok mudur? Bunun için insanın Allah’a sığınması ve güvenmesi şart mıdır, değil midir? sorusunu cevaplayan 7-12 yaş grubu çocuklar, herkesin, her zaman Allah’a muhtaç ve O’na sığınmak zorunda olduğunu, O istemeseydi hiçbir şeyin olamayacağını, zor zamanlarda O’na sığındıklarını, kendilerini yaratan, yaşatan ve koruyan Allah’a her zaman için güvendiklerini büyük bir samimiyetle dile getirmişlerdir.

Bütün bu ifadeler, çocukların eksikliklerini, zayıflıklarını hissettiklerini, bunun farkına

vardıklarını ve neticede her şeyi yaratan Allah'a inanma ve güvenme ihtiyacını duyduklarını gösterir.

ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU

Bundan önceki konularda, çocukta din duygusunun varlığı, gelişimi, çocuğun Allah'a inanma isteği ve ihtiyacından bahsetmiştik. Çocuktaki bu duygunun varlığı ve ondaki inanma ihtiyacı neticesinde Allah'ı tasavvur temâyülü ortaya çıkar. Zaman zaman anne babaların çocukları tarafından "Allah nerede? / Allah ne kadar büyük? / Nerede oturuyor, O'nun evi var mı?" gibi sorulara muhatap olmaları, bu temâyülün bir sonucudur.

Çocukları en çok meşgul eden ve ilgilerini çeken konu, şüphesiz Allah'tır. Onların Allah'ı bu denli merak etmelerinde, yaratılıştan getirdikleri inanç duygusunun etkisi olduğu gibi; "çocukluk çağının bir vâkiası olan, çocukların tabiatüstü kuvvet ve varlığa karşı duydukları temayülün" de payı vardır.

Konuya girmeden önce bir noktaya değinmek yerinde olacaktır. Din Eğitimi ve Din Psikolojisinin, memleketimizde henüz kurulan ve pek az araştırmaya sahip ilim dalları olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bunu bir kez daha ifade ederek 2 ilâ 7 yaş arasındaki çocuklarımızın Allah'ı ne şekilde tasavvur ettiklerine dair hemen hiçbir bilgiye sahip olmadığımız ve yedi yaşından önceki Müslüman çocukların Allah tasavvurları hakkında açık bir kanaatte bulunmanın fazla bir atılganlık olacağı görüşüne katıldığımızı belirtmeliyiz. Bu itibarla, yedi yaşından önceki çocukların müşahhas tanrı tasavvurlarını ele alırken, genellikle Hristiyan kaynaklı pedagojik eserlere dayandırılan bilgilere yer vermek zorunda olduğumuzu ifade etmeliyiz.

Konuyu incelemeye başlarken önce tasavvurun tarifini yapmak gerekecektir.

Tasavvur Nedir?

"Düşüncenin bir türü" olarak kabul edilen tasavvurun pek çok çeşidi olduğu söylenebilir. Hatta ne kadar idrak (algı) varsa, o kadar da imaj türü vardır denilebilir. Ayrıca tasavvuru, "ruhsal güçler veya duygusal uyarılarla zihninde önceden oluşan herhangi bir nesnenin, olayın, fiilin ya da bir kavramın, istekli olarak yeniden, özel bir şekilde şekillenmesi, canlanması, anlam kazanması veya hatırlanması" olarak tarif etmek de mümkündür.

Çocuklarda Müşahhas (somut) Tanrı Tasavvuru

Çocukların genellikle üç yaşından itibaren dinî nitelikte bir korku ve saygıyla, kutsal olan varlığa karşı ilgi duyduğu bilinmektedir. Bu korku ile beraber olan saygı duygusu, ebeveynin, bilhassa baba imajının arkasında akseden Allah imajı gerçeği ile kuvvetlenir. Rousseau bunu, "Tanrı kudretinden çocuklara bahs olununca, babalarının kudretini ölçü alırlar ve Tanrıyı babaları kadar kuvvetli varlık olarak tasarlarlar." şeklinde ifade etmektedir.

Bu duygunun animizm dönemiyle aynı zamanda başlaması ise başka yönden dikkate değerdir. Çünkü çocuk, ateist bir çevrede yaşamış olsa bile, içinde var olan merak duygusuyla, "niçin ve neden"li sorular sorarak, kendisinin bu dünyaya neden ve nereden geldiğini, niçin ve kim tarafından yaratıldığını bilmek isteyecektir. Bu sorulara karşılık olarak aldığı cevaplar sonucu, kendisinin bir yaratıcısı olduğunu öğrenecek ve O'na karşı ilgi duymaya başlayacaktır. Genellikle, Allah hakkında fikir yürütmeye başladığı dönem, dört yaş civarı yaştaki çocuğun Allah'ı tasavvurda herhangi bir güçlüğü yoktur. Zira bu yaş onun dinî dünyaya ilgisinin altın yaşıdır.

Bu yaşlardaki çocuklarda Allah tasavvuru, antropomorf (insana benzetme) bir özellik arzeder. Onlar henüz mücerred (soyut) kavramları anlayabilecek durumda olmadıklarında, kavrama kabiliyetleri ancak görünen şeylere yöneliktir. Bu itibarla çocuğa Allah'tan

bahsedildiğinde, o, Allah'ı kendi zihnî sınırları içinde hayal ederek, yine kendisine has birtakım yorumlarla anlamaya çalışmaktadır. Nasıl ki, "çocuk bir kelimeyi öğrendiği vakit onun manasını da bellekte" ise, aynı şekilde "Allah ile ilgili işittiklerini ve öğrendiklerini, kişisel algılarla basitleştirip sadeleştirerek ve kendine özgü bir değişikliğe uğratarak, yine kendi anlayışına uygun ve yararlı bir duruma getirir."

3-7 yaş arası çocuklardaki Allah tasavvurunun antropomorf özellikler taşıdığı çeşitli örneklerden anlaşılmaktadır; Allah'ı büyük bir insan şeklinde tasavvur ederek "Allah gökyüzünde oturan sakallı bir dededir" diyen çocuklar olduğu gibi, çeşitli insan resimleri için, "Allah bu mu?" diye soranlar da çıkabilmektedir.

Şimdi, ülkemizde yapılan araştırmalardan birine, 5-6 yaşlarındaki çocukların Allah tasavvurları ile ilgili, Yurdağül Konuk tarafından tespit edilen özelliklere göz atalım. Konu başlıkları, aynı zamanda Konuk tarafından çocuklara yöneltilen sorulardır.

Allah Nerededir?

5- 6 yaş grubundaki çocuklar tarafından Allah çok tabii olarak insani vasıflarla tasavvur edilmektedir. Çocukların Allah hakkında kullandığı her sıfatın içerisinde fiziksel unsurlardan ve duyular âleminden bir şeyler bulmak mümkündür. Her ne kadar çocuk üç ve dört yaşlarında olduğu kadar masalımsı unsurlara yönelmiyorsa da yine de elde hissettiği aşkın gücün manasını tam kavradığı söylenemez.

İslâm'ın öğrettiği zaman ve mekândan münezzeh "her yerde hâzır ve nâzır" Allah inancının bu yaşlardaki çocuklar tarafından doğru bir şekilde anlaşıldığını söyleyemeyiz.

Bu yaşlardaki çocukların sebep-sonuç ilişkilerini tam olarak çözümleyemediklerini düşünecek olursak, çocuktan, dinin en temel kavramı olan Allah'ı bir yetişkin gibi algılaması da beklenemez.

5-6 yaşlarındaki çocuklar için büyüklük ve yükseklik mekânla sınırlıdır. Bundan dolayı olmalıdır ki, Allah tasavvurunda O'na uygun görülen mekân, çocuğun görebildiği en yüce ve ulvi mekân olarak gökyüzüdür. "Sence Allah nerede?" şeklinde düzenlenen bir soruya genellikle (Bulutların üstünde. / Bulutların arasında / Havada / Uzayda / Yıldızların ve Ay'ın yanında" gib yukarıya ve gökyüzüne ilişkin karşılıklar verilmiştir.

Diğer bir cevap kategorisinde ise "Cennet'tedir." cevabı alınmıştır. Bununla birlikte, "Peki cennet nerede?" sorusuyla cennet imajını derinlemesine anlatmaya gayret gösterdiğimizizde, "Yukarıda / Gökyüzünde / Bulutların üstünde" şeklinde cevap alınmıştır.

"Yukarıda" ve "cennette" cevaplarının dönüşüm halinde olduğuna bakılırsa, Allah'ın yeri cennet olsa bile o yer gökyüzüdür. Çünkü cennet de tıpkı Allah gibi somut (müşahhas) düşünceye sığdırılamayan bir kavramdır. Öyle anlaşılmaktadır ki, çocukların çok emin oldukları ve Allah'a layık gördükleri mekân, 9 yaşlarının sonuna kadar gökyüzü olarak kalacaktır.

Çocukların bazısına göre, Allah gök yüzünde asılı durmaktadır. Kimilerine göre bulutların arasında bir evde yaşamaktadır.

Murat (5:11): *"Allah dünya gezegeninde kalıyor. İnsanların olmadığı gezegenlerde yaşamaz, çünkü canı sıkılır."*

Dilara (5:4): *"Buluttan beyaz bir evde oturuyor, bazı geceler Ay'la beraber geliyor. Ama O'nu göremiyorum."*

Allah ara sıra kaldığı bu yerden inip ibadet eden insanları görmeye ve dileklerini kabul etmeye gelen bir varlık olarak düşünülür. Fakat bu varlığın çok büyük olmasından dolayı

veryüzüne inmemesini yeğleyenler de vardır.

Sena (6:3): *“Allah çok büyüktür Eve giremez. Girerse her şey kırılır. Bir yere basar basmaz taşlar kırılır, çocuklar ezilir. Koltuğuna oturursa, çok şişman olduğu için yere düşebilir”*

Çocuklardan bir kısmı, “Allah her yerde, kalbimizde ve yanımızdadır.” gibi mücerred cevaplarla İslâm’daki gerçek inancı yansıtmıştır.

Aynı şekilde ilâhı varlığı her an yanlarında hissedip hissetmediklerini anlamak istediğimizde iki değişik düşünceyle karşılaştık. Bunlardan birincisi, dinî hakikatleri kısmen yansıtan, Allah’ın ibadet ederken insanların yanında olduğunu farzeden düşüncedir. Bu arada Allah ancak yaptığı yardım ve fiillerle hissedilebilen bir yaratıcıdır.

Simge (5:11): *“Allah insanların yanındadır. Elini dua etmek için açtığında Allah’ın yanında olduğunu hissedersin.”*

İkinci mantığa göre Allah o anda gözle görülmediği için ibadet ederken bile insanların yanında olamaz.

Gizem (5:3): *“Yanımda olmadığını herkes görüyor. Çünkü kapıyı çalmamış, pencereden de gelmemiş, gelseydi görülürdü.”*

Allah Kiminle Birlikte Kalıyor?

Bu soruya karşılık olarak alınan cevaplar da çocuğun Allah’ı çok büyük olarak düşünmesiyle doğru orantılıdır. Ancak gökyüzüne sığdırılabilen Allah, aynı zamanda orada tek başına kalmaktadır.

Aslında çocuğun antropomorfik (Allah’ı insana benzeten) düşünce yapısına bakarak insanlarla ya da anne babasıyla kalıyor şeklindeki cevaplarının da daha büyük çoğunluğu teşkil etmesi beklenirdi. Fakat kanaatimizce çocuklar çok gelişmiş bir insan olarak düşündükleri Allah’ın birlikte yaşamaya da ihtiyaç duymadığına inanmaktadırlar. O’nun hiçbir şeyden korkmayacak derecede güçlü ve büyük olması da yalnız kalması için yeter sebeptir.

Merve (6:3): *“Allah hiç kimseyle birlikte kalmıyor. Kalbimizde yalnız yaşıyor. Çünkü O korkmuyor. Polisler ve canavarlar bile O’ndan korkarlar.”*

Emrah (5:9): *“Yanında şeytan vardı. Kötülük yaptığı için onu kovdu, şimdi yalnız yaşıyor.”*

Allah Görülebilir mi?

Çocukların büyük bir kısmı Allah’ın görülemez olduğunu kabul eder. Ancak bu kabullenişin şartlı bir kabul olduğunu görmekteyiz. Çocuklar genelde yukarıda ve uzak bir yerde olduğu için O’nun görülemeyeceğine inanırlar. Eğer yakına bir yere gelirse -ki gelme ihtimali de vardır- o zaman görülebilir. Aynı zamanda, yine çok iri olması da görülmesini engellemektedir.

Gizem (5:3): *“Allah’ı yukarıda olduğu için göremiyoruz. Eğer buraya gelmek isterse kafası dünyaya girmeyecektir. Kafası girerse ayakları girmez. Belki rüzgâr olunca aşağı düşüyordur. Ben görmedim ama annem babam görmüşlerdir.”*

Onur (5:10): *“Allah görülmez. Çünkü bizi annemiz büyüttü. O kendi kendine büyüdü.”*

Çocukların çok azı “Allah kalbimizdedir, onun için göremiyoruz.” ya da “O büyük bir güçtür.” şeklindeki cevaplarıyla bu yaş için gelişmiş sayılabilecek bir seviyede olduklarını göstermişlerdir. Bu düşünce çerçevesinde, Allah ilâhı bir varlıktır ve ancak insanlara yaptığı yardım ve fiilleri sayesinde tanınır ve bilinir.

Simge (5:11): *“Görülmez. Allah bize para verir, iş verir. O zaman görüldüğünü anlarız.”*

Nejat (6:1): *“Allah görünmez. Çünkü O yaşamıyor. Ben bile göremiyorum.”*

Murat (5:3): *“Allah’ı görmeyiz. Çünkü Allah’a çok kötü bir ilaç sürülmüş. Onu giderecek hiçbir*

şey yok. ilâç sürülmeseydi görebilirdik.”

Son örnekte olduğu gibi, kimilerine göre Allah görülebilir olduğu halde olağanüstü bir hadiseden dolayı görülemez hale gelmiştir.

Genel kanaat, Allah'ın görülemeyeceği yönündedir. Ancak şartlar ve durum değişirse, Allah'ın görülebileceğini düşünenler de vardır.

Çocukların mühim sayılabilecek bir kısmı da, âdeta diğer insanları da kendi tarafından görmek istercesine "Allah'ı zaten hiç kimse göremez" gibi delilli cevaplar vermiştir.

Allah İnsanları Sever mi?

"Allah bizi sever mi, eğer seviyorsa niçin seviyor?" şeklinde düzenlenen sorularla çocuğun Allah ile arasındaki sevgi algılayışına yorumlar getirilmiştir. Gerçi çocuğun "sevgi" kelimesine yüklediği manalar tam olarak bilinemez. Ancak bu manalar ne olursa olsun, çocuklar kendilerini mutlak olarak seven bir Allah'a inanırlar. Araştırmadaki çocukların tümünün "Evet, Allah bizi sever." şeklindeki cevapları, teorik olarak konuyla ilgilenen eğitimcilerin hükümlerini doğrulamaktadır. İnsan doğasının temellerinden biri olan sevmek ve sevilmek hissi sonradan kazanılmadığı gibi, Allah sevgisi de çocuklarda kendiliğinden oluşmuş bir sevgidir.

Fromm, Tanrı sevgisine benzettiği anne sevgisinin özünü şöyle dile getirir: *"Annenin sevgisi koşullara bağlı değildir, koruyucudur, sarıp sarmalayıcıdır; koşullara bağlı olmadığı için denetlenemez ya da yeniden yaratılamaz. Bu sevginin varlığı, sevilen insana bir mutluluk duygusu verir, bulunmaması, insanda yitmişlik ve koyu bir mutsuzluk duygusu yaratır. Anne çocuklarını iyi, uslu olduklarına da istekleriyle buyruklarını yerine getirdikleri için değil, çocukları olduğu için sever; bu yüzden anne sevgisi eşitlik üzerine kurulmuştur."* Bu sözlerini Tanrı sevgisine mesned kabul ederek şu şekilde devam eder: *"Dinin anaerkil yönünde Tanrıyı kucaklayan, sarıp sarmalayan anne olarak severim. Sevgisine güvenim vardır. Zayıf, güçsüz olsam da başkasını benden üstün tutmayacaktır. Başıma negelirse gelsin beni kurtaracak, bağışlayacaktır. Söylemek gereksiz, benim Tanrıya olan sevgimle Tanrının bana olan sevgisi birbirinden ayrılmaz."*

Çocuklara göre Allah'ın çocukları sevme sebebi, annelerinin onlardan bekledikleri ile yakından ilgilidir. Yani, tıpkı annelerinin istediği gibi, Allah da onlardan yemeklerini yemelerini, akıllı uslu durmalarını beklemekte ve onun için sevmektedir.

Barış (5:11): *"Biz O'nu üzmüyoruz, onun için bizi sever. Akıllı duranları sever, şımarıkları sevmez, küfür edenleri sevmez."*

Sena (6:3): *"Biz O'na hiçbir şey yapmıyoruz. Çok iyi davranıyoruz. O'nun hakkında bir şey konuşmayız. O bizim hakkımızda konuşabilir ve bize her şeyi yaratır."*

Murat (5:3): *"Allah bizi namaz kılınca sever. Hata yapınca da affeder. Anneleri, babaları, kardeşleri, nineleri, arkadaşları herkesi sever. Ufak çocukları daha çok sever"*

Görüldüğü gibi, Allah'ın özellikle çocukları daha fazla sevdiğine inanıldığı gibi, bu sevginin şümullü bir sevgi olduğuna da inanılır.

Çocuk merkezli eğitim sistemleri, çocuğun sevildiğini bilmesinin onda öz güvenin artmasına yardım edeceğini ileri sürmektedirler. O halde Allah'ın kendisini zaten sevdiğine bütün kalbiyle inanan çocukların bu inançları yeri geldikçe kuvvetlendirilmelidir. Bilhassa hayatın ilk yıllarında diğer sevgi çeşitlerine göre önem kazanan himayeye dayalı sevgi çeşidi, çocuğun sağlıklı ilişkiler kurmasına yardım eder. Her zaman yanında olan Yaratıcının aynı zamanda onu tüm kötülüklerden de koruduğunu bilmesinde fayda vardır. Aslında dinî duygunun nüvelerinden biri sayılan bağlanma duygusu çocuklarda mevcuttur. "Allah'ı sevdiğimiz için O da bizi sever." veya

"Bizi koruduğu için Allah bizi sever." şeklindeki cevaplarının iyi tahlil edilmesi, bizi, çocukların sevecekleri ve bağlanacakları dost bir Allah'a inandıklarını kabule sevk eder.

Çocuklar Allah'tan Korkar mı?

Araştırmaya katılan çocuklar temelde Allah'a karşı dostça hisler besledikleri halde, bazıları Allah'tan korktuklarını ifade etmişlerdir. Allah'tan korkma sebeplerinin başında, yaramazlık yapanların, annesinin babasının sözünü dinlemeyenlerin cehenneme atılacağı gelmektedir. Allah'ın çarpabileceği, herkesin O'ndan korktuğu, insanları taşa çevirebileceği ise diğer sebeplerdir.

Ali (6:0): *"Allah bizi yakar, anneme babama karşı geldim diye... Anneye babaya karşı gelersen, döversen, Allah'a da karşı gelmiş olursun. Onu Allah siyah suyun içine atar. Orada yakar. Kötü laf söyledik mi ateşin üstünde yürütür."*

Dilara (5:4): *"Allah bizi yaktığı zaman korkarım. Burada olmasa da korkarım."*

Bazı çocuklar, annenin uyguladığı fiziksel cezalar ile Allah'ın cezalandırmasını özdeşleştirir ve annenin maddî ceza uygulamasının aslında Allah tarafından verildiği zannına kapılırlar.

Onur (5:10): *"Kötülük yapmadığım için Allah beni sever. Kötülük yaparsak bizi döver. Aslında bizi annemiz döver. Allah'tan korkarım, çünkü herkes O'ndan korkar."*

Yetişkinlerin ilâhî hadiseler karşısında aldıkları tavırlar da çocukların gözlem ve ilgi alanına girer.

Ebru (5:11): *"Allah'tan büyükler korkar. Yanlışlıkla O'na bir şeyler söylerse 'tövbe tövbe' derler. Yani dilimden kaçtı, onu söylemeyecektim, unuttum demektir."*

Kimilerine göre tabiat hadiseleri -ibtidai dinlerde görüldüğü gibi- Allah'ın gazabını celbeden bir sebebe dayanmakta ve ürkütücü olmaktadır.

Burak (5:5): *"Allah'tan korkarım. Yaramazlık yaptığımızda kötü şeyler üfleyip rüzgâr yapar. Yaprakları döker."*

Bu ifadelerle rağmen, Konuk, gerçekleştirdiği çalışmada çocukların büyük çoğunluğunun (%65,90) Allah'tan korkmadığını tespit etmiştir. Birkaç örnek:

Simge (5:11): *"Allah'tan korkulmaz. O korkuluk değildir."*

Murat (5:3): *"Allah kötülük yapmaz bize. Çünkü Allah iyi niyetlidir. Bize bir şey yapmıyor. Allah'ı sadece anlıyoruz."*

Melisa (6:2): *"Allah'tan korkmuyoruz. Çünkü O bize iyilikler verir. İyi insanız diye bizi korkutmaz. Doğayı koruyoruz diye bizi sever. Kötü insanlara canavar gibi gözükür. O da böylece cezasını bulmuş olur."*

Emre (5:0): *"Elleri, ayağı, burnu yok. Bize bir şey yapamaz. O'nu göremediğim için korkmuyorum. Görsem de korkmam. Onu sevdiğim için..."*

Bunun yanında, Allah'tan korkanların korku ifadelerine ailelerden gelen dinî öğretilerin yansıması olduğu aşikârdır. *"Allah'ın insanı taş yapması"nı ya da "çarptığını"* kalıp cümleler olarak büyüklerden öğrenen çocuklarda, edinilmiş ve tabii olmayan bir Allah korkusu vardır. Bu korkunun çocuğun fiziksel zayıflıklarından faydalanılarak öğretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kerem (6:0): *"Allah bana iyi davranmazsa korkarım. Bize yemek vermez, su vermez, bizi öyle cezalandırır. Biz de ölürüz. İyi davranırsa korkmam."*

Selen (5:4): *"Allah'tan korkarım. Bizi taş yapmasından korkuyorum. Onun için saldıramıyorum. Kızlar güçsüz olur."*

Korku, genel olarak bilinmeyen ve görülmeyen objelere yöneliktir. O halde Allah'ın rahmeti,

şefkati, sonsuz kudretini öğretmek ve tabiat hadiselerinden, çevredeki müsbet görünümlerden örnek verilerek, Allah korkularının olumsuzluklara sapmasını önlemek gerekir.

Bir çocuk psikiyatristi, incelediği normal dışı vakalara dayanarak, *“çocuklar ve bazen yetişkinler için en zararlı ve en etkin korkunun, bilinmeyen, görülmeyen, kaçınılmayan korkular (mikrop, hastalık, ölüm gibi) olduğunu, bunların başında da 'Allah korkusunun geldiğini’ ileri sürer.*

Korku ağırlıklı verilecek Allah anlayışı ile ruhsal bozukluklara yol açmak dinen sakıncalı olduğu gibi, eğitim kaidelerine de ters düşer.

Aksi takdirde yalnız tahakküm etme hevesiyle, Allah’ın azameti ve cezalandırmasıyla korkutmak, çocuğun duygu dengelerinde sarsılmalara yol açar. Bu yaşlarda kolay fakat duyarsızca Allah korkusunu öğretmek yerine, zor fakat sürekli bir sevgiden doğan bir saygı eğitimi yeğ tutulmalıdır.

Batı ülkelerinde yapılan çalışmalarda Allah tasavvuru ile ilgili tespitlerden şu örnekleri verebiliriz:

5 yaş grubundan bir örnek:

A - Annem ne dedi biliyor musun? Tanrı her zaman bizimle berabermiş. Gece ve gündüz...

B - Doğru, ben de biliyorum. Belki de şu anda bizimle beraberdir.

C - Tanrının sakalı var zannediyorum. Giysileri de mavi olsa gerek.

D - Gökyüzü her zaman mavi değildir.

C -Evet, mavidir. Ben uçağa bindim. Bulutların üzerine çıktım, gökyüzü mavi idi.

7 yaş grubundan bir örnek (geceleri, bitişik çiftlikteki koyunları kimin koruduğunu tartışırken):

A- Bence Tanrı koruyordur. Herkes uykuda iken O koyunlarla ilgileniyor.

B - Evet, gökyüzünde bir meteor taşının üstünde oturur Hırsız gelirse, aşağıya bir paraşütle hemen iniverir.

Batı’da yapılan araştırmalarda 27 çocuğun verdiği cevaplar incelendiğinde, çocukların büyük bölümünün Tanrı’yı büyük ve çok iyi bir insan olarak tasavvur ettikleri görülmüştür. Bazı çocuklar, Tanrı’yı beyaz elbise giyen, aksakallı bir ihtiyar olarak tasvir etmişlerdir.

Okul öncesi çocukları Tanrı’yı insan gibi düşünürler. Fakat onların yaptıkları açıklamalar, çok zengin bir hayal gücüne sahip olduklarını gösterir.

“Tanrı, terasları olan bir evde oturmakta, çiçekler toplamaktadır.”

“Tanrı ayda yaşayan bir adamdır.”

“Herhalde kocaman bir evde yaşıyordur, ama acıkınca, susayınca ne yapıyor?”

“Bacadan çıkan dumanlar gökyüzüne Tanrının yanına mı gidiyor?”

“Tanrı göktedir. Zaman zaman uçar, bulutların üzerine oturur, bizi gözler.”

A - Komşumuzun yaşlı annesi öldüğünde “Tanrı onu yanına aldı.” dediler.

B - Tanrı onu yanına nasıl çekmiş olabilir ki?

C- Bir mıknatıs kullanmış olamaz mı?

B - Mıknatıs sadece metalleri çeker.

C - Herhalde insanları da çekebilecek özel bir mıknatısı vardır Tanrının...

D - Bence Tanrı ölen insana görünmez bir elbise giydirir.

C - Ben bunu düşünmemiştim. Tamam, O’nun bir ışın kılıcı var, yanına almak istediği insanları ışınlar ve onları biz artık göremeyiz.

Görüldüğü gibi, çocuklar kendilerini şaşırtan, hayrete düşüren herhangi bir şeyi çözebilmek

için, okulda ve evde kendilerine anlatılanlardan, televizyondan veya okudukları çizgi romanlardan faydalanırlar. Son örnekte de görüldüğü üzere, çocukların sınırlı kapasiteleri, mücerred (elle tutulamaz, gözle görülemez) bir kavram olan ölümü anlamaya yetmediği için, aralarındaki konuşma hep bu güçlüğü çözme gayreti içinde sürmüştür.

Çocuklar, atasözlerini, deyimleri ve esprileri anlamakta güçlük çekerek daha ziyade bunları müşahhas anlamlarıyla düşünmelerinden ötürü yanlış anlayıp ters anlamlar verebildikleri gibi, din dilindeki pek çok kelimeyi anlamakta da güçlük çekerler.⁸² Aynı güçlük Tanrı kavramı için de söz konusudur. Bu bakımdan onlar, Tanrı'yı anlamada zorluk çektikleri için, O'nu zihnî kapasitelerinin sınırları içinde kendilerince en kolay olan şekliyle müşahhaslaştırarak ve çoğu zaman da insana benzeterek tahayyül ederler.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu yaşlardaki çocuğun düşüncesi ve tasavvurları antropomorf bir karakter taşır ve çocuk, tasavvur ettiği yaratıcısını, genellikle insana benzetir (veya benzetmek ister). Ancak yaşının ilerlemesiyle ondaki antropomorfist kavrayışın, yerini gitgide sembolik ve ruhânî bir anlayışa terk ettiği görülecektir. Özellikle Müslüman çevrede yaşayan çocuklarda bu değişme daha kolay bir şekilde teşekkül eder. Nitekim bazı Batılı psikologlar Hristiyan çevrede yetişme sonucu antropomorfist bir Tanrı anlayışına sahip olan çocukların bile, yaşları ilerleyip buluş çağına vardıklarında bu tür düşünceleri terk ederek soyut bir Tanrı anlayışı kazandıklarını iddia etmektedirler. Hatta Allport, antropomorf Tanrı tasavvuruna çocukluk döneminde bile tepki uyandığını ve bu cümleden olarak, ahlâk ve insanlık dışı davranışlarda bulunan kişiden Tanrı olamayacağını düşünen çocukların çıktığını belirtir. Ayrıca, Hristiyan toplumunda rastlanan, Allah'ın Noel Baba veya periye benzetilmesi fikrinin doğru olmadığını savunan Batılı pedagog ve psikologların varlığı da bilinmektedir.

İster Müslüman, ister Hristiyan çevrede yetişmiş olsun, hemen her çocukta rastlanabilen ve zaman zaman ifadelere dökülen antropomorfist Tanrı tasavvuru, 3-7 yaştaki çocuklar için tabii sayılmalıdır. Zaten çocuktan daha fazlasının beklenemeyeceği de bir gerçektir. Çünkü çocuğun zekâsının mücerred kavramları anlayacak seviyeye gelmesi uzun bir zaman almaktadır. Burada önemli olan, çocuğa mücerred anlayışa sahip olabilmesi için gerekli olan zihnî gelişimin sağlanmasıdır. Öte yandan, çocuğun bu tür düşünce ve sözlerinden dolayı sorumlu olmadığını belirtmekle birlikte, eğitim yoluyla, bu tür düşüncelerini terk etmesinde anne babaların çocuklara yardımcı olması gerektiğini de ifade etmeliyiz.

“Allah nerededir?”/“O bizi görüyorsa biz O’nu niçin göremiyoruz?”/“Ama biz O’nu görmek istiyoruz.”/“O’nun evi nerededir?” / “O’nun annesi babası kimdir?”/ “Allah’ın çocukları var mıdır?”

Çocukların bu sorulan, bildikleri, tanıdıkları insanlarla, Allah arasında bir ilgi kuramamanın şaşkınlığını yansıtır. Etrafındakiler Allah’tan söz etmekte, fakat çocuk O’nun kim olabileceğini bulamamaktadır. Bu aşamada “Allah insan değildir. O’nun bedeni yoktur” gibi açıklamalar çocuğun zihnini karıştırabilir.

Batı’da yapılan bir araştırmada tespit edilen bir örneği aktaralım.

Beş yaşındaki bir çocuk, akşam yemeğini hazırlayan annesine şu soruyu sorar:

Anne: “Tanrı akşam yemeğinde ne yer?”

Çocuk: “Tanrı akşam yemeği yemez.”

“Akşam yemeği yemediğine göre, belki de kahvaltı yapmayı seviyordur (Çocuk kahvaltı yapmayı sevmektedir.).

Anne nasıl açıklayacağını bilemez:

“Şey, Tanrı kahvaltı yapmaz, O yemek yemez. Çünkü O’nun bizim gibi bir vücudu yoktur.”

Çocuk: *“Hayret doğrusu, yemeden nasıl bu kadar güçlü olabilir?”*

Bu dönemde önemli olan çocuğun neyi sormak istediğini bulmaya çalışmaktır. Dikkat edilecek diğer bir nokta ise, sonraki sorularına açık kapı bırakabilmek, yani çocuğun düşüncesini köreltmemektir. Verilecek cevaplar, çocuğun bir üst gelişim basamağına geçişini kolaylaştırabilmelidir. Çocuklarla konuşmak, onları dinlemek, sorularına cevap vermek, çocuk eğitiminin önemli prensiplerindendir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, tek uygun ve tek doğru cevap yoktur. Çünkü her çocuk farklı bir şahsiyettir ve sorunun yöneltildiği şartlar farklıdır. O halde ne yapılmalıdır? Yaptığı araştırma ile bu konuda prensipler de belirleyen Mualla Selçuk şu tavsiyelerde bulunur:

1. Çocuk neyi sormuşsa ona cevap verilecektir.

Soru cevaplandırılmadan önce, soruyu sordurtan sebepler öğrenilmeye çalışılmalıdır. Aksi takdirde hemen cevap vermek, çocuğu yanlış anlamalara götürebilir. Örneğin, çocuğun yeni bir kardeşi olmuştur. Evde durum eskisi gibi sakin değildir. Çevresindekiler bu küçüğe iyi davranması, onu sevmesi için etki etmektedirler. Oysa çocuğun duyguları tamamen aksidir, annesini paylaşmaktan nefret etmektedir.

"Bu bebek nereden geldi?" diye sorduğunda, "Allah bu bebeği verdi" şeklinde bir karşılık, Allah'ı endişe ve huzursuzlukların sebebi gibi takdim edecektir. Ailede ilgi merkezi iken, Allah bu kardeşi göndermekle onun mutluluğunu bozmuştur.

Aslında 4-6 yaş dönemi korkuların, kaygıların ve endişelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Tanrı kavramını aşılarken, kavramın bu duygular üzerine yükselmemesine dikkat edilmelidir. Bu dönemde en iyi eğitim yolu çocuğu soru sorar hale getirmektir.

Salzmann, "Çocukları dinden soğutma ve hissiz yapma çareleri" başlığı altında yaptığı açıklamada, "Onları evvela Yüce Tanrıdan çok korkutarak soğutunuz; göreceksiniz ki dinsiz olacaklardır." der ve şu hikâyeyi anlatır:

"Bir anne, her gök gürleyişinde çocuklarına:

- *Görüyor musunuz? Tanrı hiddetinden nasıl bağırıp çağırıyor, derdi. Ve bunu uzun bir konferans takip eder, onları cehennemle korkutur; Tanrı'nın yaramaz çocukları ayet cehennemde yaktığını anlatırdı. Her gün sabahtan akşama kadar cehennem lafı ağzından düşmezdi.*

Fiek de annesinden duyduğu bu düşüncelerden başka bir şey bilmiyordu. Küçük muhayyilesinde bu büyük ve müşfik Tanrıyı korkunç bir adam şeklinde şekillendiriyordu. Öyle bir adam ki, en küçük kabahatinde bile çocukları cehenneme atan; pantolonlarını bir parça yırtsalar, cehennemde bağırta bağırta cayır cayır yakan, bir kahve fincanı veya bir bardak kırsalar, onu şeytana verip işkence ettiren bir adam... Ve neticede Ulu Tanrıdan nefret eder oldu.

Yağmur yağdığı zaman tir tir titreyerek odanın bir köşesine çekilirdi. Her sabah, her gece Tanrıya dua ederdi. Fakat bu içten gelen, sevgi ve saygı dolu bir dua değildi. Bu, korku duası idi. Dua etmeyecek olursa Tanrının gazabına uğrayacağından korkardı. Büyüdüğü zaman bile bu düşüncesinden kurtulamadı."

2. Cevap, çocuğun tecrübe ve anlayışına göre ayarlanmalıdır.

Cevap, çocuğun sorduğu soruyu aşmayacaktır. Bu şüphesiz kolay değildir. Fakat en iyisi kısa ve sade cevap verme yoluna gitmektir. Cevap çocuğa yetmezse, zaten başka sorular soracaktır. Soru hakkında bütün bilinenler aktarılmamalıdır. Çok uzun ve detaylı açıklamalar onu korkutabilir.

“Beş yaşındaki bir çocuk annesine şöyle sormuştur:

-Anneciğim, sen benim annemsin, anneannem de senin annen, anneannemin de bir annesi var, onun da bir annesi... Bu nereye kadar gider?

Anne, cevap vermeden şu ilaveyi yapar:

- Evet, senin baban var, onun da babası, yani deden, dedenin de bir babası... Anne sözünü tamamlamadan çocuk atılır.

-Doğru, bak bunu düşünmemiştim. (Çocuk düşüncesini annesiyle paylaşmak istemiş, annenin yaptığı bir açıklama ona yeni bir ufuk kazandırmıştır. Çocuk başka soru sormamıştır.)”.

Bir anne, çocuğunun “Allah’ı niçin görmüyoruz?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “Allah çok büyüktür, O’nun gözleri de büyüktür, hepimizi görebilir. Biz ise O’na göre çok küçüğüz, gözlerimiz de küçüktür; bunun için O’nu göremeyiz.” Çocuk bu cevabı yeterli bulmuştur.

3. Çocuğa verilecek cevapta samimi olunmalıdır.

Eğer yetişkinler soruyu cevaplandıramıyorsa, bunu içtenlikle itiraf edebilmelidirler. Belki çocuk, "Annem, babam veya öğretmenim bunu bilmiyor." diye önce hayret edecektir, fakat ilerde büyüklerin verdiği cevabın doğru olmadığını fark ettiği zaman şaşkınlığı daha büyük olacaktır. Çok akıllı ve hiç yanlış yapmamış gibi davranmak doğru değildir. Çocuk er veya geç büyüklerin de hata yapabildiğini öğrenecektir.

Önemli olan sorulardır, sorular canlı tutuldu mu cevabı nasıl olsa aranacaktır. Burada bir nokta üzerinde durulmalıdır. Çocukların “Ağaçları kim yapar? / Yağmuru kim yağdırır?” gibi sorularına verilen cevap genellikle Allah olmaktadır. Aslında bu cevap, çocuğun neyi öğrenmek istediğini açıklamasına imkân vermeyen bir cevaptır. İlk yıllarda en uygun cevaplar, çocuğun o anda neyi öğrenmek istediği ve ne ile ilgilendiği göz önünde bulundurularak verilebilir. Okul öncesi çocuğunun mevsimler hakkında az da olsa bilgisi vardır. Güneşin ve suyun, bitkiler ve insan hayatı üzerindeki etkilerini hisseder, suyun buharlaştığını bilir. Göklerde uçakların kuş gibi uçtuğunu söyler, kendi gölgesi ile ilgilenir. İlk çocukluk dönemindeki çocuklar bu ve bunun gibi olaylara meraklıdır. Hatta tabiat olaylarının bir kısmı onun için eğlence vasıtasıdır. Çocukların bu gibi olaylarla teması ve bunlara karşı ilgi beslemeleri, Kur’an-ı Kerim’in tavsiye ettiği "dikkat ve ibretle bakışı" elde edebilmeleri için hazırlık olabilir.

ÇOCUKTA SOYUT ALLAH TASAVVURU

Çocuğun, Allah'ı İnsanî Özelliklerden Ayırdığı İlk Dönem

Genellikle çocuk 5-7 yaşından itibaren yavaş yavaş tasavvur ettiği “Yüce Kudret”i, insanlardan ayırt etmeye başlar. Bunda, ona verilen cevaplara, çocuğun hayal gücünü de eklemesinin etkisi vardır. Ancak, onun Allah hakkındaki müşahhas düşüncelerinin zayıflamasına ve yok olmasına özellikle bir insan olan babasının, “her şeye gücünün yetmediğini görmesi” sebep olmakta; böylece çocuğun şuurunda Allah'ın insanlardan farklı olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Çünkü ona göre Allah her şeye kadir, onu her türlü kötülükten koruyacak güçtedir. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak, çocuk için Allah, artık bir insan değil, “Meleklerle birlikte egemenliğini süren, görünmeyen, resmi çizilemeyen ve her yerde olan bir varlıktır.”

Çocuğun Mücerred Düşünceye Geçmesine Yardımcı Olan Faktörler

Çocuğun mücerred anlayışa geçmesinde birçok faktör rol oynar. Bunlardan en önemlisi olarak kabul edilen, çocuğun, ebeveyninin gücünün sınırlılığını hissederek hayal kırıklığına uğramasına az önce değinmiştik. Diğer faktörlere geçmeden önce, çocuğun ne zaman mücerred düşünceye geçeceğini, kesin sınırlarla belirlenemeyeceğini ifade etmek gerekecektir. Bununla birlikte, esas olarak kabul edilen 5-7 yaşlarına bakıldığında, bu yaşlarda çocuğun okuma-yazmayı yavaş yavaş kavradığı görülecektir. Dolayısıyla, çocuk bu yaşlarda telkine, eğitim ve öğretim faaliyetlerine elverişli bir duruma gelmiştir denilebilir.

Çocuğun mücerred Allah tasavvurunu kazanmasında rol oynayan diğer faktörlerden biri de ailedir. Daha sonra eğitim ve öğretim gelir; çünkü çocuğa, Allah'ın insan veya insana benzer bir Varlık olmadığı çeşitli yollarla öğretilir. Bu konuda, ona -kolayca kavrayabileceği için- bol resimli, az yazılı dinî hikâye kitaplarının faydası olacaktır. Ülkemizde son zamanlarda yayınlanan dinî nitelikteki çocuk kitapları, onun Allah hakkındaki düşüncelerinin olumlu yönde gelişmesinde müsbet katkılarda bulunacaktır. Bunların yanında, çocuğun sağlıklı bir vücut yapısına paralel olarak ruhi ve zihnî güçlerini geliştirecek diğer faktörlerin de (oyun, arkadaş vs.) etkisi olduğu unutulmamalıdır.

Mücerred Allah Tasavvurunda Egosantrik Özellikler

Çocukta müşahhas Allah tasavvurunun temel karakteristiği nasıl ki antropomorfizm (=insana benzetme) ise, müşahhas düşünceyi yavaş yavaş terk ederek, mücerred bir anlayışa sahip olan çocukta da bu kez egosantrik duyguların tesirinde kalan bir Allah tasavvuru söz konusudur. Bu kanaatimizi, aşağıdaki bilgilerle temellendirmek mümkündür:

Yapılan araştırmalarda, Yaratıcısı'nın bir insan veya insana benzeyen bir varlık olmadığını öğrenen çocuğun, Yaratıcısı'nın ruhanî, görünmeyen, kendisini, ailesini, yakınlarını besleyen, büyüten ve koruyan bir varlık olduğuna inandığı sonucuna varılmıştır. Egosantrik duyguların tesirinde kalan çocuğa göre Allah, başta kendilerinin yaratıcısıdır. Sonra O, anne baba ve kardeşler vermiş, yaşamaları için gerekli yiyecekler, içecekler hazırlamıştır. “Allah yanımızda. / Her zaman baş ucumuzda. / Sürekli bizimle beraber.” gibi ifadeler, çocuk egosantrizminin Allah tasavvuruna yansıyan yönleridir.

Çocuklara göre Allah, onları tehlikelerden, güç durumlardan, sıkıntılardan kurtardığı gibi; onların dilek ve isteklerini de geri çevirmeyip kabul etmektedir.

Egosantrik duygular, 10-12 yaşlarına nisbeten 7-9 yaşlarında daha güçlüdür. Aynı zamanda bu farklılık, köy çocukları ile şehir çocuklarında da ortaya çıkmaktadır. Özellikle köy çocukları

tabiatla iç içe olduklarından, dağ, taş, güneş, ay, yıldızlar vs. çocukları çok yakından etkiler. Çocuk bütün bunları yakından izleyerek, egosantrik bir tutum içinde Allah ile ilişki kurar. Tabiatla gördüğü bütün olaylar ve Allah'ın kendisine verdiği sayısız varlıklar ve ürünleri gözlemesi, onda hayret uyandırır; böylece inancına sağlamlaşmasında etkili olur.

Buna karşılık şehir çocukları, çevrelerindeki büyüleyici atmosferden, köy çocukları kadar etkilenmez. Fakat tabiat ve tabiat olaylarına hiç de yabancı olmadıkları, onların Allah tasavvurlarından anlaşılabilir. Ayrıca şurası da ifade edilmelidir ki, her türlü ihtiyacı anne babası tarafından karşılanan varlıklı aile çocuklarına göre, fakir ve gecekondü çevrelerinde, çeşitli yoksulluklar içinde yaşayan çocukların Allah tasavvurunda egosantrizmin tesirleri, daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, birtakım farklılıklar arz etmesine rağmen bu yaşlardaki (5-7) çocukların hemen hepsinde, egosantrizmin tesirinde kalmış bir Allah tasavvuruna rastlamak mümkündür.

Allah Tasavvurunda 7-9 Yaşların Önemi

Müşahhas anlayışı terk ederek, mücerred Allah anlayışını kavramaya başlayan çocuklar, yedi yaşından itibaren, Allah'a duyguları ve idrakleriyle yaklaşmaya çabalar. Bir yandan da söylediklerini mantık kontrolünden geçirmeye çalışırlar. 7-8 yaşlarındaki çocukların Allah tasavvurlarına bakıldığında, bunların canlı ve sürekli bir gelişme içinde olduğu görülebilir. Ancak bu yaşlardaki çocukların, Allah'ı kavrayışları değişken ve akıcı olduğundan veya gelişme sürecini devam ettirdiğinden, henüz yeterince kökleşmiş olduğu söylenemez. Çünkü mücerred kavramların kazanılmasına yardımcı faktörlerden biri olan "kas ve sinir sistemi"nin gelişmesi, uzun bir zamanı gerektirir. Bununla birlikte, yedi yaşından itibaren, çocuğun Allah tasavvuru oldukça açıklık kazanmıştır denilebilir. Allah'ın nasıl olduğunu, başta kendisinin, yakınlarının ve başkalarının yaratıcısı ve hâkimi oluşunu, çocuklar zengin bir biçimde anlatırlar.

Allah'ın varlığı, özellikle zâtı ile daha çok 7-9 yaş grubu çocuklar meşgul olurlar. Onlar, başta Allah'ın büyüklüğüne; nasıl, nereden, neden bir tane olduğunu ve neden onun eşi, benzeri, ortağı olmadığını merak ederek, "Allah olmasaydı, biz olmasaydık ne olurdu?" gibi soruların yanında, "O yemez, içmez, uyumaz, O'nun buna ihtiyacı da yoktur peki ama yeri göğü yaratan, çiçeklerle donatan Allah'ın aslı nedir?" gibi metafizik soruların da cevabını öğrenmeye çalışırlar. Bundan başka, bu yaştaki çocuklar Allah'ı "çok yüce, her şeyden ve herkesten büyük, her şeyi yaratan, her şeyi bilen, duyan ve gören, göz, kulak, akıl gibi nimetler veren, kullarını koruyan, acıyan, kötülerini cezalandıran, dünyayı insanları, hayvanları, bitkileri, yiyecek ve içecekleri yaratan, kendilerini besleyen, büyüten ulu bir varlık" olarak tasavvur etmektedirler.

Genellikle bu yaşlardaki çocuklar Allah'ın gökte ve her yerde olduğunu düşünürler. Çocuk, Allah için, "göktedir" derken, O'na kendisinin şimdiye kadar düşünebildiği ve tasavvur edebildiği yüksekliklerde uygun bir yer ayırmak ister. Yüce ve ulu bildiği Allah, mekânıyla da uludur. Çocuk için Allah nasıl yüce ise, gök de yüce bir yerdir. Bu, "Allah her zaman, her yerdedir" tasavvuru için de geçerlidir. Allah'ın sınırsız büyüklüğüne, eşsiz gücü ve sınırsız hâkimiyetine uygun bir yer, çocuğun dilinde, bildiği ve düşünebildiği kadarıyla ancak "O, her yerde, her zaman hâzır ve nâzırdır." cümlesiyle mana kazanır.

Bu müsbet ifadelere karşılık, az da olsa çocuklardan, "O'nun nasıl olduğunu düşünemiyorum. / Allah insana benzer. / Allah'ı büyük, korkunç bir şey sanıyorum ama düşünemiyorum. / İnsandan Allah olabilir. / Bizleri yaratan ulu bir kimsedir, bir tek kişidir. / Allah yüce bir insandır. / Allah büyük Müslüman bir insandır." gibi cevaplar da alınmış ve aynı

zamanda, daha oluşumunu tamamlamamış ya da uydurulmuş tasavvurlara da rastlanmıştır. (Bunlar, çocuklar için normal karşılanması gereken ifadelerdir. Burada eğitim, rûhî yapı, çevre ve daha birçok faktörün varlığı söz konusudur. Bir başka ifadeyle, bu faktörler, çocuğun Allah tasavvurunu çeşitli yönlerden etkilemekte ve bunların tesiriyle çocuk, Allah'ı farklı şekillerde düşünmektedir. Zaman içinde çocuk, gerek yaşının ilerlemesi, ruhi ve zihnî yönden gelişmesi ve gerekse aldığı eğitim ile hatalı ve yanlış tasavvurlarını düzeltme ve değiştirme imkânı bulacaktır.

Özetle, üç yaşından itibaren Allah hakkında bilgi edinmeye başlayan çocuk, önceleri antropomorf bir nitelik taşıyan tasavvurlarını 7-9 yaşlarında mücerred bir şekle dönüştürür. Yine bu yaşlarda Allah'ın gökte olduğuna inanırken, 10-12 yaşlarında ise O'nun her zaman her yerde olduğunu kabul eder ve diğer yönlerde olduğu gibi, Allah'ı tasavvur hususunda da bir gelişmeye yöneldiği görülür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLÂM'DA ÇOCUĞUN DEĞERİ VE AİLENİN ÖNEMİ

“Çocuklarınız, Allah’ın size bir bağışdır.”

“Allah’tan korkunuz da çocuklarınız arasında adaletli davranınız.”

Hz. Muhammed^(sav)

İSLÂM'IN ÇOCUKLARA VERDİĞİ DEĞER

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i^(sav), kız çocuklarını diri diri toprağa gömen bir topluma peygamber olarak göndermiştir. *"Aralarında birine kızı olduğu söylendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir, kendisine verilen kötü haber yüzünden halktan gizlenmeye çalışır. Onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar!"* ayeti bu durumu ortaya koymaktadır.

İşte böylesi bir topluma peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed^(sav), kız olsun erkek olsun, bütün çocuklara eşit muamele ve sevgi göstermeyi emrediyordu. Çünkü İslâm nazarında insan, "ahsen-i takvim" (=en güzel bir yaratılış) üzere yaratılmış ve mahlûkatın en şereflişi olarak kabul edilmiştir. İnsan yavrusu olan çocuğun da bu özelliklere sahip olacağı gayet tabiidir. Nitekim gerek Kur'ân-ı Kerîm, gerekse hadis-i şeriflerde, çocuğun değerinden bahseden ifadelerle sık sık rastlamak mümkündür.

İslâm, Kuran'ın ifadesiyle çocukların, dünya hayatının bir süsü olduğunu bildirirken; Hz. Peygamberin diliyle de salih evladı, kişinin ölümünden sonra, sevabını devam ettirecek bir hayır kaynağı olarak nitelendirmektedir. Kurandaki pek çok ayetin bizzat çocuklardan ve çocuklarla ilgili pek çok hadisi ve nitekim Hz. Ömer'in^(ra) çocuklara buluş çağına kadar 100 dirhem nafaka bağlaması, çocuğun İslâm'daki yerinin ve değerinin ifadeleridir.

Kur'ân Ayetlerinde Çocuğun Değeri

Kuran-ı Kerîm, anne babaların evlatlarına karşı yaratılıştan ve içten gelen bir sevgi ve şefkat beslediklerini ifade eder. Bu durum bazı ayetlerde çocuk kelimesi yerine, gözbebeği manasına gelen "kurratu ayn" tabirinin kullanılmasından anlaşıldığı gibi; Hz. Yusuf'un^(as) kaybolması karşısında, Hz. Yakub'un^(as) ona karşı duyduğu şefkat ve hasretten dolayı, gözlerinin kör olmasına sebep olan ağlayış ve ızdıraplarını dile getiren ayetlerden de anlaşılabilir.

Küçük bir bebek iken Nil nehrine atılmak zorunda kalan Hz. Mûsa'nın^(as) annesinin durumunu anlatan ayetler de, annenin çocuğa karşı duyduğu derin sevgi ve şefkatin etkileyici ifadeleridir.

Dünyada hoş giden her çeşit güzelliğin toplandığı yer olan ahiret ve cennet hayatında da çocukların varlığından bahsedilir. Kuran-ı Kerîm üç ayrı sûrede, "saçılmış inciler"e benzetilen cennet çocuklarından bahseder.

Kuran'da çocuğun insanlara sevimli gösterildiğinden bahsedilmiş ancak mü'minlerin dikkatli olmaları gereği hatırlatılarak, mal ve çoluk-çocuğun, onları Allah'ı anmaktan alıkoymaması emredilmiştir. Bir ayette ise, mal ve çocuklar bir fitne (imtihan vasıtası) olarak nitelendirilerek, gerçek mükafatın Allah katında olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kur'an'da direkt olarak çocuklardan bahseden ayetlerin sayısı 297'dir. Ancak çeşitli yönlerden çocukla alakalı ayetlerin sayısı 342'yi bulmaktadır. Öte yandan çocukla ilgili en önemli kavramlardan biri olan terbiye (eğitim) fiilinden bahseden "Rabb" kelimesi ise, Kuran'da Allah isminden sonra en çok zikredilen bir kelime olup¹⁵, 965 defa anılmıştır.

Konumuz açısından Kur'an'a bakıldığında, çeşitli ayetlerde yer alan baba-oğul ilişkilerinin tümünde, babanın oğula hitap tarzının her zaman şefkat ve merhamet ifadesi olan "Yavrucuğum, Oğulcuğum" şeklinde olduğu görülecektir.

Bu ayetlerin tamamında "Büneyye" kelimesi geçmektedir ki, bunun Türkçemiz'deki kam karşılığı "Oğulcuğum" demektir. Ancak dilimizde şefkat ve sevgi ile hitap tarzının kız erkek ayrımı

olmadan daha ziyade “Yavrucuğum” kelimesiyle ifade edildiğini belirtmek isteriz. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de hem babanın evladına, hem de evladın babaya karşı hitap şekillerini gösteren ayetler şunlardır:

"Gemi, dağlar gibi dalgalar içinde onları götürürken, Nuh, bir kenarda kalmış oğluna, ‘Ey oğulcuğum! Bizimle beraber gel, kâfirlerle birlik olma.’ diye seslendi.”

"Babası (Hz. Ya’kub, oğlu Yusuf’a) şöyle söyledi: ‘Oğulcuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar, zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır.”

"Lokman, oğluna öğüt vererek: ‘Ey oğulcuğum! Allah’a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük bir zulümdür’ demişti. Ey oğulcuğum! İşlediğin şey bir hardal tanesi olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah Latif’tir, her şeyden haberdardır. Ey oğulcuğum! Namazı kıl, iyiliği emredip kötülüğü önle, başına gelen şeye sabret; doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir.”

"Çocuk (Hz. İsmail) kendisinin yanı sıra yürümeye başladığı çağa ulaşınca, (Hz. İbrahim): ‘Ey oğulcuğum! Doğrusu ben uykuda iken, seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin?’ dedi. (Hz. İsmail) ‘Ey babacığım! Ne ile emrolunduysan onu yap, inşallah sabredenlerden olduğumu göreceksin’ dedi.

Yusuf babasına "Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ay’ın bana secde ettiklerini gördüm” demişti... Anne babasını tahtın üzerine oturttu, hepsi ona hürmet için eğildiler. O zaman Yusuf: "Babacığım! İşte bu, vaktiyle gördüğüm rüyanın çıkışıdır. Rabbim onu gerçekleştirdi.”

(Hz. İbrahim) babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki, seni doğru yola eriştireyim. Babacığım! Doğrusu sana Rahmân katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki, böylece şeytanın dostu olarak kalırsın.”

Diğer kutsal kitaplarda (Tevrat, İncil) rastlanmayan bu hitap tarzının, İslâm’ın kutsal kitabı Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok ayetlerinde yer alması dikkate değer bir konudur. Gerçekten, baba evlat ilişkilerinde sevgi ve şefkat yüklü bu ifadelerin Kuran ayetleri aracılığı ile insanlara duyurulması bile -İslâm’ın çocuklara verdiği değeri belirtmesi bakımından- yeterlidir kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber’in Sünnetinde Çocuğun Değeri

“Alemlere rahmet olarak gönderilen” Hz. Muhammed^(sav), ilk önce kız-erkek ayrımını ortadan kaldırmış ve çocuklar arasında eşit davranılmasını emretmişti. Aynı şekilde çocuklara beddua etmeyi yasaklamış, “Küçüklerimize şefkat göstermeyen bizden değildir.” buyurarak, çocuklara karşı sevgi ve şefkat göstermeyi manevi müeyyidelerle topluma kabul ettirmiş ve bunda da oldukça başarılı olmuştu. Bu başarıda, Hz. Peygamber’in bizzat kendi hayatında çocuklara karşı gösterdiği sevgi ve ilginin rolü büyüktür. O’nun çocuklara karşı şefkat ve merhametinin çeşitli misallerini aktarmak yerinde olur.

Hz. Peygamber’i^(sav), “çocuklarına ve ailesine karşı insanların en şefkatlisi” olarak vasıflandıran Hz. Enes ^(ra), şöyle demektedir: *“Ailesine karşı O’ndan daha şefkatli olan hiç kimseyi görmedim. Oğlu İbrahim’in, Medine’nin kenar mahallelerinde oturan sütannesi vardı. Sütannenin kocası demircilik yapmaktaydı. Beraberinde biz de olduğumuz halde Hz. Peygamber oraya çocuğu görmek için giderdi. Varınca, duman dolu eve girer, çocuğu kucağına alarak koklar ve*

öper, bir süre sonra dönerdi." Henüz süt emme çağında iken vefat eden İbrahim'in ölüm anını konu alan bir hadiste ise, Hz. Peygamber'in can vermekte olan oğlunu kucağına alıp öptüğü, bu sırada gözlerinden yaşlar boşandığı bildirilmekte ve bu durumu gören Abdurrahman b. Avf'ın^(ra), *"Siz de mi ağlıyorsunuz, Yâ Resûlallah"* demesi üzerine, *"Bu ağlayış rahmet ve merhamettendir. Göz ağlar, kalp mahzun olur, fakat biz ancak Rabbimizin hoşnud olacağı şeyi söyleriz. İbrahim! Senden ayrıldığımız için gerçekten mahzunuz."* cevabını verdiği, rivayet edilmektedir. Yine buna benzer bir olayda, kucağında can vermekte olan çocuğa bakınca dayanamamış ve gözleri yaşla dolmuştu. O'nun ağladığını görenler, *"Bu nedir Yâ Resulallah ?"* diye sorunca, *"Bu, Allah'ın, kullarının kalplerine yerleştirdiği bir rahmet ve merhamettir. Allah, kulları arasında ancak merhametli olanlara rahmetiyle muâmele eder."* buyurmuştu.

Hz. Peygamber'in çocukları öptüğünü gören bir bedevi, bunu yadırgamış ve *"Demek siz çocukları öpüyorsunuz ha!... Hâlbuki biz onları hiç öpmeyiz!"* demekten kendini alamamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Şayet senin kalbinden Allah merhameti söküp almışsa, ben ne yapabilirim."* buyurarak, çocuk sevgisinden yoksun bir kalpte merhametin de bulunamayacağını ifade etmişti.

Hadis kitaplarında daha pek çok örneğini bulabileceğimiz, şefkat ve merhameti bu dereceye varan Hz. Peygamber'in çocuklara olan sevgisini çeşitli yönleriyle görmek mümkündür. Zaman zaman torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i bağrına basarak öpen ve onlar için dua eden Hz. Peygamber, bu sevgi ve şefkati diğer çocuklara da göstermekteydi. Çocukluğunun büyük bölümünü Hz. Peygamber'in torunlarıyla birlikte geçiren ve yıllar sonra İslâm ordusunun komutanlık görevini üstlenen Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'in bir dizine kendisini, diğer dizine de torunu Hasan'ı oturttüğünü, sonra ikisini de bağrına basarak, *"Ey Rabbim, bunlara merhamet et; çünkü ben de bunlara karşı merhametliyim."* diyerek dua ettiğini rivayet etmektedir. Yusuf b. Abdullah^(ra) adındaki sahabî de, *"Hz. Peygamber beni kucağına oturttu, başımı okşadı ve bana Yusuf ismini verdi"* demektedir. Aşağıdaki hadis ise daha ilgi çekicidir. Hz. Enes anlatıyor: *"Yahûdilerden bir çocuk hastalanmıştı. Nebî^(sav) onu ziyarete gitti. Başucunda oturarak ona, 'Müslüman ol!' dedi. Bunun üzerine çocuk, yanındaki babasına baktı; babası, 'Ebu'l-Kâsım'a itaat et' deyince, çocuk Müslüman oldu. Sonra Nebî^(sav), 'Benim vasıtam ile onu cehennemden kurtaran Allah'a hamdolsun' diyerek kalktı."* Çocuklara ikramı ve onların terbiyelerini güzelleştirmeyi emreden Hz. Peygamber^(sav), insanlara emrettiklerini kendi hayatında da tatbik etmekteydi. Maddî ikramı "yılın ilk turfanda meyvesini huzurunda bulunanların en küçüğüne vermekle yaparken; manevî ikramı da çeşitli şakalaşmalar, hâl-hatır sormalar ile yerine getirirdi. Bazen kendi torunlarını, bazen de başka çocukları omuzunda taşıyarak, onları sevindiren Hz. Peygamber'in, onlarla şakalaşması da dikkate değerdir. Mahmûd b. Rebî'^(ra) adlı sahâbi, kendisi beş yaşlarında iken Hz. Peygamber'in, bir kovadan ağzına su alarak yüzüne püskürttüğünü rivayet etmekte ve yıllar geçmesine rağmen yüzünün hiç ihtiyarlamadığını, övünerek ifade etmektedir. Hz. Enes ise, *"Resûlullah (s.a.v) bizlerle şakalaşır, hatta küçük kardeşime, Ey Ebû Umeyr, küçük kuşun ne oldu' diye latife eder, takılırdı."* demektedir.

Manevî ikram kabilinden zikredeceğimiz şu hadise ise, Hz. Peygamber'in çocuklara karşı hoşgörölü oluşunun en güzel örneklerinden biridir. *"Çocuğun küçüklüğündeki yaramazlığını, büyüdüğü zaman aklının çok olacağına bir alâmet olarak"* kabul eden Hz. Peygamber, yaramazlık

yapan çocuklara hemen müdahale etmemeyi emretmiştir. Bir defasında, Ensar'dan birisinin sahibi bulunduğu hurma ağaçlarını taşıyan küçük yaramaz Rafi' b. Amr'ı, bahçe sahibi yakalayıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirmişti. "Yavrucuğum, ağaçları niçin taşıyorsun" diye soran Hz. Peygamber'e Rafi', "Aç idim yâ Resûlallah, karnımı doyurmak için taşıdım." cevabını verince, "Bir daha ağaçları taşlama yavrum, altına düşenleri alıp ye!" buyurmuş, sonra da Rafi'in başını okşayarak, "Allah'ım, bu yavrunun karnını doyur." diyerek duada bulunmuştu.

Öte yandan rivayetler, Hz. Peygamber'in, torunu Ümâme sırtında olduğu halde mescide girdiğini, namaz kılarken rükûa gittiğinde onu yere bırakıp, kalkınca da kaldırdığını yine namaz kılarken, secdede Hasan ve Hüseyin'in, Hz. Peygamber'in sırtına çıktığını ve onlar düşmesin diye secdesini uzattığını ayağa yakınca düşmemeleri için eliyle tuttuğunu, hatta hutbede iken bile minberden inerek torunu Hasan'ı kucakladığını ve yanına aldığını haber vermektedir. Annesinin çocuğuna karşı şefkatini tam manasıyla takdir eden Hz. Peygamber, "Uzun kılmak niyetiyle namaza dururum, derken bir çocuk ağlaması işitir; annesine sıkıntı vermesin diye kısa keserim" buyurmaktadır.

Bizzat ayet ile huşû' emredildiği gibi, Hz. Peygamber de namazın huşu içinde kılınması, başka şeyle meşgul olunmaması için çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Buna karşılık, Hz. Peygamberin namazda çocuklarla meşguliyetinden bahseden rivayetler, onlara gösterilmesi gereken müsamaha ve anlayışın hudutsuzluğunu ifade eder. Ayrıca, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Zübeyr gibi henüz buluş çağına gelmemiş çocukların bîatlarını kabul etmesi de çocuklara verdiği değer bir diğer örneğidir.

DİN EĞİTİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ

“Çocuğa güzel isim ve terbiye verilmesi, onun anne babası üzerindeki haklarından biridir.”

H. Muhammed(sav)

Bundan önceki bölümlerde ortaya konulan "çocuğun dinî karakterini, ailesi içinde kazanacağı" gerçeğini etraflıca ele almak ve dinî fonksiyonun kazanılmasında ailenin önemine, dolayısıyla anne babanın rolüne değinmek, konumuz açısından yararlı olacaktır.

"İnsanın doğduğu zaman zayıf ve yardıma muhtaç olduğundan" bahseden ayet, bugünün Pedagoji ve Psikoloji ilimlerinde kabul edilen "insan yavrusunun bakılmaya ve korunmaya muhtaç oluşuna" işaret etmektedir. Ona bu bakım ve koruma ile şefkat sunacak olan yegâne müessese, aile olacaktır.

H. Peygamber'in, "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar; sonra ebeveyni onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar. Eğer ana babası Müslüman ise çocuk da Müslüman olur" hadisini tekrar ele almak istiyoruz. Çünkü burada, anne babadan oluşan aile müessesesinin etkisi pek bariz bir şekilde ortaya konulmakta ve ailenin çocuk üzerinde, onu -İslâm dinini kabullenmeye yatkın bir şekilde yaratılmış olmasına rağmen- Hristiyanlaştıracak, Yahudileştirecek kadar söz sahibi olduğu vurgulanmaktadır. H. Peygamber'in bu veciz hadisi, günümüzün Sosyoloji, Psikoloji ve Pedagoji ilimlerinin de ortaya koyduğu gerçeklerle açıklanabilir. Zira burada, hem irsi bir faktör olan fıtrat kavramından, hem de çocuğu, mensubu bulunduğu toplumun dinine yönelten çevre faktöründen bahsedilir.

Yapılan araştırmalarda, çocuğu insan olma yolunda ilk yönlendiren, ona mensubu bulunduğu kültürel değerleri kazandıran tek sosyal kurumun aile olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde, psikolog ve sosyologlarca, aile ile din arasındaki bağların varlığı tespit edilmiş ve dinî formasyonun kazanılmasındaki faktörler -önem sırasına göre- aile, kişiye ait fikirler ve okul (eğitim) olarak sıralanmıştır. Çünkü özellikle okul öncesi dönemde çocuk, kendini özdeş tutacağı model olarak anne ve babasını alır. Onların özellikleriyle değer yargılarını örnek olarak benimser, hareketlerini, konuşma ve davranışlarını taklit etmeye uğraşır. Bir başka deyişle çocuk, dış dünyayı anne ve babasının gözlüğü aracılığıyla görmeye çalışır.

Dinî formasyonun kazanılmasında ailenin en önemli faktör oluşu, bir takım sebeplere bağlanabilir:

Sosyologlar, müesseselerin tahlili seviyesinde Din Psikolojisi ile aile psikolojisi arasında yakınlık bulmakta ve dinî tavırların teşekkülüne ailenin etkisinin daha baskın olduğunu açıklamaktadırlar. Ailenin bünyesinde din eğitimi çocukları derin bir şekilde etkiliyorsa bu, ailenin aynı zamanda dinî değerlerin ve dinî ilişkilerin modeli olmasından ileri gelir. Çocuk psikolojisi araştırmacıları ise, çocuğun bir modele ve örneğe ihtiyacı olduğu görüşünde birleşmektedirler. Çünkü çocuklar sosyal ve dinî tutumlarını geniş ölçüde aile içinde, anne babalarının konuşma ve davranış modellerinden elde ederler. Bu örnek veya model çocuğun ruhuna işler, duygularına tesir eder ve onu belli bir yöne çevirir. Böylece çocuk, taklit etme özelliğiyle güvendiği ve etkisinde kaldığı anne ve babasını kopya etmeye çalışır. Yine yapılan araştırmalarda, çocuklardaki dinî tavırlarda yetişkinlerin izlerinin olduğu ortaya konulmuştur. Bunun böyle olmasında, çocukların, anne babalarının derûni davranışlarını hissettikleri gerçeğinin rolü küçümsenemez.

Bu konuda yapılan diğer çalışmalar, çocuklar üzerinde en önemli etkiyi anne babanın davranışlarının yaptığını, müsbet davranışlarının doğrudan çocuğa yansıdığını ve onun dinî

yaşantısına olumlu bir şekilde katkıda bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bu bilgilerden sonra, çocuğun manevî tabiatının iyi bir şekilde gelişmesinde, dinî eğitim dışında ve onun elverişli aile çevresi haricinde başka bir şeye ihtiyacı olmadığı, bu konuda anne babanın davranış ve örnek olma hallerinin belli başlı esas olduğu görüşüne katılmak mümkündür.

Sahip olduğu dinî duygunun varlığıyla, inanmaya meyilli ve meraklı olan çocuğun, sağlıklı ve dengeli bir biçimde ilgi görmesi gerekmektedir. Bunun ilk olarak pratikleştiği ve değer kazandığı yer aile olur ve dinî hayatın prensiplerini uygulayan bir ailede yaşayan çocukta, dinî kavramların daha erken ortaya çıktığı gözlenir. Dolayısıyla, ailenin, çocuğun dinî uyanışı ve gelişimine bir zemin oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten psikologlar, çocuk dindarlığının gelişmesinde, yetişkinlerin önemli etkilerini tespit ederek, neticede dinî uyanışı, yetişkinlerin teşvik, destek ve etkilerine bağlar. O halde, çocuk dindarlığının uyanması ve gelişmesinde birtakım sosyal ve kültürel faktörler rol oynamakta ve bunların başında da aile gelmektedir. Çünkü çocuğun ilk dinî tecrübeyi burada edindiği bir gerçektir.

Ailenin önemi çocukların Allah tasavvurunda da ortaya çıkar. Öyle ki, Müslüman bir çevrede yetişen çocuklar Allah'ı -Kur'ân'ın öğrettiği tarzda- mücerred (soyut) sınırlar çerçevesinde düşünürlerken, Batı'da yapılan araştırmalara bakıldığında, Hristiyan çevrede yetişen çocukların ise genellikle müşahhas (somut) ve insana benzetilen bir Tanrı anlayışına sahip oldukları görülür.

Bu sebeplerin açıklanmasından sonra, konuya bir de İslâm açısından bakmak yararlı olacaktır.

“Bir muallim olarak gönderildiğini” ifade eden Hz. Peygamber^(sav), çocukların eğitiminden anne babayı sorumlu tutmuştur. Çeşitli hadislerinde bu hususu dile getiren Hz. Peygamber, “Çocuğa güzel bir isim verilmesini ve onun edebinin güzelleştirilmesini, çocuğun anne babası üzerindeki haklarından biri” olarak kabul etmiştir. İslâm âlimleri de baba olmadığı takdirde dede, anne, vs. kim çocuğa bakmayı üzerine almışsa ona; hiçbirinin bulunmadığı hallerde ise, devlet başkanına devrederek, çocuğu eğitimsiz bırakmamanın ve çocuk eğitime elverişli bir çağa ulaşınca, Allah, Peygamber ve diğer dinî konularda bilmesi gerekenleri ona öğretmenin vâcib olduğuna hükmetmişlerdir. Bu konuda Gazzâlî'nin şu görüşünü aktarmakla yetiniyoruz: “Çocuk ana babasının yanında bir emânettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve sûretten hâlî (boş), saf, kıymetli bir cevherdir. O her nakışa kabiliyetli olduğu gibi, meylettirildiği her şeyi almaya da elverişlidir. Eğer o, hayra alıştırılır, ona hayır (iyi, faydalı, olumlu şeyler) öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.”

Ailede, anne babanın davranışları çocuk tarafından yaşı küçük olduğu nispette kesin gerçekler olarak idrak edilir, Meselâ, anne babasından birini namaz kılarken gören 3-4 yaşındaki çocuk, önce onları gözler, davranışlarını takip eder, daha sonra onların yanında namaza durur ve onları taklit eder. Namaz kılmak için gerekli bilgileri, duaları ve şartları öğrenip uygun bir şekilde namaz kılarken heyecanlanır. Zira ilk defa dinî tecrübeyi ruhunda yaşar, benliğinde hisseder. Bu duyguları Ömer Seyfettin şöyle dile getirir:

“Şimdi teselli muhitinden ne kadar uzak bulunduğum annem, dünyada yegâne sevdiğim bu muhterem vücut; işte hatırlıyorum, on beş sene evvel beni ilk sabah namazına kaldırmıştı. Galiba yine böyle bir kıştı. Onun odasına bitişik olan küçük karyolamda uyurken sert ve şefkatli bir öpücük alnımı okşayan nazik eliyle, nazik ince parmaklarıyla saçlarımı tarayarak:

- Haydi, Ömerciğim kalk, demişti, kalk, haydi yavrucuğum.

Ben gözlerimi açmıştım. Köşedeki küçük yazıhanemin üzerinde yanan küçük gece kandili -ah, bunu unutamam, bu bir kedi kafası idi- iki pencerele olan odanın beyaz, muşamba perdelerinin esmerliklerini aydınlatıyor ve yeşil camdan gözleriyle bakıyordu.

- Fakat anneciğim, demiştim, daha gece... Her vakit öptüğü yerden, sol kaşımın ucundan tekrar öperek:

- Yok, yavrucuğum, saat on iki, sonra vakit geçer, diye koltuklarımdan tutarak kaldırdı. İçi fanileli küçük terliklerimi giyerek ve gözlerimi yumruklarımla ovuşturarak onu takip ettim. Karanlık sofadan bir anda geçerek odasına girdik. Bağdaş kurmuş bir zenciye benzeyen siyah ve alçak soba gürüldeyerek yanıyordu.

- Aa... Pervin de kalkmış...

Pervin -hizmetçimizdi- elindeki sarı güğümü sobanın üzerinden indiriyordu. Onun kalkacağına hiç ihtimal veremezdim. Annem demişti ki:

- Pervin her sabah kalkar.

Ben hiç kalkmadığım halde onun her sabah kalkmasına hayret ettim. Hırkamı çıkardılar, kollarımı sıvadılar, abdest leğeninin yanına çömeldim. Anneciğim:

- Öyle yorulursun.

diye küçük iskemleyi altıma koydu, ona oturdum:

- Haydi, besmele çek!..

Pervin ılık suyu ellerime döküyor, annem baş ucumda.

- Yüzünü... Kollarını, yine üç defa...

diye fısıldıyor, unuttukça:

-Aa, hani başına mesih?..

gibi ihtarlarla yanırlarımı bana tekrar ettiriyordu. Abdest bitince annemle beraber yavaş bir sesle namaz dualarını okuyarak kollarımı ve yüzümü kuruladım. Pervin de ayaklarımı kuruladı. Ve çoraplarımı giydirdi. Isınmak için sobanın önüne gitmiştim. Arkama dönünce, arakiye seccadeyi açıyor gördüm... Sonra başına yeşil bir başörtüsünü örterek beni çağırmıştı:

- Gel...

Gittim. Küçücük ben, onunla bir seccadede, bir yavru samimiyet ve saadetiyle o muazzez, hassas anne vücudunun yanında durdum. İki lakırdı ile bana yapacağımı, evvelden öğrettiklerini tekrar etti:

- İki rekât sünnet... Gece öğrendiklerini tekrarla, unutmadın ya?..

- Hayır...

- Haydi...

O, iftitah (namaza ilk başlama) tekbirini ellerini omuzlarına kaldırarak kadın gibi yaparken, ben de elimde olmayarak onu taklit etmiştim. Sünneti bitirdikten sonra, bana gözlerinin tatlı ve etkileyici bir tebessümü ile gülerek:

- Yavrum, demişti, sen kadın mısın?.. Kadınlar öyle başlar, sen erkeksin, ellerini kulaklarına götüreceksin.

Ve hararetli elleriyle benim küçük ellerimi kulaklarıma kaldırarak:

- İşte böyle....

diyerek erkek iftitahını öğretti. Ben de tekbiri öyle alıp annemden farkımı, niçin erkek olduğumu, erkekliğin ne olduğunu, erkek olmanın yalnız küçük kızları dövmek ve onlara hâkim olmaktan başka da farkları olacağını düşünerek namazı bitirdim.

Dua ederken sordum ki:

- Nasıl dua edeceğim anne?..

O dua ediyor ve dudakları hareket ettikçe başörtüsü de titrer gibi oluyordu. Başını salladı, duasını bitirdikten sonra, daha hâlâ hatırimda:

- Evvelâ İslâm olduğum için ey Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücüd hazretleri (varlığı gerekli olan yüce Allah) sana hamd ederim de... Sonra vatanımızın düşmanlarını perişan etmeni senden istirham ederim, de... Sonra da bütün eziyet çeken, hasta olan, felâkette bulanana, fakir olan Müslümanların selamet ve sıhhatlerini senden temenni ederim, de... Kendin için, kendi iyi olman ve şeytanın yalanlarına aldanmaman için dua et!

demmişti. Ben bu basit ve Türkçe duayı, annemin dolabındaki birbiri üstüne duran ve karıştırmaklığım “dua kitaplarıdır, sakın ilişme!” ihtarını ayet engellenen, yıpranmış, Arapça ve esreli üstünlü kitapları hatırlayarak içimden söyledim.

Annem seccadeyi toplayarak bana uyuyup uyumayacağımı sordu, Uykum var mıydı? Bunu bilmiyordum... Cevap vermedim.

- Haydi öyleyse, git kitabını getir, dersini dinleyeyim.

-Peki.

Artık esmer ve duman gibi bir aydınlıkla ışıklanan sofadan hızla geçtim. Odamın perdeleri biraz beyazlaşmış, küçük gece kandilinin yeşil gözleri sönererek siyah iki nokta gibi kalmış; sanki geceleri kendisine bakarak uyuduğum bu kedi kafası ölmüş, hayatı terk etmişti. Yazıhanemin üstünde açık duran kitabımı kaptım, annemin yanına koştum, hiç yanlışı çıkmadı. Annem geceleri derdi ki:

- Yatmazdan evvel dersini üç defa oku yavrum, uyurken melekler sana onu öğretir.

O melekler bu gece de uykumda bana dersimi öğretmişlerdi. Annem şefkatli aferinlerle saçlarımı okşadı:

- Daha mektebe çok vakit var, diye beni kendi yatağına yatırdı."

Çocuğun kişiliğinin oluşması ve güçlenmesi için tutarlı bir aile ortamında yetişmesi gereğini Rousseau şu cümleleriyle ifade etmektedir: “Doğar doğmaz, onu zabt ve rabt altına alınız ve adam oluncaya kadar bırakmayınız. Böyle yapmazsanız muvaffak olamazsınız. Hakiki sütnine ana olduğu gibi, hakiki mürebbi de babadır. Ana ile baba sistemleri hususunda birbirleriyle anlaşsınlar. Çocuk birinin elinden ötekini eline geçsin. Makul ve mahdud zihinli bir baba tarafından terbiye edilmek, dünyanın en mahir hocası tarafından yetiştirilmekten daha iyidir.”

Çocuğun, çocukluk dönemini geride bırakıp, gençlik çağına girdikten sonra bütün dini inancını bir kenara bırakmasında, çocukluk şartları ve dolayısıyla aile, en önemli kaynağı teşkil etmektedir.

Bu itibarla, anne baba ve akrabalarından oluşan ilk çevre, çocukluk öncesi, çocukluk ve gençliğe uzanan yolda en etkili faktör olarak görülmelidir. Özellikle anne, çocuğun dinî yönden gelişiminde büyük rol oynar. Dindar bir anne dinin ilk öğretmeni olarak telâkki edilebilir. Aslına bakılacak olursa, çocuk yetiştirilmesinde kadının erkekten daha elverişli olduğu görülecektir. Zaten annenin çocuğuna bakıp büyütmesi, onu sevip okşaması elinde olmayıp; onu buna zorlayan annelik içgüdüsünün etkisi söz konusudur. Çocuğun eğitiminde en önemli görevin annelere ait olduğu hususunda Rousseau şöyle demektedir: "Birinci ve en mühim terbiyenin kadınlara ait olduğu su götürmez. Eğer tabiatın Hâlikı bu terbiyeyi erkeklere tahsis etseydi, onlara çocukları beslemek için süt de ihsan ederdi." Denilebilir ki, her şeyden âciz olarak doğan

çocuğun, emziren, kucağına alan ve her türlü ihtiyacını karşılayan bir annesi olmasaydı, yaşaması imkânsızdı. Çocuk için biyolojik açıdan annesi bu denli önem taşıdığı gibi, onun duygusal yönden de çocuk ruhunda önemli bir yeri vardır. Biraz önce annesinin teşvikiyle ilk defa namaz kılışını aktardığımız Ömer Seyfettin, namaz sonrasında yatağından annesini seyrederken hissettiği duyguları şu ifadeleriyle anlatır:

“Uykum yoktu, anneme bakıyordum. Yeşil baş örtüsü başında, bu ışıklı karanlık içinde, bir hayal gibi hareket ederek Kuranını aldı ve pencerenin kenarına, geniş sedire oturarak dokunaklı ve ince sesi ile okumaya başladı. Ruhumda inleyen bir şiirin mısralarının yankısını bırakan bu güzel sesi dinleyerek... Büyük, yeşil başörtüsünün altında, tıpkı ölen bir kız kardeşime benzeyen güzel ve temiz çehresini görerek... Ve yavaş yavaş sallanan başının ahenkli ve az sesli duasını seyrederek dalıyordum. Perdelerin altından görülen dumanlı sema gittikçe aydınlanıyor, geç kalmış bir kaç yıldız koyu lacivert bir atlasa düşmüş mavi ve nadide (çok değerli, görülmemiş) elmaslar gibi parlıyor, son ışıklarını yayarak parlıyorlardı. Annemi bir meleğe benzetiyordum. Bu hayal ile melekleri düşünerek... Kuran okuyan annemin şimdi etrâfına toplanmaları gereken melekleri müşahede ediyorum zannederek dalıyordum. Yüzümün üstünde, âhirette güller bitecek ve cehenneme girecek olursam kat’iyyen yanmayacak olan sol kaşımın ucunda tatlı bir zambak aydınlığıyla parlayan dudaklarının kımıldanmasına bakarak... O görülemeyen meleklerin kanatlarının saçlarıma, annemin şimdi Kur’ân tutan ince parmaklarıyla okşadığı sarı ve çok saçlarıma dokunduklarını hissederek gibi oluyor ve dalıyordum.”

Buraya kadar edinilen bilgiler ışığında denilebilir ki, aile, ilk yıllarda çocuğun her yönden gelişmesi hususunda tek sorumlu sayılır. ve çocuk en küçük yaşlardan itibaren aile içinde “dindar” yahut “dine karşı kayıtsız” olmaya başlar. Çocuk, Allah’ı çevresinin, özellikle ailesinin kendisine anlattığı şekilde, kendi ruhi güçleriyle işleyerek tasavvur ve idealize etmeye çalışır.

Hangi yönden bakılırsa bakılsın, ailenin, özellikle annenin, çocuğun gerek ruhsal ve bedensel, gerekse dinî gelişiminde en önemli faktör olduğu görülecektir. Bunun böyle olmasında, çocuğun, zamanının büyük bir bölümünü ailesi içinde geçirmesinin ve ideal olarak seçtiği insan tiplerinin başında, anne babasının gelmesinin büyük ölçüde etkisi vardır.

ALLAH'A İMAN ÖĞRETİMİNDE TEMEL DUYGULAR

Bu başlık altında, daha önceki bölümlerde elde edilen pedagoji ve din psikolojisi tespitleri ışığında, Allah'a iman öğretimindeki temel duygular ve öğretim faaliyetinde dikkat edilmesi gereken esaslar üzerinde durulacaktır.

İnanç sistemi, insanları kötülükten uzaklaştırıp, iyiliğe yönelten en büyük âmildir. Aynı zamanda bütün dinlerin hareket noktası da Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmektir. Allah'ı bilmek, tanımak, kalbiyle tasdik edip, diliyle de O'na iman ettiğini söylemek, bir kişinin mü'min olmasının ilk ve vazgeçilmez bir şartıdır.

İnsanlar ancak beş duyu organıyla algıyabildikleri varlıklar hakkında bilgi sahibi olabilir. Bu özelliğin çocuklar için de söz konusu olduğu ve onlara mücerred bir kavram olan Allah'a iman öğretiminin zorluğu ortadadır. Ne var ki bu zorluğa rağmen, iman öğretiminin bertaraf edilemeyeceği de bir gerçektir. *Rousseau* bunu, "... Bize doğru olmamızı, birbirimizi sevmemizi, daima iyi ve merhametli davranmamızı, herkese, akrabamıza ve düşmanlarımıza bile vaadlerimizi tutmamızı emreden, insan mukadderatına hükmeden bir Hâkim-i Mutlak bulunduğunu, çocukların bilmesi icap eder." ifadesiyle dile getirir. Ancak bu gerçek, çocuğa Allah ile ilgili bilgilerin ne şekilde verileceği; başka bir deyişle iman öğretiminin -en doğru şekliyle- nasıl yapılması gerektiği konusunu da beraberinde getirir. Bu soruların cevabını bulmak maksadıyla, konu iki bölümde ele alınacak; öncelikle iman öğretiminde söz sahibi temel duygular üzerinde durulacaktır.

Ümit ve Bağlanma Duygusu

İnsandaki duygulan ve bunların nasıl geliştiğini inceleyen Psikanaliz, insanda en temel iki duygunun sevgi ve bağlanma duygusu olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekte iman, ümit ve korku duygularını bir arada ihtiva eden bir kavramdır. Kur'ân-ı Kerim'de mü'minlerin vasıfları anlatılırken, onların hem Allah'ın rahmetini ümit ettiklerinden; hem de azabından korktuklarından bahsedilir. Nitekim iman duygusu sevgi ve korkudan kaynaklanarak, sonradan ümit, bağlanma ve hayranlık duygularına dönüşür.

Duygusal gelişmenin, zihinsel gelişmeden önce olduğunu tespit eden psikologlar, her şeyden önce çocuğun kalbini kazanarak, ondaki güven, ümit ve bağlanma duygularını geliştirmenin gerekli olduğunu ortaya koymuşlardır.

Allah Sevgisi

Duygusal gelişimin temel unsurlarından biri olan sevgi, aynı zamanda dinin de temelini oluşturan duygulardandır. Allah sevgisi insanda yaratılıştan mevcut olan bir duygu olup, Allah'a karşı sevgi telkin etmeyen bir dinin düşünülmesi ise insanlık duygusuna aykırıdır. Psikologlarca da sevgi, din ile en çok ilgisi olan bir duygu olarak kabul edilmektedir.

Günümüz eğitim anlayışında, üzerinde en çok durulması ve geliştirilmesi gereken duygunun sevgi duygusu olduğu şüphesizdir. Eğer çocuk, Allah sevgisine ulaşan bir insan olabilirse, başta insanlar olmak üzere, bütün yaratıkları sevecektir. Bu sevgi ise, ona her türlü güçlüğü yenmesinde yardımcı olacaktır.

Çocuk psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda, hem psikolojik, hem de dinî bakımdan en önemli kavramın Allah sevgisi olduğu, vurgulanmıştır. Allah sevgisi konusu, "İman Öğretiminde Temel Prensipler" bölümünde genişçe ele alınacaktır. Konuya zenginlik kazandırması yönüyle bir

iki örnek vermek yerinde olacaktır:

Bir din görevlisi, 3-4 yaşlarındaki kızına, bir kandil gecesinde dini konularda bilgi vermek ister. En çok her şeyi yaratan Allah'ı; sonra da bize iyi ve güzel davranış şekillerini öğreten Peygamberimiz'i sevmemiz gerektiğini söyleyince çocuk, "Ben Peygamber'i Allah'tan daha çok seviyorum." der. Babası şaşkınlıkla sebebini sorunca: "Annem bana, 'Allah yalan söyleyeni cehennemde yakar' dedi. Allah'ın cehennemi varmış, Peygamberin cehennemi olmadığı için ben onu daha çok seviyorum" cevabını verir.

Altı yaşlarında bir oğlan çocuğu yaramazlık yaptığı zaman mütemadiyen, "Allah seni sevmez, cehennemde yakar" telkinleriyle vazgeçirilmeye çalışılmaktadır. Bir sabah kahvaltısında çocuk birdenbire, "Baba, bizim köyde de Allah var mı?" diye sorar. Çocuğun bu sorusunu merak eden babası, "Oğlum, Allah her yerde vardır; ama niçin soruyorsun?" deyince çocuk, "Eğer orada Allah Yoksa oraya gidecektim de..." cevabını verir.

Görüldüğü gibi, hatalı telkinler çocuğun ruhunda derin izler bırakmakta ve çocuk sevip bağlanmak istediği Allah'tan korkmaya başlamaktadır.

Allah Korkusu

Anne babaların, çocuklarını istenmeyen davranışlardan vazgeçirmek gayesiyle sık sık başvurdukları Allah korkusu, konumuz açısından önem taşıdığı için çeşitli yönlerden ele alınacaktır. Önce Allah korkusu hakkında bilgi verilecek, daha sonra toplumumuzda ne şekilde telkin edildiği ve ne gibi sonuçlara yol açtığına değinilecektir.

Psikologlar korkuyu, insandaki temel ve kaçınılmaz duygulardan biri olarak kabul etmektedirler. Dini doğuran bir faktör olarak ele alınsın veya alınmasın, her dinî heyecanda korkuyu bulmak kabildir.

Mutlak mânada korkunun, her zaman zararlı olduğu söylenemez. Bugün sayısız buluş ve keşiflerin gerçek korkuya borçlu bulunduğu ifade edilir. Öte yandan, dinin doğuşundaki temel faktörlerden biri sayılabilecek korku duygusunun hürmet, hayranlık ve minnettarlık gibi daha yumuşak heyecanlara dönüşebileceği de unutulmamalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de, insanların ve mü'minlerin Allah'tan korkmaları emredilmekte, bir ayette ise, "Kim Rabbinin azametinden korkup da kendisini kötülükten alıkoyarsa, şüphesiz ki varacağı yer cennettir." buyurularak, Allah korkusunun insanı günahattan vazgeçiren bir müeyyide ve cenneti kazanmaya bir vasıta olduğuna dikkat çekilmiştir. Allah korkusu ile ahlâk ilişkisini içeren bir şiirinde Mehmed Akif:

Ne irfandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır.

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.

Yüreklerden çekilmiş farzedilsin havfı

Yezdan'ın Ne irfanın kalır te'siri kat'iiyyen ne vicdanın.

demekte ve fazilet hissinin insanlarda ancak Allah korkusuyla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber^(sav) ise, "İnsanın cennete girmesine en çok vesile olan şeylerin neler olduğunu biliyor musunuz? Onlar Allah korkusu ve güzel ahlâktır."—buyurmaktadır. Gerçekten yaptığı davranışların Allah tarafından görüldüğünü düşünen insan, bazı davranışları terk etmekte; böylece Allah korkusu, vicdanın olumlu bir şekilde gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Allah korkusu hakkında bu ön bilgilerden sonra, toplumumuzda Allah korkusunun çocuklara ne şekilde telkin edildiği ve ne gibi sonuçlar doğurduğu konusuna değinilecektir.

Zaman zaman ilmi tartışmalarda ortaya konulan ve uzmanların üzerinde ısrarla durdukları Allah korkusu hususunda ifade edilenler dikkat çekicidir. Bir psikiyatrist son yıllarda çocuk psikiyatrisi kliniğine başvuran hasta sayısının giderek arttığını ifade etmektedir. Gösterdikleri ağır ruhsal belirtilerin, aşın kaygı hissi, bağırma, çağırma ve vurma kırma gibi davranış bozuklukları olduğu belirtilen hasta çocukların, psikiyatrik incelemeleri sonucunda, hastalığın oluşumunda rol oynayan etkenin aşırı derecede gelişmiş “Allah korkusu” olduğu ortaya çıkmıştır.

Gelişme dönemlerindeki özellikler tesiriyle, bağımsız hareket etmeye özenen çocuğun, kendi istekleri doğrultusunda hareket etmesi gerektiğine inanan büyükler, kendi tehdit ve cezaları boşa gittiği zaman “Annenin sözünü dinlemeyeni Allah taş yapar. / Yemeğini tabağında bırakanı cehennemde yakar. / Kötü laf söyleyeni dilsiz yapar.” gibi uyarılarıyla Allah korkusunu çocuğun kafasına yerleştirir. Ya da kimi ailelerde vicdan gelişmesi anne ve babanın örnek davranışlarıyla değil, Allah korkusu ve dinî baskılarla sağlanmaya çalışılır ve Allah’ın, yapılan her hatayı günah defterine yazdığından ve ahirette çekeceği işkencelerden bahsedilerek çocuk sindirilir. Bu yola sık sık başvurulacak olursa çocuk kendisini suçlu görecektir, aynı zamanda Allah’a karşı, korkuyla karışık bir öfke de geliştirecektir. Nitekim psikiyatri kliniğinde, üç yaşındaki bir çocuğuna normal davranışlarının kökenine inildiğinde, dedesinin, çocuğun her istenmeyen davranışını Allah’tan korkutarak önlemek istediği öğrenilmiştir.

Allah’a İman Duygusunun Ruh Sağlığı Açısından Önemi

İnancın insana sağlayacağı pek çok fayda vardır. Ancak bu konuya girmeyeceğiz. Burada, Allah inancının, çocuğun ruh sağlığına nasıl bir etkide bulunduğu ve çocuğun bu iman ile eşya ve olaylara karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu kısaca ele alacağız.

Modern toplumlarda görülen ruhi bozukluklar ve sinir hastalıkları, genellikle ümidini ve manevî desteğini kaybeden inançsız ve ümitsiz insanlarda ortaya çıkmaktadır. İntiharların yüzde 95’i de aynı şekilde, inançsız ve manevî desteğini kaybedenler arasında görülmektedir.

İman sahibi kimselerin ruhi yönden huzurlu olmalarını, bizzat iman sağlar. Çünkü iman, kelime manası itibarıyla de "kalbe emniyet, huzur ve sükûn vermek" demektir. Bazı durumlarda din, felâketi bile acı taraflarından tecrid edebilecek ve adaletsizlikten ızdırap çeken insanları sevgi ve ümide götürebileceği gibi, Allah’a iman da insana çeşitli zorluklara karşı dayanma gücü verecektir.

Aynı şekilde çocuk, Allah’a inanmakla kendini güçlenmiş ve O’na yakınlaşmış hissetmektedir. Allah’ın, kendisini her zaman koruyacağına ve suçlarını affedeceğine inanmak çocuğa büyük bir rahatlık ve huzur vermektedir. Böylece çocuk hayatı iyi, güzel ve yaşamaya değer bulmakta ve o nisbette yaşama gücü artmaktadır.

Hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanmak, sonsuz bir dayanma gücü demektir. Sonsuz kudret sahibi bir varlığa inanan, olayların O’nun iradesi ve yaratmasıyla meydana geldiği inancında olan bir kimse, içinde büyük bir ümit ve dayanma gücü bulacaktır. İmân gücü sayesinde ümitsizliğe düşmeyerek, kurtuluş çareleri arayacaktır. İmânın sağlayacağı moral gücü ile her durumda dengeli, başarılı ve ümitli olmanın içi huzurunu duyacaktır.

Sağladığı ruhi huzur yanında, Allah’a iman, eşya ve olaylara bakışta da insana birtakım faydalar sağlar ve davranış tutarlılığına olumlu katkılarda bulunur. Özellikle, yakınıni kaybeden çocuklara telkin edilecek dinî manadaki sözler, onda derin tesirler bırakır. Ölen yakını için yararlı işlerde bulunmasından dolayı Allah’ın onu bağışlayacağına inanmak, çocuk için büyük bir teselli

olur.

ALLAH'A İMAN ÖĞRETİMİNDE TEMEL PRENSİPLER

Bu başlık altında, gerek pedagojik kaynaklar, gerek din psikolojisi araştırmaları ışığında, çocuklara Allah'a iman öğretimi yapılırken dikkat edilmesi gereken prensipleri belirlemeye çalışacağız.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, genel eğitimde tehdit, tenkit, aleyhte kıyaslama, kiskandırma vb. hatalı davranışlardan kaçınmak, esas olduğu gibi, bu durum din eğitimi ve dolayısıyla Allah'a iman öğretiminde de söz konusudur.

Din psikolojisi araştırmaları, çocuğun ikinci yaştan itibaren din ile karşılaştığını 3-4 yaşından sonra ise, "nasıl/ neden?" sorularıyla her şeyin aslını ve bu arada yaratıcı gücün mahiyetini araştırdığını ortaya koymuştur. Hatta çocuktaki artifisialist düşüncenin, ona her şeyin bir yaratıcısı olduğu fikrini vereceğini; çocuğun ateist (dinsiz) bir çevrede yetişmiş olsa bile yine yaratıcı gücü aramaya girişeceğini belirten ifadeler rastlamak mümkündür. Özetle aktarılan bu bilgiler bize, çocukta dinî duygu ve düşüncenin var olduğunu tekrar hatırlatırken; bu duyguların nasıl yönlendirilmesi, ne şekilde bir din eğitimi yapılması sorusunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü artık dinin insan hayatında ve çocuk ruhunda ne derece önem taşıdığı, tartışmaların gerisinde kalmıştır. Bugün için öncelikle ele alınması gereken, Allah'a iman öğretiminin hangi esaslara dikkat edilerek yapılması gerektiği konusudur. Zira büyük bir incelik ve dikkatle öğretilmesi gereken iman kavramı, çocuk üzerinde en büyük tesire sahip olan "aile" tarafından çoğu kez yanlış telkin edilmekte ve bu da, "Allah korkusu" bölümünde ele alınan örneklerde olduğu gibi, olumsuz neticeler doğurmaktadır.

Bu ifadelerden sonra bahsi edilen temel prensipleri, önem sırasına göre şu şekilde ele alabiliriz:

Allah Sevgisini Esas Alın

Çocuklara her zaman ve her hususta sevgi ile davranılması, İslâmî prensiplerden biridir. Özellikle iman öğretimi konusunda sevgiye dayalı bir öğretim metodu takip etmenin gerektiği inancındayız; çünkü bundan önceki konulardan, "Allah'a İman Öğretiminde Temel Duygular" bölümünde, çocuktaki en temel duyguların sevgi, ümit ve bağlanma duyguları olduğuna değinmiştik. Bu itibarla, Allah inancını çocuklara sevgi ve bağlanma duygularını geliştirerek öğretmek ve telkin faaliyetine bu duygulardan hareket ederek başlamak daha doğru olacaktır. Bu tür bir eğitim -en azından- çocuğun daha neşeli, ümitli, atılgan ve medeni cesareti yerinde bir kişiliğe kavuşmasına yardımcı olacak ve çocuk psikologlarının üzerinde ısrarla durdukları "çocuğa yaşama sevincinin verilmesi gerektiği düşüncesine" de olumlu katkıda bulunacaktır.

Psikolojik olarak ele aldığımız bu gerçeği, pedagojik açıdan da değerlendirmek mümkündür. Özellikle İslâm eğitim sisteminde sevgiye dayalı bir eğitim esastır. Bu görüşü aşağıdaki bilgilerle temellendirebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'de, baba-oğul ilişkisini içeren ayetlere bakıldığında, her defasında babanın oğula hitap tarzının "Yavrucuğum, Oğulcuğum" şeklinde olduğu görülecektir. Aynı özellik hadislerde de göze çarpmakta ve Hz. Peygamber'in^(sav) bütün çocuklara karşı, "Yavrucuğum!" şeklinde sevgi ve şefkat ifadesiyle hitap ettiği görülmektedir.

İslâm eğitim sistemi içinde yer alan İslâm bilginleri de, Kur'ân ve Sünnetin çocuklara bahşettiği sevgi esasına gereken önemi vermişlerdir.

İmam Gazzâli, "Eyyühel-Veled" isimli eserinde, nasihatlerine "Ey sevgili ve aziz oğlum!" hitabıyla başlamaktadır.

İranlı şair ve mutasavvıf Feridüddin-i Attâr (v.589/1193) *“Pendnâme”* adlı meşhur eserinde, muhatabına "Yavrum / Oğlum / Ey aziz can / Ey güzel huylu / Biricik yavrum" gibi tatlı ifadelerle hitap eder.

Keykavus'un (V/XI. yüzyıl) yazmış olduğu *“Kabusnâme”* adlı eserde de buna benzer hitap tarzını görmek mümkündür. Bu kitapta "Ey ciğer pârem / İmdi ey oğul şöyle bilmiş ol ki / Ey sevgili evladım" gibi sevgi belirten ifadelerle çocuğun kalbi kazanılmaya çalışılır.

Yıllar sonra Rousseau'da da aynı hitap şeklini görmekteyiz. *“Emile”* adlı eserinde o da, "Azizim Emile / Sevgili Emile / Sevgili çocuğum Emile" gibi ifadeler kullanır.

Bütün bu aktarılanlar, çocuğa sevgiyle yaklaşmanın değişik ve çarpıcı örnekleridir.

Hz. Peygamber[^] için her şeyin temel noktası olan sevgi, bugün psikolojinin üzerinde önemle durduğu bir kavramdır. Rousseau'nun bu konudaki tespiti ise gerçekten dikkate değerdir. O, "Bir çocuğun ilk hissi kendini sevmek hissidir. İlkinden doğan ikinci hissi ise, kendisine yaklaşanları sevmektir..." demekte ve ayrıca çocuğun tabiaten iyiliğe meyilli olduğu fikrini savunmaktadır.

İnsan, psikolojik olarak iyi muamele, yumuşak davranış güzel söz ve tatlı dilden hoşlanmaktadır. Kur'ân'da yer alan, *“Eğer sen kaba, katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile...”* ayeti de bu gerçeğe dikkati çekmektedir. Öte yandan, *“Rabbinin yoluna hikmet, güzel öğüt ve güzel münakaşa ile davet et.”* ayetiyle, Hz. Aişe^(ra)'dan rivayet edilen, *“Muhakkak ki Allah her hususta rıfk ve yumuşaklık ile muamele edilmesini sever.”* hadisi, bu cümle ile ilintili olarak zikredebilir.

Eski terbiye kitaplarında, çocukların sevgiyle ve güzel sözle terbiye edilmesi gerektiğine dair bilgilere rastlanıldığı gibi,58 bugünün pedagoji araştırmalarında da çocuğa sevgiyle yaklaşmanın gereğine inananların görüşlerini bulmak mümkündür. Çocuklara karşı kalbi alâka ve lütfukâr muamelelerin, hediyeyle daha faydalı ve etkili olacağını savunan Rousseau, "İnsanlar! İyi kalbli olunuz; bu sizin ilk vazifenizdir... Çocukluğu seviniz..." demektedir. Bir başka psikolog ise, sevme yeteneğini, kendini gerçekleştirmek isteyen insanın "en önemli dayanağı" olarak nitelendirmektedir.

Sevgiyi konu alan bu ifadelerden sonra, iman öğretiminde bugün -hatalı olmasına rağmen- daha çok başvurulmuş Allah korkusu üzerinde tekrar duracağız. Her ne kadar bu konu "Allah Korkusu" bölümünde ele alındıysa da, tamamlayıcı bilgilere yer vermek yararlı olacaktır.

İnanç duygusunun temeline bakıldığında iki esas duygu görülecektir: Allah sevgisi ve Allah korkusu. Bu duygular insanı ibadete yönelten en büyük faktörlerdir. Ancak bizim için söz konusu olan, henüz ibadet ile mükellef olmayan çocukta bu iki duygunun nasıl bir etki bıraktığıdır. Çünkü Allah korkusu konusunu işlerken, yerli yersiz telkin edilmesi sonucu bir takım olumsuz sonuçlara yol açılabileceğini görmüştük. Bu bilgiler ve tespitler sonucunda şunu ifade etmeliyiz ki, ilk yaşlardan itibaren başlatılması gereken Allah'a iman öğretiminde, Allah sevgisi öğretim faaliyetinin temel taşı olmalıdır. Çünkü çocukta haklı haksız ayırımını yapmaya yarayan vicdan, en erken yedi yaşında ortaya çıkan ve gelişimini ancak 3-4 yılda tamamlayabilen bir kavramdır. O halde, yedi yaşlarından evvel çocuğa uygulanacak cezâî müeyyideler dolayısıyla telkin edilecek Allah korkusu, onun için ancak caydırıcı bir unsur olacaktır. Bunun da tesirinin kalıcı olması düşünülemez.

Şu ifadeler güzel bir örnektir: *“Ben küçükken, Allah bana, kendisinden her zaman korkmam gereken biri olarak tanıtıldı. “Allah senin yaptıklarını görüyor, eğer yalan söylersen, ağlarsan seni*

çarpar!” gibi sözler söylendi. Ben de, duya duya, Allah’ın yalnızca azap verici olduğunu zannederdim. Daha sonraları öyle olmadığını öğrendim ve büyüklerimin yalnızca susmam için ya da kendilerini rahatsız etmemem için öyle söylemiş olduklarını anladım.”

Bu nedenle, çocuklara küçük yaşlarda telkin edilen Allah korkusunun, hemen hiçbir faydası olmayacağı gibi, yerli yersiz yapılan bu telkinlerin birçok zararlı sonuçlar doğuracağı da unutulmamalıdır.

Henüz mücerred kavramları, suç, ceza ve günahın ne demek olduğunu kavramayan bu yaşlardaki çocukların hayatında, önemli bir rol oynayan korku duygusunun, Allah korkusu şekline dönüştürülmesi ve ebeveynin bundan faydalanma yoluna gitmeleri yanlış bir tutumdur. Daha önemlisi, çocuğun ilk eğitimcisi olan anne babaların, çocuğun herhangi bir yanlış hareketini gördükleri zaman “Allah taş yapar. / Gözünü kör eder. / Cehennemde yakar.” vb. ifadelerle onu vazgeçirmeye çalışmaları, çocuğun gerek ruh sağlığı ve gerek sonraki hayatı için zararlı olacaktır. Her şeyden önce, çocuğa, Allah’ı cezalandıran, azap veren biri olarak tanıtmak, İslâm eğitim sistemine ters düşer. Çünkü Allah’ın, Celâl (zâlimleri kahreden kötülerini cezâlandıran) sıfatlarının yanında pek çok Cemâl (kullarını seven, koruyan...) sıfatları da vardır. Gerçekten kullarını seven ve onlara sayılamayacak nimetler veren Allah’ı, çocuğun henüz işlenmemiş, temiz ve sade olan zihninde kızan, ceza ve azap veren biri olarak şekillendirmenin hiçbir doğru tarafı yoktur.

Bunun yanında, bazı çevrelerde rastlanan diğer bir hatalı telkin örneği de çocuğun, “Allah baba kızar, seni cezalandırır.” ifadesiyle korkutulmasıdır. Bu ifade tarzının Hıristiyanlıkta teslis inancının bir taklidi olduğu ve İslâm akidesine tamamen ters düştüğünü de eklemek gerekecektir.

Allah sevgisi ve korkusunu müstakil olarak incelemenin ve bunların çocuğa neler kazandıracağı ve neler kaybettireceğine dair bilgileri aktarmanın yanında gerek ayet ve hadisler gerek İslâm bilginleri ve diğer yerli-yabancı psikologlara dayanılarak ortaya konulan gerçekler sonucunda, çocuğa sevgiyle yaklaşmanın ve iman öğretiminde Allah sevgisine dayalı bir öğretim metodu takip etmenin gereği ve zorunluluğunu tekrar belirtmeliyiz. Çünkü çocukta, din ile ilgisi en çok olan duygu sevgidir. Çocuk Allah’a ümit ve sevgiyle bağlanmak ister. Allah sevgisine dayalı bir iman öğretimi, çocukta temel duygulardan sayılan ümit ve bağlanma duygularıyla birleşecek, kuvvetlenecek ve sağlam bir iman temellerini oluşturacaktır.

Günümüz din psikolojisi çalışmalarında da çocuğun din eğitiminin sevgi üzerine kurulması ve Allah’ın azabından çok rahmetinden, esirgeyici ve bağışlayıcılığından bahsedilmesi gerektiğini vurgulayan ifadeleri bulmak mümkündür. Özellikle son yıllarda çocuk psikiyatrisi kliniğine başvuran pek çok hasta çocuğun, aşırı baskılı ve ürkütücü din eğitimi veren kurumlardan olduğuna dikkat çeken uzmanlar, "...çocuklara, Allah’ın seven, koruyan, hoş gören, affeden, cezadan çok ödüllendiren bir varlık olarak tanıtılması ve konunun bu yönünün etkin biçimde işlenmesi gerektiği”ni ifade etmektedirler.

Şurası unutulmamalıdır ki, çocuk ruhunu Allah korkusuyla disipline etmek -bir müddet için- mümkündür ama bu kalıcı olmadığı gibi -örneklerini gördüğümüz- birtakım zararlı sonuçlar da doğuracaktır. Onun ruhunu Allah’a bağlamak için yegâne duygu vardır; o da sevgi, bir başka ifadeyle, “Allah sevgisi”dir.

Çocuklara Allah korkusunun, onların vicdan gelişimine tesadüf eden 10-11 yaşlarından sonra ve gerektiği zaman telkin edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu

yaşlarda haklı-haksız, suç-ceza, sevap-günah, cennet-cehennem gibi mücerred kavramların anlaşılmasına yardımcı olan zihni gelişim de yeterince teşekkül etmiştir.

Şurası unutulmamalıdır ki, dinin içinde bulunan iman, itaat, hürmet, tazim, huşû gibi kavramlar da mutlak bir Allah sevgisinden doğar. Çünkü sevgi yalnızca sevme hissiyle doyuma ulaşmaz. Paylaşma, sadakat, adalet, fedakârlık gibi birçok duygu ve faaliyeti de beraberinde getirir ve ancak onlarla olgun bir sevgi halini alır.

Müsamahalı ve Hoşgörülü Olun

İslâm'ın temel prensiplerinden biri olan hoşgörü ve müsamahanın en güzel örneklerini Hz. Peygamber'in^(sav) hayatında bulmak mümkündür. Onun özellikle çocuklara karşı engin hoşgörü ve anlayışı dikkat çekmektedir. Bizzat ayet ile huşû ve huzur içinde yapılması emredilen namaz ibadetinde bile, Hz. Peygamber'in çocuklarla meşguliyetinden bahseden rivayetler onların gönlünü hoş etmede gösterilmesi gereken müsamaha ve anlayışın hudutsuzluğunu ifade eder. Bu itibarla, çocukların din eğitiminde, özellikle Allah'a iman öğretiminde bu esası göz önünde bulundurmak gerekir. Böylece hem İslâmî prensiplere uyulmuş, hem de çocuğun yaratılışına uygun bir öğretim metodu izlenmiş olur.

Çocuk, içinde dinî duygunun uyanışı ve Allah tasavvuruna müsait bir zihin yapısına sahip olmasıyla birlikte Allah hakkında, bazen ilginç, bazen manasız, bazen de dinî açıdan uygun olmayan sorular sorabilir. İşte bu durumda, "Çocukların bülûğ çağına gelinceye kadar dînen sorumlu sayılmadığı..." hatırlanmalı ve çocuk hemen sert bir biçimde eleştirilmemelidir. Zira bu Hadis'e göre çocuğun, "Çocukluk çağında yaptığı, yahut yapacağı hatalar, yanlışlar, günahlar, yetişkin insanların yaptığı yanlışların sonucunu doğurmayacaktır." İslâmiyet'in çocuklara tanıdığı olduğu bu müsamaha ifadesi, yeri geldiğinde onlardan esirgenmemelidir. Özellikle, büyüklerin bile zaman zaman yapmaktan kaçınamadıkları küçük hatalar ve kusurlar, çocuklar tarafından işlendiğinde, bunlar birer günah olarak telkin edilmemelidir. Bu konuda Rousseau, "Doğmak üzere bulunan zevklerine, cepheden yürüyerek karşı koyduğunuz ve hissettiği yeni ihtiyaçlara, suç imişler gibi muamele etmeğe başladığınız zaman, çocuğunuzun sizi uzun müddet dinlemeyeceğinden emin olunuz." demektedir.

Çocuğun Allah ile ilgili sözleri ve soruları hoşgörü ile karşılanmalıdır.

Çocuklara her hatalı davranışları "günah" olarak telkin edilirse, bu durum onlarda bir süre sonra günahkârlık duygusuna sebep olabilir. Yaşanmış bir hadise, bu duruma güzel bir örnektir.

Öfke duygusunun günah olduğu korkusuna kapılan 11 yaşındaki bir çocukta, anksiyete (iç sıkıntısı, panik, huzursuzluk, korku duygusu) nöbetine rastlanmıştır. Yapılan muayene sonucunda sebebi anlaşılmıştır: "Çocuk, sabah babası ile çarşıya inmek istediğini belirtir. Baba söz verir, fakat çocuk evde olmadığından onu almadan gider. Çocuk eve gelip babasının kendisini beklemediğini görünce ona öfke duyar fakat belirtmez. Sonra babaya duyulan bu öfke duygusunun günah olduğu korkusu ile paniğe girer ve anksiyete nöbeti başlar."

Çocuklarda Allah kavramına ilgi başladığı çağdan itibaren onu aklının erdiği kadarıyla konuşmaya teşvik etmek sağlam bir Allah inancı için gereklidir. Zira çocukluğunda Allah ile ilişki kurmayı öğrenememiş bir kimsenin, ileride bunu sağlıklı bir biçimde elde edebilmesi güçtür. Dolayısıyla, çocuğun Allah ile alâkalı düşüncelerine önem verilmeli, dikkatle dinlenmelidir. Bu esnada yaptığı yanlışlar düzeltilirken dikkatli olunmalı, kızarak susturmak yerine, eğiterek düşündürmeli ve doğruya yönlendirilmelidir.

" 'Allah çokbüyüktür' derlerdi. Ben Karadeniz'in kıyısında büyüdüm. Sordum: 'Ne kadar

büyüktür, şu denizin ortasında olursa, başı göğre değer mi?’ Büyüklerim bana o kadar kızdılar ki, hiç unutmuyorum. “

Bu yaşanmış hadise yanında, pek çok anne baba, çocuğunun şu sorularıyla karşılaşabilir:

“Baba! Allah bizim apartman kadar büyük mü?” / “Baba! Allah’ın boyu şu minare kadar var mı?” / “Anne! Allah şu ağaç kadar mı büyük?”

Bu örnekler çoğaltılabilir. Şu husus unutulmamalıdır: Çocuk bu sorularından dolayı günahkâr olmaz. Çünkü o bunları, merak edip daha çok tanımak istediği Allah hakkında daha fazla bilgi edinmek için sormaktadır. O halde, onu tersleyip susturmak yerine bilgilendirmek ve sorularının devamına imkân sağlamak gerekir.

İsimlerinden biri Halim (kullarına karşı hoşgörölü) olan Allah Teâlâ’nın, Hz. Mûsâ ve Hz. Harun’u -yaptığı zulümlerle tanınan- Firavun’a gönderirken, şöyle buyurmuş olması konumuz açısından dikkat çekicidir: “Firavuna gidin, doğrusu o azmıştır. O’na yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar.”

Bu ayetle ilgili şöyle bir olay nakledilir: Halife Me’mun, kendisine sert bir dille va’z ve nasihat eden bir vâize, "Be adam, mülayim ol. Görmez misin, Allah senden daha hayırlı olanı (Hz. Musa) benden daha hayırsız olana (Firavun) gönderdi de, mülayim olmasını emrederek, ‘Varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler yahut korkar.’ dedi" diyerek çıkmıştır.

Hz. Peygamber’in, yaramazlık yapan çocuklara hemen müdahale edilmesini yasaklaması ile Rousseau’nun, "Arzu ettikleri vakit çocuklar sıçramalı, koşmalı ve bağırmaıdırılar. Zirâ çocukların bu hareketleri, kuvvetlenmeye yeltenen bünyelerinin ihtiyaçlarıdır. Çocuğun oyunlarına, eğlencelerine, sevimli insiyaklarına daima hürmetkâr olunuz." görüşlerini birleştirmek mümkündür.

Çocuğun yapmış olduğı hataları düzeltirken, çocuğa sert davranmanın ona zarar vereceğini belirten İbn Haldûn, bunların, çocuğun gönlünü alarak ve ona karşı yumuşak davranarak düzeltilmesi gerektiğine inanmaktadır.

Dolayısıyla, gerek diğere zamanlarda, gerekse iman öğretimi yapılırken, çocuklara müsamaha ve anlayışla davranılmalıdır. Söz gelimi, dinî ve ahlâkî yönden uygun olmayan kelimeler söyleyen bir çocuk, sert bir biçimde eleştirilip, cezalandırılmamalı, bunun yerine ona, böyle kelimeleri konuşmanın doğru olmadığı, çocuğun anlayabileceğı bir dille ifade edilmelidir. Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki, çocuğa karşı hoşgörölü olmakla, onun şımarmasına imkân verecek bir tavır içinde olmak, aynı şeyler değildir. Aşırı ve gereksiz hoşgöröden doğan şımarıklık, çocuk için oldukça zararlıdır. Çünkü çocuk, aşırı hoşgörölü ve şımarmasına imkân verilen bir ortamda yetişecek olursa, kendine olan güvenini yitirebileceğı gibi, her istediğini zahmetsizce elde ettiğı için, başka insanları, arzularının tatmini için bir araç olarak görmeye başlayacaktır. Bu da hem başkalarına hem de kendisine olan saygısını kaybetmesine yol açacaktır.

Tedricîlik Esasına Özen Gösterin

Allah’a iman öğretiminde, sevgi ve müsamaha esastan sonra dikkat edilecek bir diğere husus, tedricîliktir. Tedricîlik, azar azar, derece derece ilerlemek demektir. Eğitim ve öğretimde, kolaydan zora doğru bir metod takip etmenin önemi tartışılmaz. Bunun örnekleri, Kur’an ve Hadis’lerde de yeterince bulunmaktadır. "Her şeyden önce, bütün dinî hayatın temeli olan; cehd ve yorgunluktan çok kalbî bir tasdikten ibaret bulunan iman esasları telkininin birinci plana alınması" da bu örneklerden biridir.

Allah hakkında sorular sormaya başladığı devreden itibaren kısa ve doğru bilgiler, çocuğun

anlayabileceği cümlelerle verilmelidir. Bunu yaparken, ona sorular sorma fırsatı da verilmelidir. Çünkü insan tabiatında soru sorarak bilgi edinme özelliği vardır. Ancak verilecek cevapların sade, sıkıntısız, laubalilikten uzak, ciddi, kısa ve tereddüde meydan vermeyecek şekilde olmasına dikkat edilmelidir.

“Herkesi derecesine göre davranılmasını” emreden Hz. Peygamber^(sav), “insanlarla anlayabilecekleri seviyede konuşunuz.” buyurmaktadır. Ayrıca, her hususta prensip olarak kabul edilecek, “Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” hadisinin de gerek din eğitimi, gerekse Allah’a iman öğretiminde, göz önünde tutulması gerekir.

Tedricilik esasına örnek teşkil ettiğinden, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî’nin (v. 237/886) bir hatırasını nakletmek yerinde olacaktır. Ünlü veli ve mutasavvıf şöyle anlatmaktadır:

“Henüz üç yaşlarında idim. Gece kalkıp, dayım Muhammed b. Sivar’ın namaz kılışını seyrederdim. Bir gün dönüp bana şöyle dedi: ‘Seni yaratan Allah’ı hiç anmaz mısın?’ Ben de, ‘Nası anayım?’ dedim. Bunun üzerine dayım, ‘Gece yattığın zaman, dilini hareket ettirmeden kalbinle üç defa, “Allah şâhidimdir; benimle beraberdir ve hem görüyor” de! dedi. Ben de bu güzel söze birkaç gece devam ettim; sonra durumu dayıma bildirdiğimde bana, ‘Onu her gece yedi defa söyle.’ diye tavsiyede bulundu. Dediği şekilde bir süre daha devam ettikten sonra durumu kendisine bildirince, bu defa bana, ‘Onu her gece on bir defa söylemeye devam et.’ dedi. Devam ettim; bu sözün tatlılığını kalbimde hissetmeye başladım. Bir yıl geçtikten sonra dayım bana, ‘Sana öğrettiğim o sözü hafızanda tut ve kabre girinceye kadar devam et; şüpheden olmasın ki, o sana dünyada da ahirette de fayda verir.’ dedi. Ben de yıllarca buna devam ettim. Bu defa onun tatlılığını iç âlemimde iyice hissetmeye başladım. Sonra dayım bir gün bana, Ey Sehl! Allah’ın beraber olduğu, şâhidi bulunduğu ve nazar ettiği bir kimseye, hiç günah işlemek yakışır mı?’ dedi.”

Rousseau’nun, “Hareketlerinde, düşüncelerinde, fazilet işlemelerinde, hatta eğlenceleri arasında, Hâlik’ı (Allah) ayet şâhit bulundurmalarına, sırf Allah’ı sevdiklerinden dolayı, iyiliği gösterişsiz yapmalarına; ileride zararları ödeneceğinden, fenalığa şikayet etmeden dayanmalarına; huzuruna çıktıkları vakit gönül rahatlığı ile görünebilmek için her günkü yaşayışlarında Allah’ı göz önünde bulundurmalarına alıştıranız” ifadeleriyle ana babalara yaptığı tavsiyeleri, Sehl et-Tüsterî’nin dayısının, tedricî bir şekilde uygulandığını ve bunda da başarılı olduğunu görmekteyiz.

Kolaydan zor olana doğru bir yol izleyeceğimize göre dil gelişimiyle birlikte, öncelikle çocuğa, İslâm’ın tevhîd inancını içeren “Kelime-i Tevhîd” ve “Kelime-i Şehadet”i, bunun yanında, “İslâm’ın Şartları” ile iman edilmesi gereken konuları belirleyen “Amentü’yü ezberletmekle iman öğretimine başlanmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber’in^(sav) “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime ‘Lâilâhe illallah’ olsun.” tavsiyesine uyarak, Ashâb-ı Kirâm’ın çocuklarına Kelime-i Tevhîd’i yedi kez okutarak ezberlettiklerini görmüştük.

Konuşmaya başladıktan itibaren kendilerine öğretilen kelimeleri ezberlemede, çocuklar için herhangi bir zorluk yoktur. Onlar, yakınlarının ilgisini çekmek için bol bol konuştukları bu devrede, dinî nitelikli kelime ve cümleleri, duaları, zevkle tekrarlayıp duracaklardır. Öte yandan, günümüzde Anadolu’da hâlen devam etmekte olan soru-cevaplı öğretimin faydalı olduğunu pek çok yetişkin ifade etmektedir.

Çocuklara ezberletilen bu kavramları onlar taklit yoluyla, tekrarlayıp dururlar. Çünkü çocuk ruhunda ortaya ilk olarak çıkan ve yıllarca etkisini sürdüren taklit duygusu onun söylediği ilk kelimelerde de kendisini gösterir. Dolayısıyla, çocuğa ne öğretilirse, onu söyler.

Bunun sebebi ise, çocuğun önce kendisine öğretilenleri sadece dinlemesi, dinlediklerini anlamaya çalışması ve nihayet anlayabildiği kelimeleri söylemeye gayret etmesidir. Hz. Peygamber'in fitrat hadisindeki "...Bu (fitrat) hâli konuşma çağına kadar devam eder; sonra ebeveyni Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar" ifadesinde işaret edilen gerçek burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira çocuk, mensubu bulunduğu toplumun diniyle iki yolla karşılaşmaktadır. Bunlar, "Dil Gelişimi" ile "Zihinsel ve Duygusal Gelişim"dir."

Çocuk dinî nitelikteki kelime ve cümleleri, duaları, aynen tekrarlayacaktır. Ancak buna, kuru bir taklit gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü çocuk ezberlediği kavramların manasını da aynı zamanda zihninde şekillendirmeye çalışır. Burada önemli olan, çocuğun taklit duygusunu olumlu bir şekilde yönlendirmek ve bu kavramların çocuğun ru^hunda yerleşmesini sağlamaktır. Çocukluk çağından sonra, inançların tahlil edilerek akıl süzgecinden geçirilmesi sonucunda oluşacak olan "Tahkiki İman"a (gerçek ve sağlam inanç) temel vazifesi görecektir olan bu kelimeler ve dualar, çocuğa büyük bir özen, sabır ve sevgi ile öğretilip ezberletilmelidir.

Yer ve Zaman Faktörlerini Dikkate Alın

İman öğretimi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlardan ikisi yer ve zaman faktörleridir. Aslında yer ve zaman faktörleri, her türlü telkinde dikkat edilmesi gereken esaslardan olduğu gibi, bu husus din eğitimi ve öğretiminde daha da önemlidir.

İmân öğretimi yapılırken, Cuma ve Bayram günlerinden ve dinimizce özel bir değeri olan, Mîrac, Berat ve Kadir gecelerinden faydalanılmalıdır. Böyle zamanlarda çocuğun ilgisini çekmek için ona hediyeler almalı ve bunların da dinî nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Bu şekilde çocuğun mübarek gün ve geceler hakkında soru soracağı bir hazırlanış olacaktır. Dinî bakımdan değeri olan yerler, özellikle camilerin manevî havası çocukları derin bir şekilde etkilemektedir. Bunu edebiyatçılarımızın çocukluk hatıralarında en çarpıcı şekliyle görmek mümkündür. Bir yazarımız, çocukluğunda camiye devam ettiği günleri, "En Mutlu Anlarım" diye vurguladığı yazısında şöyle anlatır:

"Bir aralık çok sofı oldum. Sevabı çok diye namazları evde değil, camiye gidip kılardım. Sabahları erken uyanır, sabah namazına dahi camiye giderdim. Anam, babam pek memnundu. İtiraf ederim ki; benim de dünyada en saadetli devrim budur. İlâhî bir neş'e içinde idim. Önümde parlak bir istikbal, semâvî bir ümit, mes'ut ve emin bir âhiret görüyordum. Taş, toprak, her şey bana mutluluk telkin ederdi. Her şey bana bahtiyarlık verirdi. Ezan okunurken dehşetli heyecanlar duyardım. Kendimi kuş gibi hafif hissederdim. Yerlere sığmazdım. Yürürken âdeta uçtuğumu sanırdım. Sanki gökler benim diyarımdı. Pürüzsüz, en ufak bir lekeden uzak, temiz bir insandım. O her şeye kadir Allah'ın her ihsanı benim içindi. Bu hâl bir yıl sürdü. Namazı bıraktım. Bir daha bu tatlı ve mes'ud hayatı bulamadım. Bin yazık!.. Şimdi dayanma gücü olmayan, ümitsiz, emelden mahkûm, kötümser, kederden yana biten bir mahlûkum."

Yine "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" adlı şiirinde Yahya Kemâl:

*"Artarak gönlümün aydınlığı her saniyede,
Bir mehâbetli sabah oldu Süleymaniye'de.
Kendi gök kubbemiz altında bu bayram saati,
Dokuz asrında bütün halkı, bütün memleketi
Yer yer aksettiriyor mavileşen manzaradan,
Kalkıyor tozlu zaman perdesi her ân aradan
Gecenin bitmeye yüz tuttuğu andan beridir,*

*Duyulan gökte kanad, yerde ayak sesleridir.
Bir geliş var!.. Ne mübarek, ne gârib âlem bu!
Hava boydan boya binlerce hayaletle dolu...
Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine,
Çok şükür Tanrıya, gördüm, bu saatlerde yine
Yaşayanlarla beraber bulunan ervahı,
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı.”*

mısralarıyla, bir bayram sabahında, Süleymânîye Camii'nde hissettiği duyguları yansıtırken, bir yazısında da camilerin çocuklar için taşıdığı önemi şu ifadeleriyle dile getirir:

“Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan, Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derece nasîb alabiliyorlar mı? Semtlerdeki minareler görünmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve Kandil geceleri hissedilmez. Çocuklar Müslümanlığın rüyâsını nasıl görürler? İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet halinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları, havası ve toprağı Müslümanlık rüyasıyla dolu semtlerde doğdular, doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler, mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur’ân’ın sesini işittiler; bir raf üzerinde duran Kitabullah’ı indirdiler, küçücük elleriyle açtılar, gülyâğı gibi bir ruh olan sarı sayfelerini kokladılar. İlk ders olarak Besmeleyi öğrendiler, kandil günlerinin kandilleri yanarken ramazanların, bayramların, topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanında gittiler. Camiler içinde şafak sökerken tekbirleri dinlediler...”

Toplu olarak kılınan namazlar, okunan salâvat ve ilahiler, yapılan duaların da çocukların ruhunda derin izler bıraktığı bilinen bir gerçektir. Bu konuda da edebiyatçılarımızın hatıralarında yeterli örnekler bulmak kabildir. Hâlîde Edîb, bir hatırasında, Süleymaniye’deki teravih namazını şöyle anlatır:

“Akşam namazını acele ile evde kıldıktan sonra, süt baba elindeki feneri sallayarak ve bir omuzuna beni yerleştirerek bacı ile şakalaşarak tekrar Süleymaniye’ye teravih namazı kılmak için gittik. Sokaklar hareket halinde yüzlerce fenerle doluydu. Kalabalık bir ateş böceği kafilesi hareket ediyordu ve minarelerden “Allahuekber, Allahuekber” nidâları havaya yayılıyordu.

Bu akşam ilk defa mahya denilen şeyi gördüm. Minareden minareye havadan uzanan ışıktan yazılar, mavi kubbede ne garip ve tabiatüstü bir nur tecellisi... Ramazanı karşılayan bu nurdan yazılar, beni belki Belşazar’ın duvarda gördüğü yazılar kadar şaşırttı. Karanlık ve esrarlı dar sokakların içinde sallanarak hareket eden ışıkları, o kalabalığın içindeki en boylu adamın omuzundan seyrediyordum. Nihayet yine Süleymaniye’ye ulaştık.

Şimdi gündüzün kurşuniye kaçan hava altın yaldızlı. Havada titreyen bu yüzlerce kandilin altında muazzam bir kalabalık diz çökmüş oturuyor. Bir tek boş yer yok. Bu, âdeta üzerinde her çeşit renk, yaş, kıyafet ve cins insanlardan örülmüş bir halıya benziyor.

Kadınlar yukarıda idiler. Nevres Bacı beni kadın sıralarının arasına sıkıştırdığı an birdenbire “Sallû alâ Muhammed” nidası, yerdeki insanlardan havayı ayağa kaldırdı. Bir tek ses, imamın sesi, her hareketi idare ediyor. Her hareket muazzam ve karışık bir âhenkle tek falso yapmadan bir hareket senfonisi halinde birbirini takip ediyor. Mütemadi bir ısıltı bu insan kütlesinin kalktığını, eğildiğini alınlarının seccadeye kapandığını görüyor ve işitiyorsunuz. Nihayet her şey sükût.

Bana bu hareket ebediyen devam edecek hissini verdiği an birdenbire herkes dizlerinin üzerinde kaldı, içlerinden kopup gelen, bir ağızdan havayı sarsan “Âmin, Âmin” korusu o muazzam

kubbeye çarptı durdu. Camiden çıktık.”

İslâm dininin mukaddes kitabı Kur’ân-ı Kerîm’de, çocukları oldukça etkiler. Okunan Kur’ân’ı dinlemek onların ruhlarında büyük bir ferahlık meydana getirdiği gibi, "Mushaf-ı Şerif" adı verilen kitap halindeki varlığı da, dinî ilgi ve uyanışlarına vesile olur. Zira çocuklar müşahhas varlıkları daha rahat kavrayabilir ve bunlar vasıtasıyla Allah hakkında sorular da sorabilirler. Yine bir hatıra ile konumuzu bütünleştirebiliriz. “Ömer’in Çocukluğu” isimli eserinde, çocukluğunda Kur’ân okurken hissettiği duyguları Muallim Naci, şu ifadelerle dile getirir:

“Bir gece babam 'Mushaf-ı Şerifi al da buraya getir' dedi. Aldım, öpüp başıma koyduktan sonra kabından çıkardım, yanına götürdüm. Kendisi de büyük birsaygı ile aldı, öptü, başına koydu. 'Dersini bul' diye bana geri verdi. Açtım, buldum. Dersim 'Tarık süresiymiş'. 'Oku Ömer'im' dedi. 'Eüzü Besmele'den sonra Süre-i Şerif'in başından, heceleyerek bir iki kelime okudum. Pek iyi okuyamıyordum. Kendisi ağır ağır okumaya başladı. Ben de onunla bir ağızdan okudum. O kutsal sözleri yedi sekiz kez tekrarladık. Ben artık oraya kadar doğru olarak okumaya başladım. Ezberlemiştim. Sanırım, dersim o kadarmış. Sürenin alt tarafını okuduğumuzu hatırlamıyorum. Babamın o kutsal sözleri okurken duyduğum sesi hâlâ kulağımdadır. Ben sekiz on kez okudum. Babam: 'Aferin oğlum, daha güzel okumağa çalış. İnşallah siz benim gibi kalmazsınız, Kuran-ı Kerimin manasını da güzelce anlarsınız' dedi. Annem ise sevinç gözyaşlarını dökmeğe başladı. Ben, bir babama, bir anneme baktım. Gönlümü garip bir duygu kapladı. O ne sevinç, ne de üzüntüydü. Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim'i öpüp başıma koyarak yerine götürdüm.”

Çocukluk çağlarında ezan, Kuran ve camilerin, çocuk ruhunda derin ve kalıcı izler bıraktığı verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle, çocuklar zaman zaman camilere götürülmeli, ezan ve Kuran dinlemelerine imkân sağlanmalıdır. Özellikle Cuma ve Bayram namazlarında olduğu gibi, bütün müminlerin bir arada topluca ibadet ettikleri zamanlarda hissettikleri manevî zevk, çocuklara da tattırılmalıdır. Gerekirse hediye ve armağanlarla, onların küçük yaştan itibaren mabedlere ilgi duymaları sağlanmalıdır. Bu şekilde davranmakla, çocuğa dinî hayatla iç-içe olma fırsatı verildiği için hem dinî inancının kuvvetlenmesi sağlanmış olacak; hem de küçük yaştan itibaren mübarek gün ve gecelere hürmet etmeyi öğrenerek, cami ve mescidlere gitme alışkanlığı da elde edilecektir.

İdeal Şahsiyetleri Örnek Gösterin

Okul öncesi dönemde başkalarını taklide özenen çocuk, bu devrede sosyal bir ferd olacağını öğrenirken; aynı zamanda en küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği bir modele de ihtiyaç duyar. Ayrıca, çocukların manevî hayatlarında, anlatılan hikâye ve menkıbelerin, onların ruhi tecrübelerini ve dinî şuurun gelişmesini de etkilediği bir gerçektir. Öteden beri eğitim-öğretimde "kıssayla eğitim" metodundan faydalanılır. Çünkü anlatılan kıssadaki (hikâye, menkıbe...) renkli anlatım ve zengin dekor havası, çocukları büyük ölçüde etkilenir. Hikâyede geçen ideal kahraman, çocuğun ruhuna işler ve onun benliğinin adeta bir parçası olur. Neticede çocuk, hikâyenin kahramanına özenir ve onun gibi hareket etme isteği duyar. Edebiyatçılarımızdan Fâzıl Ahmet Akçay'ın bir hatırası konuyu aydınlatacaktır. Yazar şöyle anlatır:

“Galiba vatan coğrafyasından ilk öğrendiğim isim Malatya’dır. Seyyit Battal Gazinin doğup büyüdüğü bu şehri görmek isterdim. Ve yatsı namazından sonra Allah'a ettiğim en yakıcı dualar, beni gürbüz ve kuvvetli bir kahraman etmesi içindi. İsterdim ki ben de, o menkıbelerini dinleye dinleye kendimden geçtiğim fevkalâde insan gibi, bir narada yetmiş bin kâfir kırayım.”

Çocukların, hikâye veya menkıbede geçen kahraman ile özdeşleşmek istediğini de aynı

yazarın şu ifadelerinde görmekteyiz:

“...Bana demişlerdi ki: 'Anadolu evladı esmer olur. Gürbüz ve dinç olur! Hâlbuki benim aksi gibi saçlarım sarıydı ve kendim çöp gibi cansız bir şeydim. Güneşte çok gezmeye başladım ki, yüzümün derisi iyice yanıp kararsın. Fakat saçlarım için hiçbir çare bulamıyordum. Yaşım ilerledikçe bunların kararacağını babam söyledi, korkumu giderdi.”

Çocukların dinî hikâye ve menkıbelerden de zevk aldıkları ve bunların yıllar geçmesine rağmen unutulmadığı bir gerçektir. Bu zevki, *Necip Fazıl* bir çocukluk hatırası olarak şöyle anlatır:

“Yatakta da büyük babamla beraberim ve hep kürkünün içindeyim... İlk dinî telkinlerimi ondan aldım. Yatakta ondan dinî menkıbeleri dinliyorum. İşte, üçüncü katta, bizim yatak odamızın karşısındaki büyük yatak odasında, kocaman bir ceviz karyolada büyük babamın yanında ve kürkünün içindeyim. Hazret-i Ali'ye, onun misilsiz kuvvet ve şecaatine dair bir menkıbe dinlemiş bulunuyorum. Soruyorum;

- Büyük baba, Hazret-i Peygamber mi daha kuvvetliydi, Hazret-i Ali mi?

Beş altı yaşındaki çocuk saffetinin içinden fıskıran bu sual, büyükbabama hem çocuklara, hem de büyüklere verilebilecek cevapların en güzelini verdiriyor:

- O kimseyle ölçülmez, O'nda Peygamber kuvveti vardı.

Büyükbabamın 'O'nda Peygamber kuvveti vardı.' sözünü, hecesi hecesine hiçbir ân unutmadım. Allah büyükbabama rahmet eylesin...”

Görüldüğü gibi, çocuklar dinî hikâye ve menkıbeleri büyük bir ilgi ve zevkle dinlemektedirler. Bu nedenle onlara 3-4 yaşlarından itibaren bu tür kitaplardan bölümler okunmalı ve çocuğun dini duyguları pekiştirilmelidir. Bu konuda Kuranda geçen peygamberlerin hayatlarını içeren çocuk kitapları oldukça faydalıdır. Peygamberlerin inançları uğruna, çektikleri sıkıntı ve eziyetlere sağlam bir irade ve metanetle göğüs germeleri; gerektiği zaman mucizeler göstermeleri ve sonuçta Allah'ın yardımıyla başarıya ulaşmaları... Bütün bunlar, çocuk ruhunda derin ve olumlu izler bırakacaktır. Özellikle Hz. Peygamber'in hayatı; çocukluğu, mucizeleri, savaşları... çocuklar için zevkle dinlenen konulardır. Mekke'den Medine'ye hicret ederken, mağarada gizlenmeleri olayını dinleyen pek çok çocuk, Peygamber'in görülmesine engel olmak için ağ ören örümceğe; yumurta yapan güvercine minnet duygularıyla sevgi beslemekte ve günlük yaşantısında onları koruyup gözetmektedir.

Uykudan önce dinlediği sıcak ve tatlı ifadelerle yüklü bir dinî hikâye, çocuğun ruhunu saracak, tertemiz kalbine Allah ve Peygamber sevgisinin yerleşmesine ve huzur içinde uykuya dalmasına vesile olacaktır.

Örnek veya ideal karakter faktörü konusunda şu önemli gerçeği tekrar dile getirmeliyiz. Çocuk için en önemli, en etkili örnek ve onun gözünde en ideal karakter, anne babasıdır. Bu nedenle, anne babalar, her şeyden önce dinî prensipleri bizzat yaşayarak çocuğa örnek olmalıdırlar.

Çocuğunuzun Gönlüne Hitap Edin

Birinci Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız egosantrizm duygusunun, iman öğretiminde önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Hatırlanacağı üzere, bu duygunun tesiriyle çocuk, her şeyin ona hizmet için yaratıldığına ve her şeyin bir gâyesi olduğuna inanmaktaydı. Ondaki bu duygunun uzun yıllar etkisini sürdürdüğünü de eklemeliyiz.

Etrafında gördüğü tüm varlıkların ona faydalı olması amacıyla Allah tarafından yaratıldığı,

çocuğa anlatılmalıdır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'deki ilgili ayetler, çocuğun dikkatini çekecektir. Bunun yanında, Allah'ın, yarattığı varlıkları sevdiğinden, özellikle çocukları daha çok sevip, onları kötülüklerden koruduğundan da bahsedilmelidir. Bu şekilde yapılan açıklamalar, çocuğun benlik duygusuna hitap ettiği için oldukça hoşuna gidecektir. Ayrıca Allah'ın insana çeşitli güzelliklerde, sayılamayacak nimetler sunduğu, yanlış davranışları hemen cezalandırmayıp, tevbe edilmesi için zaman tanıdığı, iyi ve beğenilen davranışlara kat kat mükâfatlar verdiği ve O'nun, bizim Yüce Rabbimiz olduğu da anlatılmalıdır.

Çocukça isteklerinin yerine getirilmesi arzusunda olan çocuk için, dua, önemli bir sığınaktır. Dua etmekle o, bir bakıma rahatlar ve huzur bulur. Zaman zaman çocuklar, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine bakmaksızın, "Allah'ım bana... ver" diyebildikleri gibi, zaman içinde dua anlayışlarında -aşağıdaki örnekte olduğu gibi- gelişmeler de olabilir.

"Annesi, ilkokul birinci sınıftaki çocuğuna, Allah'a dua etmesini, Allah'tan her şeyi isteyebileceğini söylemiş. Çocuk bir elektronik uçak oynucağı istiyormuş. Duasını annesine şöyle anlatmış:

- Biliyorum, Allah bana gökten oyuncak atacak değil. Ama senin kalbine, 'Çocuğuma bir elektronik uçak alayım!' isteği verebilir. Sen de bana bu oynucağı alırsın.'"

Görüldüğü üzere, çocuk duayı egosantrik duyguları için bir vasıta olarak görmektedir. Ancak burada önemli olan, çocuğun her konuda ve her isteğinde, Allah'a yönelmesini sağlamaktır. Bu nedenle anne babalar, çocuğa her zaman için, Allah'a dua etmesini tavsiye etmeli ve ezberleyebileceği kısa duaları ona öğretmelidirler. Böylece çocuk, küçük yaştan itibaren dualar ile Allah'a yönelip bağlandığı gibi istek ve arzularını O'na büyük bir içtenlikle arzettiği için ruhi yönden de huzur içinde olacaktır.

Uykudan önce çocuğa, "Allah'ım! Beni, annemi, babamı, kardeşlerimi ve bütün mü'minleri Sen koru." vb. şekilde dua etmesi tavsiye edilmeli ve böyle yaptığı takdirde, meleklerin onu sabaha kadar koruyacağı anlatılmalıdır. Bunun çocuk ruhundaki olumlu etkisi kısa zamanda görülecektir.

Çocuğunuzun Dikkatini Etrafındaki Eşya ve Olaylara Yöneltin

Kâinat denilen sırlarla dolu bu âlemde, insan için her zaman ilgi odağı olabilecek sayısız olay yaşanır. Güneşin doğuşu ve batışı, geceleyin ayın ve yıldızların ışık saçarak parlaması, mevsimlerin değişmesiyle sıcakların artması, yağmur veya karın yağması, binlerce çeşit bitkinin ve yüzlerce türden hayvanın bir düzen içinde hayatlarını sürdürmesi... Kısaca, kâinatta var olan her şeyin bir "ilahi düzen" içinde kendisine verilen görevi yerine getirmesi, insan için hep ibretle seyredildiği olaylardır. İşte bütün bu güzelliklere ve değişmeyen düzene, çocukların ilgisinin çekilmesi gerekir. Etrafında var olan eşya ve meydana gelen olaylara dikkati çekilen çocuk, bu eşsiz düzenin mutlaka bir düzenleyicisi olduğuna kendisi karar verecek ve bu Yüce Kudret'in "Allah" olduğunu rahatlıkla kabullenenecektir. Çocuğun etrafındaki eşya ve olaylardan etkilenmeleri, yetişkinlere nazaran daha güçlüdür. Zira onlar zaten eşya ve tabiatın gizliliklerinde birtakım sırlı güçlerin varlığına inanır bir haldedirler. Onları bu sırlı olayların yegâne sahibinin Allah olduğuna yönlendirmelidir. Öte yandan, yaşı ilerledikçe, Kur'an'da, insanların kâinattaki olayları ibretle seyretmelerini tavsiye eden ayetlerden de çocuğa bahsetmek faydalı olacaktır.

Ünlü pedagog Salzmänn, çocuğun gördüklerinden ve işittiklerinden çok etkilendiğini, bu yüzden din eğitiminde duyumların eğitime önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Salzmann, kendi din eğitiminde babasının büyük rolü olduğunu, her zaman babasıyla kırlara çıktığını ve babasının böyle zamanlarda kendisine Tanrı'nın büyüklüğünü anlattığını söyler. Salzmann şöyle devam eder:

“Bende Yüce Tanrıya karşı sönmez ve gerçek bir hürmet başlamıştı. Babamın kalbime attığı bu tohum bende daima iyiye, şefkate bağlı bir his yaratmıştı. Seneler geçtikçe ben, ruhumdaki bu büyük düşüncelerin himayesine sığınarak saadetin ne olduğunu anladım. Bütün saadet ve huzurumu daima iyiyi, şefkati ve Yüce Tanrıyı düşünerek temin ettim.”

Çocukların, çevrelerindeki eşya ve tabiat güzelliklerine karşı ilgilerini ve sevgilerini canlı tutmak, çevreden aldıkları izlenimleri, gözlemleri, duyguları, tasarımları ifade etmelerine imkân sağlamak, okul öncesi dönemde ilkemiz olmalıdır. Allah, çevremizde gördüğümüz varlıkları yaratan ve koruyandır. İnsanların sevmenin, saymanın, yaratılanlara değer vermenin, Allah’a yakınlık olduğu benimsetilmek, yarattığı kullara, varlıklara karşı duyulan saygının, Allah’a da saygı olacağı duygusu çocuğa kazandırılmalıdır.

Öte yandan, çocuklar zaman zaman kırlara çıkarılmalı, geceleri ay ve yıldızlar seyrettirilmeli, çiçeklerin, taşların, bitkilerin güzelliği müşahede ettirilerek bütün bunları yaratan ve yönetenin Allah olduğu telkin edilmelidir.

SONUÇ

İnsan hayatında önemli bir yeri olan ibadetlerin asıl dayanağı inanç sistemidir. İmân olmadan ibadetin varlığı düşünülemez. O halde, her şeyden önce sağlam bir iman temeli oluşturulmalıdır. Bu temelin en önemli yapı taşı Allah'a iman olduğuna göre, bunun yetişkinler tarafından yetiştirmekte olan nesillere kazandırılması en önemli görevdir.

İslâm dininde çocuğun müstesna bir yeri ve değeri olduğu, gerek Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri, gerekse Hz. Peygamber'in^(sav) hadislerinden anlaşılmaktadır. O halde, Allah ve Resûlü'nün verdiği bu değer, onlardan esirgenmemelidir. Çocuklara her konuda sevgi ve anlayışla yaklaşılması, İslâmî bir prensip olduğu gibi, pedagojik realiteye de uygundur.

Çocukluk çağında ilk yılların önemi ve sonraki yıllara etkisi, bugün artık tartışılmaya gerek duyulmayan bir gerçektir. Bu yıllarda verilen eğitimde, çevrenin rolü oldukça büyüktür. Çevre faktörünün ilk ve en önemli unsuru ise ailedir. Çünkü aile, çocuğa en yakın ve onun üzerinde en çok söz sahibi olan ilk ve tek müessesedir. Dolayısıyla anne babalar, çocuğun ilk eğitimcileridir ve çocuk ilk dinî bilgilerini ailesinden almalıdır.

Duygusal gelişimi içinde çocuk sevgi ve korku duygularıyla iç içe yaşar. Ancak sevgi, onun için vazgeçilmez bir rûhî gıdadır. Psikologlara göre çocuğun sevgiye olan ihtiyacı, havaya, suya, besine olan ihtiyacı gibidir. Bu nedenle, çocuğa verilecek her türlü eğitimin sevgiye dayalı olması gerekir.

Duygusal ve zihinsel gelişimiyle birlikte çocuk, sosyalleşerek çevresiyle ilgilenmeye başlar. Konuşma yeteneğini kazandıktan sonra ise her şey hakkında sorular sorar, bıkıp usanmaksızın konuşur. Bu sorularla birlikte, 3-4 yaşlarından itibaren Allah hakkında sorular sormaya başlar ve Yüce Kudret hakkındaki merakını gidermeye çalışır. Bu yaşlarda, bazen Allah hakkında, bazen de dinî kavramlar konusunda, ilginç ya da yadırganabilecek sorular da sorabilir. İşte bu noktada, çocuklar hemen eleştirilerek sindirilmemeli, sorduğu sorulara büyük bir sabır ve sevgiyle cevaplar verilmeli ve çocuk aydınlatılmalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'in, "herkese anlayabileceği kadar konuşulmasını" tavsiye eden hadisi örnek alınarak, verilen bilgilerin sade ve anlaşılabilir olmasına özen gösterilmelidir.

Çocuk ruhunu korku veya ceza ile disipline etmek, çocuğu bunlar vasıtasıyla sindirmek ve istenmeyen davranışlardan vazgeçirmek, kısa bir zaman için söz konusudur. Bunların çocuk ruhunda etkisi kalıcı olmadığı gibi, olumsuz sonuçlar da doğurduğu bir gerçektir. Öte yandan, dinin özüne uygun olmayan aşırı ve gereksiz baskılarla yapılan din eğitiminin faydalı olmadığı ve sonraki yaşlarda ibadetlerin terk edilmesinde bu baskıların rolü olduğu ifade edilmektedir. Çocuğun kalbini kazanmak için yegâne duygu vardır ki o da sevgidir. Bu nedenle çocuklara Allah'a iman gibi önemli bir konunun öğretimi yapılırken, Kur'ân ve hadislerin ruhuna uygun olan, sevgi, merhamet ve müsamahaya dayalı bir metot takip edilmelidir. Bunun yanı sıra, çocuklara peygamberler ve özellikle Peygamberimiz'in hayatını konu alan eserler okunmalı ve diğer İslâm büyüklerinin hatıraları anlatılarak çocuğa örnek alabileceği ideal karakterler sunulmalıdır. Çocuk ruhunda, yıllarca silinmeden canlılığını koruyan toplu ibadetlerin; bayram ve cuma namazlarının manevî havasından onlar da faydalandırılmalıdır.

Allah sevgisi esas alınarak, çocuğun ümit ve güven duygularını geliştiren bir iman öğretimi, çocuğa pek çok yönden fayda sağlayacak ve böyle bir eğitim sayesinde çocuk, ümit ve neşe dolu bir şekilde, hayata sevgi ile bakacaktır. İnsan ruhu için gerekli olan Allah korkusu ise, ancak çocuğun vicdan duygusu geliştikten sonra, bir başka ifadeyle, cennet, cehennem ve ahiret... gibi

mücerred kavramları anlayabilecek zihin yapısına sahip olduğu zaman telkin edilmelidir. 12-13 yaşlarından sonra ve gerektiği zaman ona Allah korkusunun telkini, vicdan gelişimine olumlu katkıda bulunacaktır.

A) ESERLER

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd;

el-Mu'cemül-Müfehres li elfâzi'l-Kuran, *İst. ts.*

ACLÜNÎ, İsmâil b. Muhammed;

Keşfu'l-Hafâ, II. c. 3. bs. Beyrut, 1352.

ADASAL, Rasim;

Medikal Psikoloji, 3. bs. *İst.* 1977.

ADLER, Alfred;

insanı Tanıma Sanatı (çev. S. Başar), 4. bs. *İst.* 1985.

AHMED, b. Hanbel;

el-Müsned, 1-VI Beyrut, ts.

AKSEKÎ, Ahmed Hamdi;

İslam I, Matbaa-i Ebuzziyâ, *İst.* 1943.

ALAYLIOĞLU, Ruşen-OĞUZKAN, A. Ferhan;

Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, *İst.* 1976.

ALLPORT, Gorden W;

The Individual and His Religi.on, London 1954. (Boğaziçi Üniv. ktp. Kat No: 201.

ALTINKÖPRÜ, **Tuncel**;

Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır, *İst.* 1979.

ARMANER, **Neda**;

inanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, *MEBY*, *İst.* 1967.

Din Psikolojisi Giriş I. Ank. 1980.

ARMANER, **N.** - ÖKMEN, A. **Zeki**;

Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler, *MEBY*, *İst.* 1960.

AYASBEYOĞLU, Nevzat;

İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kuran-ı Kerimin Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili, *MEBY*. *İst.* 1968.

AYHAN, Halis;

Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, *İst.* 1982.

Din Eğitimi ve Öğretimi (İmân-İbadet), *DİBY*, Ank. 1985.

BALABAN, M. Rahmi;

SonAsrın İlimAdamlarına Göreİlim-Ahlâk-İmân, 4. bs. *DİBY*. Ank. 1974.

BAŞARAN, İ. Ethem;

Eğitim Psikolojisi, Ank. 1984.

BAŞKURT, **İrfan**;

Federal Almanya'da Din Eğitimi, *İFAVYay.*, *İst.* 1995.

BAYMUR, Feriha;

YeniDoğmuş Çocukve Süt Çağında Eğitim, *MEBY. Ank. 1952. GenelPsikoloji, Ank. 1982.*

BAYRAKLI, Bayraktar;

İslam'da Eğitim, *İst. 1980.*

BEYATLI, Yahya Kemâl;

Kendi Gök Kubbemiz, *İst. 1967.*

Aziz İstanbul, *İst. 1969.*

BİLGİN, Beyza;

Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, *Ank. 1976.*

BİNBAŞIOĞLU, Cavit;

Gelişim Psikolojisi, 3. bs. *Ank. 1975.*

BOVET, Pierre;

Din *Duygusu* ve *Çocuk Psikolojisi*, (çev. S. Odabaşı), *Ank. 1958.*

BUHÂRÎ, EbuAbdillah Muhammed b. İsmâil;

el-Câmiu's-Sahîh, I-VIII. *İst. 1979 (ofset)*

CANAN, İbrahim;

Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, 2. bs. *İst. 1982. Kuranda Çocuk, İst. 1984.*

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd;

es-Sihah, 3. bs. *Beyrut 1979.*

CÎLÂNÎ, Fadlullah;

Fadlullahi's-Samed fitavdîhi'l-Edebi'l-Müfred, *I. c. 2. bs. Kahire, 1388.*

COLE, Luella-MORGAN, John;

Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi, (çev. B. H. Vassaf), 2. bs. *MEBY. İst. 1975.*

COMENİUS, Jan Amos;

Didactica Magna, (çev. H. Hasip Aytuna), *Ank. 1964.*

ÇAPLI, Orhan;

Çocukların ve Gençlerin Eğitimi, *Ank. 1974.*

ÇELEBÎ, Ahmed;

İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi (çev. A. Yardım), *İst. 1983.*

ÇUBUKÇU, İ. Agâh;

Mezhepler, Ahlâk ve İslam Felsefesiyle İlgili Makaleler, *AÜİFY. No: LXXII, Ank. 1967.*

İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, *ÜİFY. No: 158. 2. bs. Ank. 1983.*

İslam Düşünürleri, *AÜİFY. No: 137. Ank. 1977.*

DALAT, Ziya;

Çocuk ve Genç Ruhu, 2. bs. *Ank. 1956.*

DARİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman;
es-Sünen, I-II. Beyrut, ts.
DEVELLİOĞLU, Ferit;
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 2. bs. Ank. 1970.
DİNİ BİLGİLER KLAVUZU, I. c. 3. bs. DİBY. Ank. 1975.
DODSON, Fitzhugh;
Çocuk Yaşken Eğilir, (çev. S. Cılızoğlu) İst. 1976.
DOĞRUL, Ö. Rıza;
Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İst. 1963.
DRAZ, M. Abdullah;
İslam'ın İnsana Verdiği Değer, (çev. N. Demir) İst. 1983.
DWELSHAUVERS, G.;
Psikoloji, (çev. M. Ş. Tunç) İst. 1938.
EBÛDÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî;
es-Sünen, I-IV. Beyrut, ts.
EGEMEN, Bedii Ziya;
Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi, AÜİFY. No: LIV. Ank. 1965.
ENÇ, Mithat;
Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, Ank. 1974.
ERDEM, Selman;
Psikoloji, 3. bs. Ank. 1972.
ERSOY, M. Akif;
Safahat, 18. bs. İst. 1984.
EVRİM, Selmin;
Psikoloji Açısından, I-Zeka Sorunu U-Toplum Hizmetinde Psikoloji, İÜEFY. No: 2451. İst. 1978.
FİŞEK, Güler - **SÜKAN**, Zafer;
Çocuğunuz ve Siz, MEBY. İst. 1983.
FRODHAM, Friada;
JungPsikolojisinin Anahatları (çev. A. Yalçiner), İst. 1983.
GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111);
İhyau Ulümi'd-Dîn, I-IV. İst. 1321.
el-Munkizu mine'd-Dalâl (çev. H. Güngör), 2. bs. Ank. 1960.
GÖVSA, İ. Alaattin;
Çocuk Psikolojisi, İst. 1940.
GUILLAUME, Paul;
Psikoloji (çev. R. Şemin), İÜEFY, No: 1567. İst. 1970.
HAKİM, Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî;

el-Müstedrek ala's-Sahîhayn, *I-IV. Beyrut, ts.*
HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebî Bekr;
Mecmau'z-Zevâidve Menbau'l-Fevâid, I-X. 2. bs. Beyrut 1967.
İBN ALLAN, Muhammed b. Allan es-Siddîkî;
Delîlül-Fâlihîn li turuki Riyâd's-Sâlihîn, Ta'lik; M. H. Rebi. Mısır 1971.
İBN HALDUN, Abdurrahman b. Haldun;
Mukaddime, I. c. (çev. S. Uludağ), İst. 1982.
İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed;
el-Fasl fi'l-Milelve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, I. c. 2. bs. Beyrut 1975.
İBN KESİR, İmâdu'd-Din EbûFidâ İsmâil;
Tefsîru Kur'âni'l-Azîm, IV. c. Kahire, ts.
İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd;
es-Sünen, I-II. Kahire 1954.
İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâleddin Muhammed;
Lisânu'l-Arab, IXI. Beyrut ts.
İBN TUFEYL, Ebû Bekr Muhammed;
Hayy b. Yakzan, (Sad. A. Özalp) İst. 1985.
İHVANÎ'S-SAFÂ;
Resâilu Ihvânîs-Safâ, I. c. Beyrut, ts.
İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım er-Râğıb;
el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân, Mısır, 1324.
İSLAM ANSİKLOPEDİSİ,
MEBY, 1966.
İSLAMOĞLU, **Beşir**;
Kurânda Müminlerin Özellikleri, İst. 1985.
JACQUIN, **Guy**;
ÇocukPsikolojisinin Ana Çizgileri (çev. M. Toprak), İst. 1976.
JERSILD, Arthur. T;
Gençlik Psikolojisi, (çev. İ. N. Özgür) İst. 1978.
Çocuk Psikolojisi, (çev. G. Günçe) AÜEFY, No: 79, Ank. 1979.
KANAD, H. Fikret;
Ailede Çocuk Terbiyesi, 2. bs. MEBY. İst. 1976.
Pedagoji Tarihi I-II. İst. 1976.
KANDEMİR, M. Yaşar;
Örneklerle İslam Ahlakı, 2. bs. İst. 1980.
KAPLAN, Mehmed;
Büyük Türkiye Rüyası, Kültür Enst. Yay., İst. 1969.
KEYKAVUS, Emir Unsur el-Meâlî;

Devlet ve Aile Ahlakı, Tercüman 1001 Temel Eser.

KONUK, Yurdagül;

Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, TDV Yay., Ankara 1994.

KUTUB, Muhammed;

Kuran Araştırmaları, I. c. (çev. A. Nuri) İst. 1981.

LEBON, Gustave;

Kitleler Psikolojisi (çev. S. Demirkan), İst. 1969.

MÂLİK, b. Enes;

el-Muvatta, Mısır, 1951.

MALOUF, Hewis;

Makâlât, Felsefiyyetün Kadîmiyyetün li ba'zı Meşâhîri Felâsifeti'l-Arab, Nşr. H.Edde-L. Şeyho, Beyrut, 1908.

MORAN, Adli;

Dinler Tarihi, Hürriyet Yay., İst. ts.

MORGAN, Clifford;

Psikolojiye Giriş, (çev. Komisyon) 3. bs. HÜY. Ank. 1984.

MUNN, Norman;

Psikoloji (çev. N. Tendar), 4. bs. MEBY. İst. 1975.

MUNAVİ, Şemsüddin Muhammed Zeynüddin Abdurraûf;

Fezyul-Kadir, 1-VI. Beyrut, 1972.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî;

SahihuMüslim, 1-V. Thk. M. FuâdAbdulgâki, 3. bs. Beyrut, 1972.

NEF, U. John;

Sanayileşmenin Kültür Temelleri, (çev. E. Güngör), 1000 Temel Eser, MEBY, İst. 1970.

NESAI, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb;

es-Sünen, 1-VIII. Kahire, 1964.

OĞUZKAN, A. Ferhan;

Eğitim Terimleri Sözlüğü, TDK. Yay., Ank. 1974.

ÖN^AL, Ahmet;

Resûlullah'm İslam'a Davet Metodu, 2. bs. Konya, 1984.

ÖZBAYDAR, Belma;

Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir İnceleme, İst. 1970.

ÖZGÜR, İbrahim N.;

Çocuk Psikolojisi, İst. 1979.

PAZARLI, **Osman**;

Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, İst. 1967.

Din Psikolojisi, 2. bs. İst. 1972.

PERNOUD, Laurence;

Çocuğumu Büyütüyorum, (çev. K. Denizyaran) 2. bs. İst. 1975.

PIAGET, **Jean**;

Çocukta Dil ve Düşünce, Devlet Basımevi, İs. 1938.

REMPLIN, Hans;

Die Seelische EntwicklungdesMeschen im Kindes und Jugen- dalter, 14. Aufl. 1966. (A. Osman Özcan ktp.)

ROUSSEAU, Jean Jacques;

Emile Yahut Terbiyeye Dair, (çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey) 6. bs. İst. 1966.

RUSSEL, Bertrand;

Terbiyeye Dair, (çev. H. Dereli) AÜ. Basımevi, Ank. 1964.

SADIK, Necmeddin;

İlm-i Terbiye-iEtfal, Matbaai Amire bsk. İst. 1333.

SALZMAN, Goffhilm C.;

Çocuğunuz Fena Terbiye Ediyorsunuz (Yengeç Kitabı), Çev: C. Gündoğdu, İst. 1942.

SANTSTRÖM, **C. I.**;

Çocuk ve Gençlik Psikolojisi, (çev. R. Şemin) İAEFY. No: 1614. ist. 1971.

SAN'ANI, Abdurrezzak b. Muhammed;

Musannef, I-XI. Beyrut, 1970.

SCHRAML, Walter J;

Einführung in die Moderne Entwicklungspsychologie für Pa- dagogen undSozialPadagogen. Klett-Cotta, Stuttgart 1983. (A. Osman Özcan ktp.)

SELÇUK, Mualla;

Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler, TDV. Yay., 2. bs., Ankara 1991.

SORENSEN, **Hebert**;

EğitimPsikolojisi (çev. G. Yazgan), 3. bs. MEBY. İst. 1975.

ŞEMİN, Refia;

Karakter Formasyonu, İÜEFY. No: 1324, İst. 1973.

Ruh Sağlığı, İst. 1979.

TAPLAMACIOĞLU, **Mehmet**;

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Ank. 1966.

Din Sosyolojisi, 2. bs. AÜİFY. No: 156, Ank. 1975.

TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed Efendi;

Mevzüfıtu'l-Ulüm, (çev. K. Mehmed Efendi) I-II. İst. 1313.

TİRMİZİ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâb. Sevre;

es-Sünen, 1-V. Thk. A. Muhammed Şakir, Kahire, ts.

- TOPALOĞLU**, Bekir;
Allah'ın Varlığı (İsbiit-ı Vâcib), *DİBY. Ank. 1975.*
- ULUDAĞ**, Süleyman;
İslam'da İrşad, *İst. 1982.*
- ULVAN**, Abdullah;
Terbiyetül-Evlâd fi'l-İslam, 1. c. *Beyrut, 1978.*
- WEBER**, Alfred;
Felsefe Tarihi, (çev. V. Eralp) *İst. 1964.*
- WENSCIK, **A. J.**;
el-Mu'cemul-Müfehres He[^]azil-Hadisın-Nebevi (*CONCOR- DANCE*) *Leyden. 1936.*
- YARDIM**, Mehmet Nuri;
Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları, *İst. 1984.*
- YAVUZ**, Kerim;
Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12 yaş), *DİBY. Ank. 1983.*
- YAVUZER, **Haluk**;
Çocuk ve Suç, *İst. 1982.*
- Çocuk Psikolojisi I. Duygusal ve Toplumsal Gelişim, *İÜEFY. No: 2927, İst. 1982.*
- Ana Baba ve Çocuk, *İst. 1986.*
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi;
Hak Dini Kuran Dili, 1-IX. 3. bs. *İst. 1979.*
- YÖRÜKOĞLU, **Atalay**;
Çocuk Ruh Sağlığı, 7. bs. *Ank. 1984.*
- Gençlik Çağı*, 3. bs. *Ank. 1986.*
- ZEBÎDÎ**, Zeynüddin Ahmed b. Abdillatîf;
Sahih-i Buhari, Tecrid-i Sarih Tercemesi (çev. A. Naim-K. Miras), I-XII. 5. bs. *DİBY. Ank. 1980.*
- ZULLİGER, **Hans**;
Çocuklarımızın Korkuları (çev. K. Şipal), *İst. 1975.*
- B) **TEBLİĞ**, MAKALE VE DERS NOTLARI
- ALTINTAŞ**, Hayrani;
Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi (*tebliğ*) *T.İ DES. Ank. 1981*
- ARMANER, *Neda*;
Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi (*makale*) *AÜİFD. XXII. Ank. 1978*
- AYHAN**, Halis;
Temel ve Orta Eğitimde Din Eğitimi (*tebliğ*) *MEDES. Aydınlar Ocağı. Ank. 1981.*

BİLGİN, Beyza;

Eğitimin imkânı ve Sınırları Üzerine (*makale*)

AÜİF. İslam İlimler Enstitüsü Dergisi, IV. An. 1980.

Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dini Kavramlar (*makale*) MEGSB.

Din Öğretimi Dergisi, sy. 8-9, Ank. 1986.

GÜNAY, Ünver;

Türkiye'de Dini Sosyalleşme (tebliğ) T.I. DES. Ank. 1981

GÜNÇE, Gülseren;

Yurtdışındaki işçilerimiz ve Din (*tebliğ*) MEDES...

GÜBAN, Kemal;

Halk İçin Din Eğitimi (tebliğ) T.I. DES ...

ÖCAL, Mustafa;

Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Özel Öğretim Yöntemleri, 1985-1986 Ders notları, UÜİF, Bursa, 1985.

OKTAY, Ayla;

Okul Öncesi Eğitim ve Aile (*tebliğ*) MEDES...

ÖZCAN, Ali Osman;

Din veAhlâk EğitimindeAileninRolü (*tebliğ*) İnÜEF. Malatya, ts. Gelişim Psikolojisi Ders Notları, İnÜEF. Malatya, ts.

Dede Korkut Kitabında Eğitim Anlayışı (*tebliğ*)

Türkoloji Kongresi, 1984

Din veAhlâk Eğitiminde Ailenin Rolü (*makale*)

Kubbealtı Akademi Mecmuası, sy.4, yıl 1985.

Eğitim Psikolojisi Ders Notları, UÜEF. Bursa, ts.

ÖZTÜRK, Mualla;

Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı (*tebliğ*) T.I. DES ...

SAMUK, Fevzi;

Çocukluktan Gençliğe Geçişte Psiko-Seksüel Yön (*tebliğ*)

Türk Gençliğinin Meseleleri Semineri, Aydınlar Ocağı, İst. 1985.

SAVİ, Saime İnal;

Ailede Din Eğitimi (tebliğ) T.I. DES...

ŞEKER, Mehmet;

Tarikul-Edeb'de Eğitim (*tebliğ*) T.1. DES...

ŞENTÜRK, **Habil**;

ibadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu (*makale*) DEÜİF Dergisi II. İzmir 1985.

Din Duygusu, Din Şuuru ve Şahsiyet Gelişmesi, MEGSB. Din Öğretimi Dergisi, Ank. 1987, sy. 10.

TUĞ, Salih;

Çocukluktan Gençliğe Geçişte Çevre ve Yetişme Faktörü (tebliğ) Türk Gençliğinin Meseleleri Semineri, İst. 1985.

TUNÇ, Cavit;

Yüce Allah'a iman ve Bunun Önemi (makale) EÜİF. Dergisi II. Kayseri, 1985.

TÜTÜNCÜ, Mehmet;

Kuran ve Hadislerde Eğitim Esasları (makale) DEÜİF, II. İzmir, 1985.

VERGOTE, Antoine;

Çocukta Din (çev: E. Fırat) makale, AÜİFD. XXII. Ank. 1978.

YAVUZER, Haluk;

6-12 Yaş Çocukların Psikososyal Gelişmesi (makale) Pedagoji Dergisi, İst. 1980.

YÖRÜKOĞLU, Atalay;

Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din (tebliğ) T.I. DES...